

ବିନୟସା

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ

ଶ୍ରୀ ରାମପ୍ରସାଦ ସିଂହ

ନୂତନ ମୁଦ୍ରଣ
୧୯୩୭

ମୁଦ୍ରା-ସାଗର ପ୍ରା.
୧୯୩୭

ମୁଦ୍ରାବର୍ତ୍ତ
ଶ୍ରୀ ବାଲିକୃଷ୍ଣ କର ବି. ଏ.
ପାଞ୍ଚସଖା ପ୍ରେସ୍
କଟକ

ପ୍ରାସ୍ତୁତ
ପାଞ୍ଚସଖା ପ୍ରେସ୍
କଟକ

ସମର୍ପଣ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭଗୀରଥ ମହାପାତ୍ର ମହାଶୟ
ଭଦ୍ରାବତରତେଷୁ

ମହାଶୟ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ପୁଣ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଯେଉଁ ମାନେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ
ତ୍ୟାଗର ପୁତ୍ର ଶ୍ରେୟାମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃଳିତ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ଅପଣ ଅନ୍ୟତମ । ସେହି ସେ ଅଦର୍ଶ ଧରି ଆପଣ
ମାତୃପୁତ୍ରାବ ମାର୍ଗଦର୍ଶନ କରିନେଇଥିଲେ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ସତ୍ୟ ଚାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଅବତଳିତ ରହିଛି । ସେହି
ମହନୀୟ ତ୍ୟାଗ, ସତ୍ୟମାୟ ଅଦର୍ଶ ଭବିଷ୍ୟରେ 'ଶ୍ରୀମତୀ'
ଭବିଷ୍ୟ କରି ।

ମାତୃବତର ବଳିତ ସେବକ
ରମଣପାତ୍ର

ସତ୍‌କିଞ୍ଚିତ୍

‘ଶିଳାମୟା’ ରଚିତ୍ରାସ ନୁହେଁ—ଉପନ୍ୟାସ । ସ୍ୱଳ୍ପ ଉତ୍କଳ ଅର୍ଥେ
ଲଳ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିବ, ତାହା
ମଧ୍ୟରେ କାଳ୍ପନିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅଗ୍ରେଇ ବହୁ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଜୀବନର ଜାଗ୍ରତ
ଧାରାକୁ ଗୌରବମୟ ଭବିଷ୍ୟତ ଅଭିମୁଖରେ ଫେରାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଏକ
ତରଫ ଅବିଚଳ କରବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଏହାର ସମସ୍ତ ଚରଣ କାଳ୍ପନିକ ।

ଯେଉଁ ମାନେ ଜନନୀ ଜନ୍ମଭୂମିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ
ତ୍ୟାଗ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ନମସ୍ୟ । ଯେଉଁ ଅଜ୍ଞାତ କର୍ମୀ ତେଜର
ନାମ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ—ହୋଇପାରେ ନାହିଁ,
ଯେଉଁ ମାନବ ଘନାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାନ ପଡି ନାହିଁ—ପଡିପାରେ ନା ମଧ୍ୟ,
ଯେଉଁ ମାନେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ ସାବାସି ନେବାକୁ ‘କାଣ୍ଡ’ ନାହିଁ,
ସେମାନେ ଅନ୍ତରାଳରେ ପଡି ରହିଯିବା ସେହି ଦେଶବର୍ଣ୍ଣାବଳୀରୁ କିଛି
ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତ ସୁତାସ । ଏ ଅବସରରେ ସେମାନଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟରେ ମୁକ୍ତି
ମୁନନତ କରୁଛି ।

—ବ୍ରଜବୀର

ଛିନ୍ନମୟା

ତାକୁ ଅନ୍ଧକାର । ନିସ୍ତବ୍ଧ ରାତି । ଭୀମ ପ୍ରଳୟର ଦୁସ୍ତ ଅଣହାସ
ଅକାଶର ଅନ୍ଧକାର-ବୋଲା ଅଙ୍ଗରୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ି ପୃଥିବୀ-ବନ୍ଧରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାଳ-
ତାର ଉନ୍ମୁତ୍ତ ଲୀଳା ଲଗାଇଛି ।

ଝଝଝର ଅକ୍ରୋଶପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୀମ ଆଘାତରୁ ଉନ୍ମତ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ
କରି ଛିତା ହୋଇଛି ଓଡ଼ିଆ ଯୁବକ । ଶତକ୍ରିନ୍ଦ୍ର ଶତଦ୍ରୁମୟ ତୀକ୍ଷ୍ଣ
ମଲିନ ବସ୍ତୁରେ ଅଙ୍ଗର ଶୂନ୍ୟ ନନ୍ଦତା ଅବରଣ କରି ଯୁକ୍ତକରରେ ସେ
ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ଅକାଶ ଦେହରେ—କେଉଁ ସୁଦୂର ବନ୍ଧ୍ୟାର
ସ୍ମୃତିମୟ ବେଳାରେ ଘୁରି ବୁଲୁଛି । ପୃଥିବୀ ଅନନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅତଳ
ତଳରେ ବୁଡ଼ି ଯାଇଛି ।

ଭୀମ ରକ୍ତନରେ କତ କତ ନିନାଦ କରି ବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା । ଧୂଳିମୟ
ଅଲୋକରେ ଯୁବକର ତନ୍ମୟ ଦୃଷ୍ଟି ତଳି ଉଠିଲା । ଉତ୍ତଳର ଶ୍ୱାସ
ଦେବତା ଦିଗନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ କରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ—‘ତୁମର ସାଧନା ?’

ଯୁବକ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—‘ଛିନ୍ନମୟା ।’

ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ପୁଣି ନୀରବ ନିସ୍ତବ୍ଧ ଅନ୍ଧାର-ବୋଲା ।

‘ପୁଣି ବଜ୍ରାଗ୍ନି ତଳି ଉଠିଲା; ବଜ୍ରାଘାତରେ ବଣ୍ଟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।
ଅକାଶରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା—‘ତୁମର ପଣ ?’
ଯୁବକର ଓଷ୍ଠଧର କାଞ୍ଚିତ ହେଲା । ସ୍ୱଦୃତ ତନ୍ମୟ କଣ୍ଠରେ ସେ
କହିଲା—‘ଏ ଜୀବନ ।’

• *

*

*

•

*

—୧—

‘ଅଜି ତାକୁ ନିନାଦରେ ଦିଶନ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ କରି, ବସୁକୁ ଅସ୍ଥିର
 ଥିଲେ ତ କର ମୁଁ ପରାବଦ୍ଧକୁ ଚାହେଁ—ଓଡ଼ିଆ ହେବାଟା କଅଣ ପାପ ?
 ଓଡ଼ିଆ କଅଣ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ ? ଓଡ଼ିଆ ଜାତି କଅଣ ଜାତି ନୁହେଁ ?
 ଉତ୍କଳ ଦେଶ କଅଣ ଦେଶ ନୁହେଁ ? ତଥାପି ଏତେ ଅପମାନ ? ଭଗବାନଙ୍କ
 ଦୁନିଆରେ ଗୋଟାଏ ଜାତି ପ୍ରତି ଏ କି ଅପମାନ, ଗୋଟାଏ ଦେଶ ପ୍ରତି ଏ କି
 ଅପମାନ ? ଭଗବାନଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଏ କି ଅନ୍ୟାୟ ?—ଚନ୍ଦ୍ରର ଛାତିରେ
 ଭଗବାନଙ୍କ ବରୁଣରେ ଫେନିଲ ଅଭିଯୋଗ ତରଙ୍ଗାୟିତ ହୋଇଉଠିଲା ।
 ତାହାର ତରୁ ବାଟେ ଅଗ୍ନି କଣା ବାହାରିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାହାର ବନ୍ଧ
 ସଂପାଦ, ହସ୍ତ ମୃତ୍ତିବନ୍ଧ, ମସ୍ତକ ଉନ୍ନତ । ଗୋଟାଏ ଜାତିର ଜ୍ଞାନମୟ
 ଅଭିଯୋଗର ଅଶାନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିପରି ଅଜି ସେ ବସୁ-ସଭାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ।

ବୈଶାଖ ମାସର ଉତ୍ତମ ମଧ୍ୟାହ୍ନ । ଜୀବନ୍ତ ଦାବାନଳର କୁର୍ତ୍ତା
 ନିଶ୍ଚାୟ ପରି ଉତ୍ତମ ପବନ ଝାଉଁ ବନ ଭିତର ଦେଇ ସଶବ୍ଦରେ ଧାଇଁ
 ଯାଉଛି । ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲାର ଭାଟକୁମୁରୁଡ଼ା ଗ୍ରାମର ସମ୍ପାଦକାର୍ଥୀ ପର୍ବତର ନଗ
 ଶିଖର ଦେହରୁ ଯେଉଁ ଅତଳୁ ଚାଉଁଲେ ସେ ଅତେ ଅସହ୍ୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମର
 ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଛବି ବିକ୍ର ଦିଶନ୍ତରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣରେ ଦୂର ମହୁଗା
 ଅବତମାନ ସହର ମିଶି ଯାଉଛି । ପଶ୍ଚିମରେ ତାଗୁଡ଼ାଶି ପର୍ବତର ରକ୍ତ-
 ଶିଖର ମସ୍ତକ ଉପରେ ଦଳେ ଶାରୁଣୀ ସାବଲୀଳ ଗତିରେ ଭିତ
 ବୁଲୁଛନ୍ତି ।

ଭାଟକୁମୁରୁଡ଼ା ପର୍ବତ ଉପରେ ଛୋଟ ଗଛଟିଏ । ତାହାରି ଅନ୍ତ
 ଛିଟିଏ ଛାଇ ତଳେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ି । ସେ ଅଜି ଉନ୍ମତ୍ତ । ତା ସମ୍ମୁଖରେ ଅବାସ
 ସୁଧୁଗା ସବୁ ଶୂନ୍ୟ । ଗୋଟାଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଭବିଷ୍ୟାସରେ ତାକୁ ଉତାର
 ନେଇ ଚାଲିଛି । ଗୋଟାଏ ଦୃଢ଼ାନ୍ତ ପିପାସା ତାହାର ବନ୍ଧକୁ ମରୁଭୂମିର
 ତାକୁ ନୀରସତା ପରି ଶୁଷ୍କ କରି ଦେଇଛି । ଗୋଟାଏ ଜାତିର ଅପମାନ—
 ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଅସମ୍ମାନ—ତାହା ମସ୍ତକରେ ବୃଷ୍ଟିକ ଦଂଶନର ତପ୍ତ
 ସନ୍ତୋଷ ପରି ଅସହ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଜାଳି ଦେଇଛି । ସେ ଶିଶୁ ହୋଇ ପାରି

ଅସିଦ୍ଧ ଏ ପର୍ବତ ଉପରକୁ ଭାବବାକୁ—ନିଜ ସହୃଦ, ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟମାନ,
ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ସହୃଦ ଗୋଟାଏ ବୃକ୍ଷାସୂକ୍ଷ୍ମ କରି ନେବାକୁ ।

ସେଇ ଗହଳି ତଳେ ବସିଛି ସେ; କେତେ ବେଳ ଗହଳିଗାଣି, କେତେ
ବେଳ ହେଲାଣି—ତାହା ତାକୁ ଜଣା ନାହିଁ ।

ତାହାର ଚିନ୍ତା-ଧାରା ମନ୍ତ୍ରିଷକ ଭିତରେ ପ୍ରଳୟ ଉଦ୍ଭାସରେ ଧାଇଁ
ଚାଲିଲା । ସେ ଛିତା ହୋଇ ପଡ଼ି ସେହି ଉଦ୍ଭାସ ମଧ୍ୟାହ୍ନର ତୀବ୍ର ରୋଷି
ଭେଦକରି, ପାଟିକରି କହିଲା—‘.....ଏ କି ଅନ୍ୟାୟ ! ଏ କି ଅବଚାର !!’

ସେ ନୀରବ ହୋଇଗଲା । ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବ ଦିଗନ୍ତର ଛବିରେ
ନିବଦ୍ଧ । ଦିଗନ୍ତ ପଛରେ ଉଦ୍ଭେଳ ସମୁଦ୍ର ତାଳେ ତାଳେ ତରଙ୍ଗ ତୋଳି
ନାଚି ଯାଉଛି—ଅଉ ଗାଉଛି କେତେ ବରଷ ତାହାର ମହାନ ଅତୀତର
ଗୌରବମୟ କୀର୍ତ୍ତିଗାଥା । ଅଜି ସେ ଦେଖି ନାହିଁ—ସେ ଭାବି ଅବନତ
ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଦିନେ ଯାହା ସତ୍ୟ ଥିଲା, ଅଜି ତାହା ସତ୍ୟର ଗଳ୍ପରେ
ରହିଛି ।

ତନ୍ତ୍ର ସେଇ ଅତକୁ ତାହିଁ କିଛିକ୍ଷଣ ନୀରବ ହୋଇ ରହିଲା । ଗୋଟାଏ
ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ତାହାର ବନ୍ଧକୁ ଅଲୋଡ଼ିତ କରି ଉଠିଲା । ସେ କହିଲା—
‘ଏ କି ଅନ୍ୟାୟ ! ଏ କି ଅବଚାର !! ଅଥଚ ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ
ଏଇ ଭାବିତା ଦୃଢ଼ହସ୍ତରେ ପଥୁକୀ ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ ଅତ୍ରୁମୁଖୀ କୀର୍ତ୍ତି-
ଧୂତା ପୋତି ଦେଇଥିଲା । ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଏଇ ଉଦ୍ଭେଳର କଳ୍ପ-
କୌଶଳ, ଜ୍ଞାନ-ଉତ୍ସାହରେ ସେ ସମୟର ପୃଥିବୀ, ସେ ସମୟର ମାନବ-
ଅନ୍ଧାର ମଧ୍ୟରେ ବାଟ ପାଇଥିଲା । ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଉଦ୍ଭେଳର
ମହାଦାନକୁ ମନ୍ତ୍ରକରେ ଧାରଣ କରି ସୁସତ୍ୟ ଜାତିସମାଜ ଏଇ ଭାବିତାଙ୍କ
ସିଂହଦ୍ଵାରରେ ସମବେତ ହେଉଥିଲେ । ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ
ଉଦ୍ଭେଳର ବାଣିଜ୍ୟ ପୋତ ସମୁଦ୍ର ଭେଦ କରି କେତେ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ,
କେତେ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ କେତେ ଦାନ, କେତେ ଶିଳ୍ପ, କେତେ କଳା,
କେତେ ଜ୍ଞାନ ବସ୍ତି ଦେବା ପାଇଁ ଧାଇଁ ଯାଉଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଏଇ
ଭାବିତାର ଲୋକ ଧର୍ମର ବେଦୀରେ ବର୍ଣ୍ଣର ଉଚ୍ଚ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ିଥିଲେ ।
ତାହାର ମୁକ୍ତ ଭାବ ସାକ୍ଷୀରୂପେ ଅଜି ପଡ଼ିରହିଛି ହୃଦୟରେ, ନିଜାତଳ,

କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର । ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ଉତ୍କଳର ବଜୟବାହୁନୀ ସମ୍ମୁଖରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇଥିଲା । କୁଅତେ ଗଲା ସେ ଦିନ ? କାହିଁକି ଗଲା ?

ସୁଖି ଶଶିକାଳ ନୀରବ ଆଉ ସେ କହୁଲା—‘ଏଇ ତ ସେଦିନର କଥା । ଶୁକ୍ରବାର-ବଜୟୀ ମୋଗଲ-ଶକ୍ତିର ଦୁର୍ବାର ବକ୍ରମ ଉତ୍କଳର କୃଷକ-ସୈନ୍ୟ ନିକଟରେ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇ ଝଟମୁଣ୍ଡରେ ତୃଣଗୁଚ୍ଛ ପରି ଉଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଏଇ ତ ସେଦିନ ନବଜାତ ମରହଟ୍ଟା ଶକ୍ତି ଉତ୍କଳର ଶକ୍ତି ନିକଟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଅଭ୍ୟୁଦୟ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ଉତ୍କଳର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଥିଲା, ସିଂହାସନ ଥିଲା—ଉତ୍କଳର ଭେଗନିନାଦ ସୁଦୂର କାନ୍ଥାହାରରେ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା, ଉତ୍କଳର ବଜୟ-ନିଶାଣ ହୁମାଲୟ ଶିଖରର ଉତ୍ତର ବାଆଁରେ ଉଡ଼ୁଥିଲା । କୁଅତେ ଗଲା ତାହା ? କେଉଁ ଅତୀତର ଅନ୍ଧାର ପଟ୍ଟରେ ତାହା ଲୁଚି ରହିଛି ? ଅଜି ଉତ୍କଳ ଗୋଟାଏ ଗରିବ ଦେଶ ! ଓଡ଼ିଆ ହେବା ସମ୍ମାନର କଥା ନୁହେଁ ! ମାତ୍ର ଦେବଶକ୍ତି ବର୍ଷ—ଏହାରି ମଧ୍ୟରେ କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ! ଯେପରି କେଉଁ ଏକ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଦୈତ୍ୟ ନିର୍ମମ ହସ୍ତରେ ଏଇ ଜାତିଟାକୁ ଭାଙ୍ଗି ‘ଚୁର ଟାଣି ଭିତ ନେଇ ଅବନତିର ଅନ୍ଧକାରମୟ ଗର୍ଭର ଗହ୍ବର ଭିତରକୁ ପିଙ୍ଗି ଦେଇଛି; ଅଜି ତାହାର ଅସମ ରକ୍ତାକ୍ତ କବଳଟାର ଛାତିରେ ମାଡ଼ିବି ବଳଟ ଅନ୍ଧାରାସରେ ଦିଗଳ ପ୍ରକାଶିତ କରୁଛି । ଏ କି ଅତ୍ୟାଚାର !’

ତନ୍ତ୍ର ଶକ୍ତିର ବଶରକ୍ତ ଉତ୍କଳ ହୋଇଉଠିଲା । ତାହାର ଶିଶୁ-ପୁଣିଶ ମଧ୍ୟରେ ତାକୁ ବଦ୍ୟୁତର ତାଣ୍ଡ ଧାସ ଧାଇଁ ବୁଲିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାହାର ମନେ ହେଲା, ଅଜି ସୁଧାରୀର ସମସ୍ତ ଧୂସ ଶକ୍ତି ସଦୃଶ ତାହାର ଛାତି ଭିତରେ ଏକଦିଗ ହୁଅନ୍ତା, ସଦୃଶ ପ୍ରଳୟ-ଦେବତାର ସମସ୍ତ ଅକୋଷ ତାହାଠାରେ ସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା, ସଦୃଶ ବକ୍ରର ନିର୍ମୁଖ ଜ୍ଵାଳା, ବାତ୍ୟାର ଦୁର୍ବାର ବକ୍ରମ, ହଳାହଳର ନିଷିଦ ମୃତ୍ୟୁଶକ୍ତି, ଦାବାନଳର ପ୍ରବଳ ଦହନ ସଦୃଶ ତାହାଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା, ତେବେ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ଏଇ ଦୈତ୍ୟଟାକୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ କରି ଧୁଳି ମୁଠାପରି ପବନ ମୁହଁରେ ଉଡ଼ାଏ ଦିଅନ୍ତା । ତା ମର ତା’ର ଜାତିକୁ, ତାର ଦେଶକୁ ସେ ଏକଦିଗ ‘କରି ପକନ୍ତା, ସ୍ବର କରନ୍ତା, ସ୍ବର କରନ୍ତା ।

ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦୂରନ୍ତ ଶକ୍ତି ଉଦ୍ଭାସନ ଚାନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତ ଲାଗିଲା । ସେ ନିଜ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ନିଜେ ଯାଗଲ ପରି ହୋଇ କହିଲା—‘ଏ କି ଅନ୍ୟାୟ !’

ବୈଶାଖ-ମଧ୍ୟାହ୍ନର ଉଦ୍ଭାସନ ବାୟୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାର୍ ଅସି ତାହାର ଗୋଡ ତଳେ ଶୁଷ୍କ ପତ୍ରଗୁଡ଼ାଏ ଜାଳି ଦେଇଗଲା ।

—୨—

ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶର ଏକେନ୍ଦ୍ରୀ ଅଞ୍ଚଳର ରତ୍ନଗିରି ତାଳୁକାରେ ଚନ୍ଦ୍ର-
ବର୍ତ୍ତର ପିତା ଚନ୍ଦ୍ରଶିଳାଦାର । ଦିନ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଏ ସମୁଦାୟ ଅଞ୍ଚଳ
ଉତ୍କଳ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲା । ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିକାଂଶ ସଭ୍ୟ ଲୋକ ଓଡ଼ିଆ ବା
ଓଡ଼ିଆ ବଂଶର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ପ୍ରତିବେଶୀ ତେଲୁଗୁ ଭାଷାମାନଙ୍କ
ସହିତ ଏକାଦିକ୍ରମେ ଶତବର୍ଷ ଧରି ରହି, ତେଲୁଗୁ ସଂସ୍କାରକୁ ଏମାନେ
ନିଜର କବିନେଲେଖି । ଅଳ୍ପ କିଏ ତ ଅନେକେ ଚାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ
ଓଡ଼ିଆ ।

ଏଇ ରତ୍ନଗିରିରେ ୨୨ ବର୍ଷ ତଳେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଜନ୍ମ । ଅଳ୍ପ ୨୨
ବର୍ଷ ପରେ—ତାହାର ମନେ କିଏ ନା ସେ, ଦିନେ ତାର କେହି ମାଆ
ଥିଲା, ତାହାର ମୁହଁଟିକୁ ଚାହିଁ ସେ କେତେ ଘଣ୍ଟା ପାଇଁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ
ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ଜନ୍ମର ଚଳିଦିନ ପରେ ତାର ମାଆ ହୁଅ
ସିଲ୍ଲୀଟିକୁ ଏକ ତେଲୁଗୁ ପ୍ରତିବେଶିନୀ କୋଳରେ ଦେଇ ଚଳିଦିନ ପାଇଁ
ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ସେହି ପ୍ରତିବେଶିନୀର କୋଳ ଅଗ୍ରୟ କରି ଚନ୍ଦ୍ର ବଢ଼ିଉଠିବ ।
ତାକୁହିଁ ସେ ତାର ‘ଆମ୍ମା’—ମାଆ ବୋଲି ଜାଣେ । ତାହାରିଠାରେ ହିଁ
ଚନ୍ଦ୍ରର ସମସ୍ତ ଅଭିଯୋଗ-ଅନୁଯୋଗ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଜାଣେ, ସେଇ
ତାର ମାଆ—‘ଆମ୍ମା’ ଜାଣେ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣି ତାର ନିଜର ପୁଅ । ଏହିପରି
ଭାବରେ ଏଇ ୨୨ ବର୍ଷ ସେ ବଢ଼ିଉଠିବ ।

ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ସେ ଅନୁଭବ କଲା, ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତ
ପଢ଼ିଲାୟିକ ତେଲୁଗୁ ନୁହେଁ—ଓଡ଼ିଆ । ତାର ଚୈତ୍ତବ୍ୟ ମାଆଟି ତାର ନିଜ

ଜାତିର ନୁହନ୍ତି । ମନେ ମନେ ସେ ଭାବେ, ତାର ଅସ୍ଥାତି ଓଡ଼ିଆ ହୋଇ-
ଥାନ୍ତା କି ! — ବେଶି କଷଣ ହୁଅନ୍ତା ? ସେ କଣ ଏ ଅସ୍ଥାତି ଭଲ
ହୁଅନ୍ତା ? 'ନା, ହୋଇପାରନ୍ତା ନାହିଁ ! ଅସ୍ଥାତି ଭଲ ହେବା ଅସମ୍ଭବ !

ପିତା ନଟବର ପଟ୍ଟନାୟକ ମା-ଛେଉଣ୍ଡ, ପିଲାଟିକୁ ପିତାର ସମସ୍ତ
ଅଦରପତ୍ତି ଦେଇ ବତାଇଥିଲେ । ନିଜେ ଉଚ୍ଚ ଶୁକ୍ରକର୍ମଚାରୀ,
ସୁଅଟିକୁ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚ ଶୁକ୍ରକର୍ମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଦେଖିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ
ପୋଷି, ଚନ୍ଦ୍ରର ପତାପତି ଦିଗରେ ସେ ବଶେଷ ଧୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ।

ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦେଶ । ଉଚ୍ଚ ଶୁକ୍ରକର୍ମଚାରୀ ହେବାକୁ ହେଲେ, ଚୈତ୍ତନ୍ୟ
ଭାଷାରେ ଶୁଭ ଦଶଲ ଥିବା ଦରକାର । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଣ ପିଲାବନ୍ଧୁ ତେଲୁଗୁ
ପଢ଼ିଲା ।

ସେତେବେଳେ ନବ ଜାଗ୍ରତ ଉତ୍କଳର ନେତୃବୃନ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ
ସଂସ୍କୃତି ରକ୍ଷା ପାଇଁ ହୁମୁଲ ଅନ୍ଦୋଳନ ଲଗାଇଥାନ୍ତି । ସୁଦୂର ମାଲର
ଘନ ଅରଣ୍ୟାନ୍ତା ଭେଦ କରି ସେ ଅନ୍ଦୋଳନର ତାଙ୍କ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ
ପହଞ୍ଚିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସମସ୍ତେ ଯେପରି ଭାବନ୍ତି, ସେ ସେହିପରି ଭାବଲେ,—
ସମସ୍ତେ କଲେ ଅମେ କରବା, ଏହା ବୋଲି ସୁଅଟିର ଭବିଷ୍ୟତରେ
କାମା ଦେବା ସୁବିବେଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ ତ ?

ସ୍କୁଲର ଉପର କ୍ଲାସରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ ଏକ ସହ-
ପାଠୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବରେ ତାହାର ଅଖି ପିଟିଗଲା । ସେହିଦିନ ସେ ବୁଝି
ପାରିଲା ଯେ ଓଡ଼ିଆ ବଡ଼ ଦୟାର ପାତ୍ର, ବଡ଼ ଅନୁଗ୍ରହର କର୍ତ୍ତା । ତାହାର
କନ୍ଧରେ ଜାତୀୟତାର ଲୋହିତ ରକ୍ତ ସେ ଦିନ ଜାରି ଉଠିଲା । ତାହାର
ଦୃଷ୍ଟି ଫେରିଗଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସେ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଅନୁ-
ଭବ କଲା ଯେ, ସେ ଓଡ଼ିଆ, ସେ ଏକ ବିଗୁଣ ଜାତିର ମହାନ ପତୀତର
ଅଧିକାରୀ । ସେଇ ଦିନୁ ସେ ବୁଝି ପାରିଲା ଯେ, ତାହାର ଦୁଃଖିନୀ ମାଆଟି-
ଠାରୁ ତାକୁ ଜୀବନଦକ୍ଷି ଅଲଗା ରଖାଯାଇଛି । ସେ ଓ ତାର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ
ଭାଇ ମାତୃହସ ହୋଇ ନିଜ ଘରେ ଦୂରପ୍ରବାସୀ ପରି ରହିଛନ୍ତି—ସମ୍ବଳ
କେବଳ ସାବିତ୍ରୀ ଭାଇର ଦୟା, ସାବିତ୍ରୀ ମାଆଟିର ଅନୁଗ୍ରହ !

ନା, ନା, ସେମାନେ ତ ଏତେ ନିଃସହାୟ ନୁହଁନ୍ତି—ଏତେ ଅବାସା ନୁହଁନ୍ତି । ଶରୀର ସୁଅ ଭଣାବ ହୋଇ କେବେ ପରଦ୍ଵାରରେ ମୁଣ୍ଡ ଚୁଢ଼ି ପାରେ ? ନା—ଅସମ୍ଭବ !

ତାହାର ଅବସ୍ଥା, ତାହାର ପରିସ୍ଥିତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖାଇ ଦେଲା— ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ଯାହା ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ, ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକରେ ତାହା ନିଗୂଢ଼ ସତ୍ୟ ହୋଇଛି । ନ ହେଲେ ଜୟସୁର ଅତି ମାନ୍ଦ୍ରାଚରେ ଥାଆନ୍ତା କାହିଁକି ତନ୍ତ୍ର ଭାବ ତ ?

ତନ୍ତ୍ର ତମକି ପଡ଼ିଲା । ଭାବ ଦେଖିଲା, ଗୋଟାଏ ପ୍ରବଳ ଶକ୍ତି ଦେଶଠାରୁ ଦେଶର ଅଂଶକୁ ବଢ଼ିନ୍ତୁ କରି ରଖିଛି; ମାଆର ବ୍ୟାଧିରୁ ସୁଅକୁ କାନ୍ତି ନେଇ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୃଦରେ ଅଭ୍ୟାସ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ତାପି ରଖିଛି ।

ସେଇ ଦିନ ତନ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପ ପରି ଉଠି ଭାବିଲା—‘ଏହାର କଅଣ କିଛି ପ୍ରତିକାର ନାହିଁ ? କିଛି ଉପାୟ ନାହିଁ ? କିଛି କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ? କିଛି କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ?’

ତାହାର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—‘ସାଧନା କର—ସବୁ ସମ୍ଭବ ।’

ତନ୍ତ୍ର ସେଇ ଦିନୁ ମନେ ମନେ ଧରିନେଲା, ତାହାର ଦେଶକୁ, ତାହାର ଜାତିକୁ, ଏକ କରିବା ପାଇଁ, ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର କରିବା ପାଇଁ, ମନୁଷ୍ୟର ଯାହା ସମ୍ଭବ, ତାହା ସେ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବ ।

ଏହାରି ଫଳରେ ତେଲୁଗୁ ଜାତି ଓଡ଼ିଆକୁ ନେଇ ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଭାଷା ବୋଲି ଧରିଲା । ତାହାର ପିତା ଏହା ଜାଣିଲେ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ, ମାତୃଭାଷାର ତାଙ୍କ—ଏତାଇ ଦେବା ସହଜ ନୁହେଁ । ହଉ, ତନ୍ତ୍ର ମାନ୍ଦ୍ରାଚରେ ପଡ଼ିବ ।

ସୁଲୁ ପାଇଲେଲେ ପରାସ୍ତରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ହୋଇ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଉଦ୍‌ଭୀଷ୍ଟ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ମାନ୍ଦ୍ରାଚର ବଡ଼ କଲେଜରେ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ତାହାର ପିତା ସମୁଦାୟ ବ୍ୟୟବସ୍ତୁ ଠିକ୍ କରିଦେଲେ । ତନ୍ତ୍ର ଧରି ବସିଲା, ହୁଏ ତ ସେ କଟକ କଲେଜରେ ପଢ଼ିବା ନବେତ୍ ପଢ଼ିବ ନାହିଁ । ସେ ତାର ଦେଶକୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହେଁ, ସେ

ତାର ଚାନ୍ଦିକୁ ଚାନ୍ଦିବାକୁ ଚାହେଁ, ସେ ତାର ଭାଇକୁ ଚନ୍ଦ୍ରବାକୁ ଚାହେଁ ।
ବୃହତ୍ତା ଭାଇ ପରି ଅଛି ସେ ଦୂରରେ ରହୁବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ।

କଟକରେ ପତିବା ବରୁଣରେ ନଟବର ବାବୁ ବହୁତ ବୁଝାଇଲେ ।
ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ପତିଲେ, ତାହା ଭାଗ୍ୟରେ କିପରି ସହଜରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ
ମିଳିବ, ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ କିପରି ଆରକ୍ତ ହେବ ଭିତର ଦେଇ
ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବହୁ ଯିବ, ସେ କିପରି ଧନ, ମାନ ସହଜରେ ପାଇ ପାରିବ,
ତାହା ଦେଖାଇଲେ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ପତିଲେ, ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତକୁ
ଚନ୍ଦ୍ର କିପରି ଦେଖି ପାରିବ, ସେମାନଙ୍କ ସହଜ ଅନନ୍ଦରେ କିପରି ସମସ୍ତ
କ୍ଷମିତ, ଆତ୍ମା ତାହା ବୁଝାଇଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରର ଏକ କଥା—ହୁଏ ତ ସେ
କଟକରେ ପତିବ; ନଚେତ୍ ପତା ହାତବ ।

ଅଗତ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରର ପିତା କଟକ କଲେଜରେ ପତିବା ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ
ପଠାଇଲେ । ଚନ୍ଦ୍ର କଟକରେ ରହୁଲା ।

—୮—

—‘ତୁମେ ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟ ଚନ୍ଦ୍ର ବାବା !’

—‘ତୁମ୍ଭେ କଅଣ ଦେଖି ?’

—‘ନିଶ୍ଚୟ !’

‘ଦେଖ କାନ୍ତି, କଟକରେ ହାରି ଗାଲିଦେବାଟା ଚାହିଁଥ ପଣ୍ଡିତ
ମହଲରେ ଚଳେ । ତୁମେ ପରା ଶିକ୍ଷିତା, ଗାର୍ଲ ସ୍କୁଲର ଫାଷ୍ଟ ଡାଏରେ ପଢ଼ୁଛ;
ତମେ ବି କଅଣ ସେଇ ବାଟ ଧରିବ ?’

କାନ୍ତିର ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ଖଣ୍ଡି ଆରକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଲଜ୍ଜାରେ
ଚଳକୁ ଚାହିଁ ରହୁଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ କାନ୍ତିକୁ ଲଜ୍ଜାଦେଇ କମ୍ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲା; ଏପରି ନୁହେଁ ।
ଏତିକିବେଳେ ସୁନୀଲ ଟେବୁଲ ଉପରେ ହାତ ବାଜେଇ କହିଲା—
‘ହାଲୋ ବୁଦ୍ଧୀ, ତୁ କହୁଥିବ ନା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ, ଅସାବଧ ଭାବରେ ବୁଢ଼ାଙ୍କ ପରି
ବକୃତା ଝାଡ଼ିବା ବି ସେଇ ବାଟର ଆଉ ଗୋଟାଏ ପାଖ ।’

କାନ୍ତି ହସି ପଚାରିଲା । ସୁନୀଲ କାନ୍ତିକୁ ବୁଝା ବୋଲି ଡାକେ ।

‘ଚନ୍ଦ୍ର ସୁନୀଲର ଏଇ ପିଠିରୁଆରେ ପୁଣି ତର୍କର ଶିଖ ଧରି କହିଲା—‘ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଦ୍ଧା ବାହାର ପଡ଼ି, ସୁନୀଲ । ଶିଶୁକୁ ଅଘରେ ରଖି ବାହାର ଉପରେ ଶରଦ୍ଧା କଲା ପରି କାନ୍ତି ପଛରେ ଥାଇ ଧୂଆଁବାଣ ଛାଡ଼ିଲେ କି ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ଷ ହୁଏ ?’

ସୁନୀଲ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲା— ଅର୍ଥାତ୍—

ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଷ କହିଲା—‘ତମେ ଉତ୍କଳର ଗୌରବମୟ ଇତିହାସ ଜାଣ ନିଶ୍ଚୟ ।’

ସୁନୀଲର ପତା ଘରେ ଟେବୁଲ୍ ପାଖରେ ତିନିଗଣ୍ଡ ଚୌକିରେ ଭିଜିଗଣ ବସିଛନ୍ତି । ଟେବୁଲ୍ ମଝିରେ ଲ୍ୟାଂପ୍ । ବାହାରେ ଶରତ୍ କାଳର ତ୍ୟୋସ୍ନା । କାଠଯୋତୀ ପକନ ଝିରି ଝିରି ହୋଇ ବହୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ।

ତର୍କ ଚାଲିଥିଲା ଉତ୍କଳର ଇତିହାସ ନେଇ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ କାନ୍ତି ମଧ୍ୟରେ । କାନ୍ତି ସୁନୀଲର ଉତ୍ତର । ଚନ୍ଦ୍ର ସୁନୀଲର ବନ୍ଧୁ । ତର୍କ ଏପରି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା, ଯେଉଁଠି ବାହାରର ଆଉ କିଛିର ଅଗ୍ରସ୍ଥ ନ ନେଲେ ଆଉ ତର୍କ ଚଳିପାରେ ନାହିଁ ।

ସୁନୀଲ ଏ ପଟ୍ଟ ସେ ପଟ୍ଟ କାହାରି ସହଚ ସୋପାନ ନ ଦେଇ ଶୁଣୁଥିଲା । ଏତିକିବେଳେ ଉତ୍ତରୀକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଚୁପେଇ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ତର୍କ-କାଳରେ ।

ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିବା କଳିଂ ଖଣ୍ଡ ଉପରେ ପେନ୍‌ସିଲ୍-ଗାର ଟାଣି ଟାଣି ଚନ୍ଦ୍ର ସୁନୀଲକୁ କହିଲା—‘ତମେ ଉତ୍କଳର ଗୌରବମୟ ଇତିହାସ ଜାଣ ନିଶ୍ଚୟ ।’

ସୁନୀଲ କହିଲା—‘ଉତ୍କଳର ଅତୀତ ଇତିହାସ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଅଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି, ନା ଯାହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖା ଯାଇଛି, ତାହା ସମାପ୍ତ ?’ ଅଜ୍ଞା, ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ଆଉ ସେ କଥା । ଉତ୍କଳର ଅତୀତ ଇତିହାସରୁ ମୁଁ କିଛି କିଛି ଜାଣେ ।’

—‘ତେବେ ତମେ ଜାଣ, ଉତ୍କଳ ଦିନେ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ଯାଏ ବସୁତ ଥିଲା ।’

—‘ଏଥରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ—କିପରି ଥିଲା ? ପ୍ରମାଣ କଅଣ ? ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରଜତାସର ପ୍ରାମାଣ ପ୍ରମାଣ ନୁହେଁ ; ତଥାପି ଧରି ନେଲି, କିନ୍ତୁ ଭଲ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ଯାଏ ବହୁତ ଥିଲା—ଏବଂ ତାହା ମୁଁ ଜାଣେ ।’

—‘କେବେ ଭଲର ଭବିଷ୍ୟତରେ ବୃଣ୍ଣାସ କରିବାକୁ ପଡିବ ତୁମକୁ ।’

—‘ଏହାର ଅର୍ଥ ?’

—‘ଏହାର ଅର୍ଥ ଅତି ସହଜ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇ ଥିଲା କେବଳ ନିଜ ବଳରେ, ସୁଦୃଢ଼ ଓ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ତାହା ସେତିକି ହୋଇପାରେ ।’

—‘କିନ୍ତୁ ତ ତ୍ରିକୁ ଜାଣି ସେ ସମୟର ସମସ୍ତ ସତ୍ୟ ଦେଖି କିପରି କରୁଥିଲା; ଭବିଷ୍ୟତରେ କଅଣ ସେହିପରି କିପରି ପାରିବ ସେମାନେ ? ସେମାନେ ତ ସ୍ବାଧୀନ । ନିଜ ବଳ ଅଛି—ନିଜ ବଳ ପରିଚାଳନାର ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ଅଛି ସେମାନଙ୍କର । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗ୍ରୀଷ୍ମର ଅବସ୍ଥାକୁ ଚାହିଁଲେ ଏକା ବାହୁଳ ଛଡ଼ା କେହି କେବେ କହିବ କି, ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଅତୁର କଥା ଛାଡ଼ି, ଅତି ସୂଚକ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମଧ୍ୟ ଅଲେକକାନ୍ତରଙ୍କ ସମୟ ପରି ଦର୍ଶକିପରି କିପରି ପାରିବ ?’

—‘କିପରି ପାରିବ ? ଅଲେକକାନ୍ତର ସମୟର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଜାତିଟା ସେ ବୁଝି ଗଲାଣି । କେବଳ ଦେଖିବା ଦେଖିବା ପୂର୍ବ କିଛି ଧରି ପଡ଼ିଥିଲେ ତ ହେବ ନାହିଁ ; ସେହି ଅତୀତର ଜାତିଟାର ରକ୍ତଧାରା ଜୀବନ୍ତ ଥିବା ଦରକାର । ଗ୍ରୀଷ୍ମର ତାହା ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ପୂର୍ବକାଳର ଗରିମାମୟ ସିଂହାସନକୁ ପୁଣି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଫେରି ଆସିବା ଅସମ୍ଭବ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମର ଅବସ୍ଥା ଓ ଭଲର ଅବସ୍ଥା କଅଣ ସମାନ ? ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପୂର୍ବ ସୁରୁଷର ରକ୍ତ ଅତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ଦେହରେ ସଜୀବ ରହିଛି ।’

ସୁନାଲ କହିଲା—‘ମୁଁ ଏହା ମୋଟେ ମାନିବାକୁ ଚାଲି ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି, ତୁମ କଥା ଅନୁସାରେ, ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତମ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ରଖିଥିଲେ, ଚଳାଉଥିଲେ—ବର୍ତ୍ତମାନର ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ସେ ଜାତି ନୁହେଁ । ସେ ଜାତି ବୁଝିଯିବା ଉଦ୍ଦାର କେବଳ ଭଲର

ଅବନତି ଅରମ୍ଭ । ବୋଧହୁଏ ସେ ସମୟର ରକ୍ତ ମଧ୍ୟ ବୁଡ଼ି ଉଲାଟି ।
 ଓଡ଼ିଶାର ଶତ୍ରୀୟତା ତ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସାମରିକ ଜାତି । ହୁଣ୍ଡର ସାହେବଙ୍କ
 ଇତିହାସରେ ତ ଏଇ ଜାତିଦ୍ୱାରା ସଂଗଠିତ କୃଷକ-ସୈନ୍ୟ କଥା ପଢ଼ୁ ।
 କାହିଁ ସେ ଜାତି ? ତାର ଅନ୍ତର କାହିଁ ? ଶତ୍ରୀଏତ ନାଁ ରହୁଛି, ଗାଆଁ
 ରହୁଛି—କିନ୍ତୁ ଶତ୍ରୀଏତ କାହିଁ ? ସେ କଥା ଥାଉ । ପ୍ରକୃତରେ ସଦି ଏ
 ଜାତିଟା ଅତୀତ ଜାତିର ଛିନ୍ନ ଅଂଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତେବେ କଅଣ
 ତାହା ଏତେ ଦିନ ଏପରି ଛିନ୍ନବିଛିନ୍ନ, ଛଦିବିଛା ହୋଇ ପଡ଼ି ରହି
 ପାରନ୍ତା ?

ତନ୍ତ୍ର କଥାରେ ଜୋର ଦେବା ପାଇଁ ଟେବୁଲ୍‌ରେ ପେନ୍‌ସିଲ୍‌ର ପଛ
 ପାଖ ଠକ୍ ଠକ୍ କରୁ କରୁ କହିଲା—‘ତମେ କହୁଛ, ସେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି
 ଲୋପ ପାଇଛି—ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଗୁଣ ଓ ବସିଷ୍ଟତା ଲୋପ
 ପାଇଛି । ମୁଁ କହୁଛି, ତାହା ସେହିପରି ଅଛି—କେବଳ ସୁବଧା ନ ପାଇବାରୁ
 ତାହା ବକ୍ଷିତ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ଏ ଦୃଢ଼ତା ମତ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅଭି
 ଦାନେ ଛିନ୍ନ କରବା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ସହିତ ମୋର ଚର୍ଚ୍ଚର ପ୍ରଶ୍ନ—
 ଉତ୍କଳ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବା ସଦି ଖୁବ୍ ଦରକାର, ସମସ୍ତ ବଞ୍ଚିନି
 ଅଞ୍ଚଳ ଏକତ୍ରିତ ହେବା ତାହାଠାରୁ ବେଶୀ ଦରକାର । ମେଦିନୀପୁର
 ସେଇ ବଞ୍ଚିନି ଅଞ୍ଚଳରୁ ଖଣ୍ଡେ ; ତାହା ମିଶିବା ଦରକାର । ପଟ୍ଟାଠାରୁ
 ଗୋଦାବରୀ ଯାଏ ଉତ୍କଳ ବସ୍ତୁତ ଥିବା ସମୟରେ ମେଦିନୀପୁର ଏଇ
 ଉତ୍କଳରେ ଥିଲା । ମୁସଲମାନ ନବାବ ବଙ୍ଗ-ମସଲଦରେ ରାଜତ୍ୱ କରିବା
 ସମୟରେ ମେଦିନୀପୁରର କେତେକ ଅଂଶ ବଙ୍ଗ ସହିତ ମିଶିଥିଲା ।
 ମରହଟ୍ଟା ସମୟରେ ପୁଣି ତାହା ଉତ୍କଳ ସହିତ ଥିଲା । ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ
 ସମୟରେ ତାହା ଉତ୍କଳରୁ ବଞ୍ଚିନି ହୋଇଯାଏ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ
 ସୁଦୃଢ଼ତା ଓଡ଼ିଶା ବୋଇଲେ କଟକ, ପୁରୀ, ବାଲେଶ୍ୱର ଏଇ ତିନିଟା
 ଥୋଇଥା ଲିଲା ସହିତ ପୁରୀଏ ଅତଳନ୍ତି ନିଦାବସ୍ଥା ମାର୍ଚ୍ଚା ଜଙ୍ଗଲୀ ଗଡ଼-
 ଜାତରେ ରହୁଛି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବା ସଦି ଜାତି ପକ୍ଷରେ ଅତି
 ଅବଶ୍ୟକ, ଜାତିର ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ତମେ ମାନ, ତେବେ
 ବର୍ତ୍ତମାନର ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ତମକୁ ମାନିବାକୁ ହେବ ସେ,

ଜାତିର ସମ୍ବନ୍ଧାୟ ଅଂଶ ଏକତ୍ର ନ ହେଲେ ଜାତି ପୁଣ୍ୟାନ୍ତରାଜ ହେବ ନାହିଁ । ପ୍ରଦେଶର ସମସ୍ତ ଅଂଶ ଏକାଠି କରା ନ ଗଲେ - ସ୍ବତନ୍ତ୍ର, ପ୍ରଦେଶ ପୁଣ୍ୟାନ୍ତରାୟ ପ୍ରଦେଶ ହେବ ନାହିଁ ।’

ସୁନୀଲ ହସି ହସି କହିଲା—‘ବଡ଼ ଚିନ୍ତା ଯୁକ୍ତି ତ । ବଣ-ବିଲେଇ ବାଘ ଜାତିର ଏକ ଅଂଶ; ବିଲେଇ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରବତ । ତେଣୁ ବାଘର ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ହେଲେ ବିଲେଇ, ବଣ-ବିଲେଇ, ବାଘ—ଏ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକା ଶୁଣ୍ଠରେ ଛନ୍ଦି ଦେବାକୁ ହେବ ।’

ପଛ ଆଡ଼ୁ ମାଆ ଆସି କହିଲେ—‘ବାଘକୁ ଶୁଣ୍ଠରେ ଛନ୍ଦିବ ? ବାଘ ଗାଈ, ନା ମେଘା କି ରେ ? ଦେଖ ବାପା ଚନ୍ଦ୍ର, ସୁନୀଲର ଆମର ଏଇପରି ବୁଦ୍ଧି !’

କାନ୍ତି ଉଠିଯାଇ ମାଆ ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ କହିଲା—‘ଦାଦା କଅଣ କହୁଥିଲେ ବାଘକୁ ଶୁଣ୍ଠରେ ବାନ୍ଧିବାକୁ ? କହି ପାରନ୍ତି କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଦା ।’

ମା—‘ହ, ହଁ, ତୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଦା ତୋ ଦାଦାଠୁଁ ବି ଖାର ! ହଉ, ହଉ—ତାଲ ବାପା ଚନ୍ଦ୍ର । ଉଠରେ ସୁନୀଲ । ଘର ଉତ୍ତରେ ବସି ଚର୍ଚ୍ଚା କଲେ ଗୁଡ଼ି ବଢ଼ିବ ଖାଲି ।’

ଚନ୍ଦ୍ର କହିଲା—‘ମା, ଅପଣଙ୍କର ସେଇ ଏକ କଥା ! ମେଷ୍ଟରେ ଯେ ମୋର ଖାଇବାର ନଷ୍ଟ ହେବ ?’

ମା କହିଲେ—‘ହଉ ନଷ୍ଟ ! ମାଆର କଥା ରହିବ ନାହିଁ, ରହିବ ତୋର କଥା ?’

ଅଗତ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ର ଉଠିଲା । ସୁନୀଲ ଆଗରୁ ବାରଣ୍ଡାକୁ ବାହାରି ଯାଇ ଡାକିଲା—‘ମା, ଚଞ୍ଚଳ; ମହତି ଯୁଧା ମାମ୍ ବାଧ୍ୟତେ ।’

ମାଆ ଆଗରେ ଚାଲି ଆସିଲେ । କାନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ସହଜ ଆସୁ ଆସୁ କହିଲା—‘ବାଘକୁ ଶୁଣ୍ଠରେ ବାନ୍ଧିବେ ନା ?’

ଚନ୍ଦ୍ର ଆସ୍ତେ କର କହିଲା—‘ତୁଷ୍ଟି !’

—୪—

ସୁନୀଲ ଚନ୍ଦ୍ରର ସହପାଠୀ—କେବଳ ସହପାଠୀ ନୁହେଁ, 'ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ' ବନ୍ଧୁ । ଦୁହେଁ କଟକ କଲେଜରେ ପଢ଼ନ୍ତି । କେବେ ସୁନୀଲର ଘରେ, କେବେ ଚନ୍ଦ୍ରର ମେସରେ ବସି ଏମାନେ ବନ୍ଧୁତାର ରଞ୍ଜିତ କରନ୍ତି ଚର୍ଚ୍ଚାବାର୍ତ୍ତା ।

ସୁନୀଲର ପିତା ବାବୁ ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ଦାସ । ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁଙ୍କ ଘର ମେଦିନୀପୁରରେ । ଓକିଲାତି ମେଦିନୀପୁରରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ଏକ ମାମୁଣ୍ଡଠାରୁ କଟକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଖଣ୍ଡେ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀ ଭାବେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପାରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜମିଦାରୀର ଲାଭ ମିଳିବା ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ କଟକରେ ଖଣ୍ଡେ ଦୋକାନୀ ଭାବେ କରୁ ରହୁଥିଲେ । ସୁନୀଲ ସେତେବେଳେ ପିଲା, କାନ୍ତି ଛୋଟ ହୁଅନ୍ତି ।

ଲୋକେ କହନ୍ତି, ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଆ— ସେ ଓଡ଼ିଆ କରଣ । ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁଙ୍କ ବଂଶପରମ୍ପରା ଅନୁସାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପାଞ୍ଜିର ଶୁଭଲଗ୍ନ ଅନୁସାରେ ବବାହ, ଅନୁସାରେ ଶୁଭବେଳା ଠିକ୍ ହୁଏ । ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁଙ୍କର ମାଆ-ବୁଢ଼ୀ ଜୀବିତ ଥିବା ସମୟରେ 'ବଙ୍ଗବାସୀ ପାଞ୍ଜି' ଅନୁସାରେ ନୁହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥ-ପାଞ୍ଜିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଧରି ସେ ନିର୍ଜଳା ଏକାଦଶୀ ପାଳନ କରି ଦିନେ ତାଙ୍କର ବାଞ୍ଛିତ ସ୍ୱର୍ଗ ଭବିଷ୍ୟରେ ତାଲିମଲେ; କିନ୍ତୁ ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ନିଜକୁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି କହନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ, ସେ କଥା ସେ କେବେ ଭାବିପାରନ୍ତି କି ନା ସନ୍ଦେହ ।

ଏଠା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ । ମେଦିନୀପୁର କେବେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଂଶ ଥିଲା, ତାହା ରାଜଦ୍ୱାରର କଥା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମେଦିନୀପୁର ତ ବଙ୍ଗର ଏକ ଅଂଶ—ବଙ୍ଗଦେଶ ମଧ୍ୟରେ । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଆ ଥାଉପାରନ୍ତି ; ସେ କଥା ସେ ମାନିବାକୁ ସ୍ୱାଧୀନ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ସେ

ମାନବାକୁ ଶକ୍ତି, ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷ
 କାନ୍ୟକୁଳରୁ ଆସିଥିଲେ—କାନ୍ୟକୁଳୀ ଥିଲେ; ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ଗଜପତି
 ଶାସକଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଶତ୍ରୁଘ୍ନଙ୍କରୁ ଆସିଥିଲେ—ସେମାନେ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ
 ଥିଲେ । ଆଜି ଯଦି ସେମାନେ ନିଜକୁ ଓଡ଼ିଆ ନ କହୁ କାନ୍ୟକୁଳ ବା
 ଶତ୍ରୁଘ୍ନ କହନ୍ତି, ତାହା ଯେପରି ଅନ୍ୟାୟ ହେବ, ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ
 ନିଜକୁ ଓଡ଼ିଆ କହିବା ସେହପରି ଓ ସେହି ପରିମାଣରେ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ ।
 ଅବଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ତାଙ୍କର ବାସୋପ ନାହିଁ—ପୃଥିବୀରେ କୌଣସି
 ଲୋକର ନ ଥିବା କଥା; କିନ୍ତୁ ମେଢ଼ନୀପୁରରେ ଥାଇ ଯଦି କେବେ
 ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁରେ ସଂଘର୍ଷ ଲାଗେ, ତେବେ
 ସେ ବଙ୍ଗଳାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଦେଇ; ଓଡ଼ିଶାକୁ
 ଅଶୀର୍ବାଦ କରିବେ ମାତ୍ର । ବଙ୍ଗଳା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ସହାନୁଭୂତି ଯେତେ,
 ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ସହାନୁଭୂତି କିଛି ଉଣା ନୁହେଁ । ଦୃଷ୍ଟେ ଭାରତ
 ମହାଜାତିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ । ଭାରତ ମହାଜାତି କେବଳ ମହା-
 ଜାତି ହୋଇପାରିବ ଏ ଜାତିଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର
 ଲୋକ ତାହାର ଜାତିକୁ ବଳିଷ୍ଠ ଉନ୍ନତ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟର
 ବେଦୀରେ ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ତ୍ୱକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଧର୍ମ ।
 ଯେଉଁ ମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଛନ୍ତି—ଯେଉଁ ମାନେ ନିଜକୁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି
 କହନ୍ତି, ମନେ କରନ୍ତି—ଉତ୍କଳ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ସେତିକି
 ତ୍ୟାଗ, ସେତିକି ପରିଶ୍ରମ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ବଙ୍ଗଳା
 ଫାଇଁ ସେତିକି କରିବେ, କରିଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ବଙ୍ଗ-ବ୍ୟବହେଦି ଆନ୍ଦୋଳନ
 ସମୟରେ ଅଗ୍ନିର ଯେଉଁ ଭୀମ ତରଙ୍ଗ ସାରା ବଙ୍ଗଦେଶରେ ତାଣ୍ଡବ
 ନୃତ୍ୟ ଲଗାଇଥିଲା, ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ତା ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଶୂର୍ତ୍ତ
 ବଶୀର୍ତ୍ତ ପରି, ନିଜର ନିଜକୁ ଲୋପ କରିଦେବାକୁ ପଛେଇ ପଡ଼ି ନ ଥିଲେ ।
 ଆଜି ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି, ସେ ଥିଲେ ଉଷ୍ମପ୍ରତାପ ହରେନ୍ଦ୍ର
 ଦାସଙ୍କର ତାହାଣି ହାତ । ହରେନ୍ଦ୍ର କାନୁନଗୋ ମେଢ଼ନୀପୁରର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ
 ସ୍ୱଦେଶୀ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜର ଜୀବନଟାକୁ ମଧ୍ୟ ହରାଇଥିଲେ ।

ଅନେକେ ଭାବୁଥିଲେ, ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ଅନ୍ତତଃ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରବାସ କରିବେ । ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ହେଉ ବା ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ହେଉ, ତାହା ହୋଇ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗର ମାନରଣା ପାଇଁ, ଭାରତ ଜାତୀୟତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ ପରିଷ୍କୃଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ସହକାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜମିଦାରୀ ସଂପର୍କରେ ବର୍ଷର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ କଟକରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ, କଟକରେ ଓଜିଲାତି କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରଦେଶ ବଙ୍ଗ—ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ; କିନ୍ତୁ ସର୍ବାଦୌ ତାଙ୍କର ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷ, ସେ ଭାରତୀୟ ।

ତାଙ୍କ ଭିତରେ ବଙ୍ଗାଳୀ-ଓଡ଼ିଆ ଭେଦଭାବ ଥିଲା ?—ନା । କେହି ତାଙ୍କ ଶବ୍ଦ ନ ଥିଲେ; କେହି ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ କହିପାରନ୍ତା ନାହିଁ । ସେ, ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗାଳୀ-ଓଡ଼ିଆ ଭେଦଭାବ ଥିଲା । କୌଣସି ଉଚ୍ଚସ୍ତରର ଓଡ଼ିଆ ବା ବଙ୍ଗାଳି ମଧ୍ୟରେ ତାହା ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ସେ ଦେଶକୁ ପ୍ରକୃତ ଭଲପାଏ, ଜାତିକୁ ପ୍ରକୃତ ସମ୍ମାନ କରେ, ସେବା କରେ, ସେ କେବେ ବଙ୍ଗାଳୀ-ଓଡ଼ିଆ, ଅନ୍ଧ-ଓଡ଼ିଆ ବା ଏହିପରି ନିହାତି ନୀଚ ଧରଣର କଲିକୁ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦେବ ନାହିଁ । ହଁ, ସେ ଜାଣନ୍ତି କେତେକଙ୍କ ମନରେ ଏପରି ଅକ୍ରୋଶଭାବ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ତାହାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜାଣିଛନ୍ତି । ଏ ନୀଚ କାମୁଡ଼ାକାମୁଡ଼ି କେବଳ ହୀନ ସ୍ଵାର୍ଥ ଘେନି କାମୁଡ଼ା କାମୁଡ଼ି । ବୁକୁରମାନେ ଯେପରି ଅର୍ଦ୍ଧଠାପନ୍ଦ ତାରି ପାଖରେ କଲି ଲଗାନ୍ତି—ପନ୍ଦର କିଏ କେତେ ଅଂଶ ଚାଟିପାରେ, ତା ଘେନି କାମୁଡ଼ା-କାମୁଡ଼ି ହୁଅନ୍ତି, ଏ କଲି ସେହିପରି ଅର୍ଦ୍ଧଠାପନ୍ଦ ଚାଟିବ, ପଦପ୍ରାପ୍ତି ଅଦରୁ ଅରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ବୁକୁର ପରି ହୀନ ଲୋକ କେଉଁଠା ଏହା ଅରମ୍ଭ କରିଥିଲେ; କାଳକ୍ରମେ ହୁଏ ତ ଏହା ଦେଶପ୍ରେମରେ ରଖାଯିବ । ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ଭଲ କରି ଜାଣନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ଵଭାବ । ଛୋଟ କାମ ନିଜେ କରି ତାକୁ ବଡ଼ ନାଆଁ ଦେଇ ଦେଶଲୋକଙ୍କ ସହା-ନୁହରି-ପାଇବାଦ୍ଵାରା ସ୍ଵାର୍ଥସାଧନ ଅତି ସହଜ କଥା । କଟକ ଶୁକ୍ଳେନିତିକ

ବିଜ୍ଞାନରେ ମେସିଆଭେଲି (Machiavelli) ଏହା ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ଜାଣନ୍ତି, ହୀନ ଲୋକ ସେତେବେଳେ ନିଜ ସ୍ଵାର୍ଥସିଦ୍ଧି ପାଇଁ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେହି ସ୍ଵାର୍ଥସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ସେ ଦେଶଭକ୍ତିର ବାହାନା କରନ୍ତି । ଏହା ସେ ରଂଗୁଣୀ କବିଙ୍କ ଲେଖାରେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି [Patriotism is the last resort of scoundrels] କିନ୍ତୁ ଏ କଳି ଯେପରି ଅସାର, ସେହୁପରି ହୀନ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ସବୁ କଲିର ବାହାରେ । କଟକ ଓକିଲ ମହଲରେ ସେତେବେଳେ ଏଭିପରି ବଙ୍ଗାଳି-ଓଡ଼ିଆ କଲି ଲାଗିଥିଲା, କେତେକ ଭୋକିଲା ବୁଧୁ ସେତେବେଳେ ବଙ୍ଗାଳିକୁ ଓ ଓଡ଼ିଆକୁର ଜୟଓଷ୍ଟିମ ବଜାଇବା ପାଇଁ ବାର-ଲାଲବ୍ରେଷର ଦଦତା ଟେବୁଲ ଉପରେ ମହଙ୍ଗିଲ-ମତକୁ ନେଇ ତେଣା କଟାଉଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ଦିନେ ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଓକିଲକୁ ତାଙ୍କି ପଚାରିଲେ—‘ଆପନି ନା ବାଙ୍ଗାଲୀ ? ବାଙ୍ଗାଲାର ଜନ୍ମ ମରତେ ପାରେନ ? ଓଲ ସେ ଭଦ୍ରଲୋକଟି ଆପନାର ବାଙ୍ଗାଲାର ନିନ୍ଦା କରନ୍ତେ, ତାଙ୍କେ ସବ ଲୋକେର ସାମନେ ପ୍ରହାର କରେ ତେଲ ସେତେ ପାରେନ ?’ ବଙ୍ଗାଳୀ ବଚାରି ମୈଁ ମୈଁ ହୋଇଥିଲା । ଠିକ୍ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନ ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଓକିଲଟିକୁ ପଚାରିଥିଲେ—ସେ ତ ହିନ୍ଦୀ ତ୍ୟାଗେନ ଦୁର୍ଜନମ୍ । ଏମାନଙ୍କ ଜାତିପ୍ରେମର ଗଣ୍ଡିରତ୍ନର ଗୋଟାଏ ସଠିକ ମାପ ଧରି ଗୋପୀବଲ୍ଲଭ ବାବୁ ବାର-ଲାଲବ୍ରେଷରେ କହୁଲେ—‘ଛଣ୍ଡରଙ୍କ ନାମ ଧରି ମୁଁ କହୁଛି, ସ୍ଵାର୍ଥ ପାଇଁ କଲି କହୁଛନ୍ତି—ସ୍ଵାର୍ଥପାଇଁ କଲି କରନ୍ତୁ । ଦେଶର ମହାନ ନାମ, ଜାତିର ପବନ କଥା ମୁହଁରେ ନେଇ ଦେଶକୁ, ଜାତିକୁ ଅପବନ, କଳଙ୍କିତ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ !’

— ✕ —

ସୁନୀଲର ଜନ୍ମ ମେଢ଼ନୀପୁରରେ ସତ ; କିନ୍ତୁ କେଉଁ ଏକ ଅଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତିର ଅବଶରେ ସେ ତାହାର ଜାତିକୁ ଭଲି ପାଏ । ତାହାର ପରାସ୍ତରୂପମାନେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ, ଏହା ନିଜ ପାଖରୁ ବା ପର ପାଖରୁ ସେ ଲୁଚାଇବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସେ ଏଥିରେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପାଇଁ ସେ ପରାମର୍ଶ କରୁଥିବା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାହାର ଛାତି ଭିତରେ ଏକ ଦୂରନ୍ତ ଛାଳି ସମୟ ସମୟରେ ଢଳି ଉଠେ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ଦୋଷ ହେଉ ବା ଗୁଣ ହେଉ, ସେ ଅଦର୍ଶବାଦୀ ନୁହେଁ । ସେ ଅଦର୍ଶର ମାୟାମୟ ମଣ୍ଡଳିକା ପଛରେ ଧାଇଁବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । କଥା ନେଇ ଘଣ୍ଟାଘଣ୍ଟି କରିବା ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ନୁହେଁ । ବୃହସ୍ପତି ପେପର ତାହାର ପ୍ରିୟ ରୂପ-ଦେବତାଟିକୁ ଜନତାର କୌତୂହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ମୁଖକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ, ସେହିପରି ସୁନାଲ ଉତ୍ତମ ପ୍ରତି ତାହାର ଗ୍ରନ୍ଥା, ଭକ୍ତି ଓ ସମବେଦନା ଲୁଚାଇ ରଖେ । ସେ ଜାଣେ ଏ ଦେଶଟା, ଏ ଜାତିଟା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା କଥାର କଥା ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ହୁଏତ ଗୋଟାଏ ପୁରୁଷର ନରନାରୀଙ୍କୁ ସାଧନା ପାଠରେ ଆତ୍ମବ୍ୟାପ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ, ହୁଏତ ତାଙ୍କର ହୋମାନଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ସମସ୍ତ ଯୁବକଙ୍କୁ ଆତ୍ମବଳ ଦେବାକୁ ହେବ । ଏ ବଗ୍ଗଟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହାତ ଦେବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ନିଜକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହେବ । ସେ ନିଜକୁ ପରାବେଳେ ଦେଖି ପାଇଁ ମର ସଖାଣି ଛାଡ଼ି ଗାଁଆର ମୂଲିଆଟି ପରି ଅନ୍ଧ ନରକୁ ନିଜର ଅନ୍ଧାରରେ ଅନ୍ଧ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ? ତାହା ସବୁ ନ ପାରେ, ତେବେ ଓଡ଼ିଶାର କାମ କରିବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଧୋବ-ଧାବକିଆଙ୍କ କାମ, ସୌଖୀନ କାମ ଏ ନୁହେଁ । ସେ ଜାଣେ ତାହାର କେତେ ଜଣ ସଙ୍ଗୀ ଥରେ ସିଂହାସନରେ ବସିବା ପାଇଁ ହୋଇ ଛାତିରେ ନାଲି ସୁନ୍ଦର ମାରି “ଉତ୍କଳ ମାତାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ର” କହୁ, ଦେଶ ପ୍ରେମର ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସେ କାଳରେ ସେ ଦେଶୀ କେବଳ ମନେ ମନେ ହସିଥିଲା । ସେ ଜାଣେ କେତେକ ଧୋବ-ଧାବକିଆଙ୍କ ସହ ମଣ୍ଡପରେ ବଜୁତା ହାତ ଉତ୍କଳର ନବଯୁଗର ପ୍ରଚାର ବୋଲି ସିକକୁ ବେଶାର ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଏମାନେ ସେ କେତେ ମୂର୍ଖ, କେତେ ଅର୍ବାଙ୍ଗନ, ସୁନାଲ ତାହା ଦେଖି ମନେ ମନେ ହସିଥିଲା । ଏମାନଙ୍କର ଭଣ୍ଡାମିଛର ପାଞ୍ଜି ଦେଖ-ଭକ୍ତି ଦେଖି ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଘୃଣାରେ ତାହାର ସାରା ଶରୀର “ଝିଝି” କରି ଉଠିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଅବନତ, ଓଡ଼ିଶା ପତନ ; ଯିବା ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଭାଗ୍ୟ ପରି ସବୁ ଜାତିର ଭାଗ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ପତନ ରାତି, ରହୁଛି ।

ସେଥିରେ ଲଜ୍ଜା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ମାନେ ଏକ ପତିତ ଜାତିର ଉନ୍ନତର ନାମ ଧରି ନିଜର ନାମ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ଦେଶସେବା ବୋଲି ବାହାବା ନେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେମାନେ କରନ୍ତି ଦେଶକୁ ପରିହାସ, ଜାତିକୁ ଅସ୍ମାନ, ଦେଶପ୍ରେମକୁ ଚ୍ୟାଙ୍ଗ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ନୀତି, ହୀନ ବୋଧହୁଏ ନରକର କୀଟ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ; ଏହା ହିଁ ସୁନୀଲର ବିଶ୍ୱାସ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଶସ୍ତ୍ରରେ ବାହାବା ନେବା ଭଳି, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବା ଭଳି କିଛି କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନା ।

ସୁନୀଲ ଏହି ମତଟାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବର୍ତ୍ତ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଠାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରାବର୍ତ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ହୁଏ, ବିରକ୍ତ ହୁଏ, କହେ— ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅପ୍ରସ୍ତୁତର କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ଦେଶର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ—ଘୋର, ଚୀବ୍ର, ମାରାତ୍ମକ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ । ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି, ହୁଏ ତ ଜାତିଟା ବଞ୍ଚିବ, ନ ହେଲେ ପ୍ରଜିବେଶୀ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ତାପ ତଳେ ପେଷି ହୋଇ ମରିଯିବ । ଯେ ଯେତିକି ପ୍ରସ୍ତୁତ, ସେ ସେତିକି କରୁ । ଭୁଲ କରୁଛୁ ସୁନୀଲ ! କି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବୁ ତୁ ଶୁଣେ ? ଏକା ହାତରେ ଜାତିଟାକୁ ଟେକି ଧରି ପାରିବୁ ତୁ, ଯେତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ । ଏକା ହାତରେ ଘୋଷାଏ ଜାତିର ଭବିଷ୍ୟତ ଘଟିବ, ଏପରି ଅହଙ୍କାର ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶୋଭାପାଏ ନା । କରୁଥିବ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ସାଧ୍ୟ ମୋର । ମୋର ଶକ୍ତି ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ, ମୋର ଯମତା ଖୁବ୍ ନରଣ୍ୟ; ଏହା ସତ—ଖୁବ୍ ସତ; କିନ୍ତୁ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି, ମୁଁ ଏ ଜାତିଟା ପାଇଁ ଯାହା କିଛି କରିବ, ତାହା ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଲାଗି ପଡ଼ନ୍ତୁ । ଯେ ଯେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି, ସେ ସେଇଠି ନିଆଁ ଲଗାଇଦିଅନ୍ତୁ । ଜାତିଟା ସୁଖି ଜଳି ଉଠୁ—ଜାତି ଉଠୁ, ତେଜି ଉଠୁ । ଦେଖିବୁ, ସୁସ୍ଥ ଶିଶୁ ବନ୍ଧରେ ମାତି ବସିଥିବା କେଉଁ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ପରି ଜାତିର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ-ଦୈନ୍ୟ, ଅବସାଦ ଭତକା, ହତାଶା-ନିରାଶା କୁଅତେ ଉଠେଇଯିବ । କିଏ କରୁ ବା ନ କରୁ, ସୁନୀଲ, ମୁଁ ତ ଏହାକୁ ହିଁ ମୋର ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଧରିବି । ତୁ କେପରି ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବୁ ଜାହିଁ ?

ସୁନୀଲ କହିଲା—‘ମୋର ଯେତେ ଶମତା, ମୁଁ ତୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ; କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଭର ମୁଣ୍ଡରେ ନେବାକୁ ମୁଁ ଗୁଣ ନୁହେଁ । ଗଭୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଁ କରିବି—ଦେଶସେବାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଣ୍ଡରେ ନେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବି ମାତ୍ର ।’

ସିଂହଭୂମ ଅସିଲା ନାହିଁ, ମେଢ଼ନୀପୁର ଅସିଲା ନାହିଁ, ଦକ୍ଷିଣରୁ ଅନେକ ଅସିଲା ଅସିଲା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଦେଶ ଏକତ୍ରିତ ହେଲା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସମ୍ମିଳିତ ହେଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ଭରତ ଶାସନରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ପ୍ରଦେଶ ହେବ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଖବରକାଗଜବାଲାମାନେ ତାହାର କଲେ—‘ଓଡ଼ିଶା ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲା ।’

ସେହିନି କଟକ ଟାଉନ୍ ହଲରେ ସଭା । ସଭାରେ ଡାକ୍ତର ଅଲେକରେ ଉଦ୍‌ଭାଷିତ । ଟାଉନ୍‌ହଲ ପୂର୍ବପାଇଁ ବାରମ୍ବାର ମଧ୍ୟ ଚଳିଆରଣର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଜନତା ‘ନେତାମାନଙ୍କ’ ବକ୍ତୃତା ଶୁଣିବାକୁ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହୋଇଛି—କାହାର ମନ ଅନନ୍ଦରେ ନ ପୂରିବ ? କିଏ ସେ ଅନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ ନ କରିବ ? ଲୋକେ ଭାବିଲେ, ଓଡ଼ିଶାର ଅଲଗା ସରକାର ହେବ, ସେ ସରକାର ଏହି ଓଡ଼ିଶାରେ ରହିବ, ସରକାରଙ୍କ ଦୁଃଖ ରୁହାଣ ସହକରେ ଏ ସରକାରଙ୍କ କାମରେ ପଡ଼ିବ, ଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖ ଯିବ । କେତେ ଯୁଗ—ଉପବାନ ଜାଣନ୍ତି କେତେ ଯୁଗ—ଧରି ଏ ଜାତିଟାର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ପେଟ ପୁରାଇ ମୁଠାଏ ଖାଇବାକୁ ପାଇ ନ ଥିଲେ, ମନ ବୋଧ କରି ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସରକାରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲେ ସେ ଅବସ୍ଥା ବଦଳିଯିବ ପଣ !

ବାହାରେ ଭୀଷଣ ଅନ୍ଧକାର । ଅନ୍ଧକାରେ ମେଘମାଳା ସୃଷ୍ଟିଭୂତ ହୋଇ ଅସୁତ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଶିଖିତ ତମକ ଦୂର ଗପନ କୋଳରୁ ଟାଉନ୍ ହଲର ଅଲେକମାଳାକୁ ବ୍ୟାଜ କରି ହସିଉଠୁଛି । ଦୁର୍ଗମତ ବକ୍ତୃତାଦ୍ବାରା ପ୍ରଭୁ ଭୁବ ଡାକି ଜନତାର ମୁଖରକାକୁ ପରିହାସ କରିଉଠୁଛି ।

ଟାଙ୍ଗନ ହଲ୍‌ର କଟିଣ ପାଖର ଏକ କୋଣରେ ତନ୍ତୁ ଓ ସୁନୀଳ ନିର୍ବାକ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥାଅନ୍ତି ।

ସବୁ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସବୁପକ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ବକ୍ତୃତା ଚାଲିଲା । କେହି ବା ବନ୍ଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବଲ୍‌ବଲ୍‌ ଲୁଗା, କେହି ବା ରେଶମୀ ଚାଦର, କେହି ବା ସୁନା ହାତଘଡ଼ି, କେହି ବା ନିଜର ପୃଥୁଳ ଉଦରର ଟୋକ ବାହାରି କରି ବକ୍ତୃତା ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବକ୍ତୃତାର ବକ୍ତୃତାଦରେ ଟାଙ୍ଗନ ହଲ୍‌ ପ୍ରକଟିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ତନ୍ତୁ ଆଉ ସହ୍ୟ କରି ପାରୁନା ନାହିଁ । ତାର ବନ୍ଧ ଭେଦ କରି ଏକ ଚିତ୍କାର କଣ୍ଠପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧାଇଁ ଆସିଲା—‘ଉତ୍କଳ ମାତା ପ୍ରତି ଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବହୁତ ବଳ କର ।’ ସେ ଚାହାନ୍ ସମସ୍ତ ବଳ ଦେଇ ଏ ଚିତ୍କାରକୁ କଣ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ତାପି ରଖିଲା । ସେ ଭାବିଲା, ଯାହାର ଶୀର ସରର ଅଭବ ନାହିଁ, ସେ ରୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ତୀବ୍ର ଜ୍ଞାନୀ କଅଣ ବୁଝିବ ? ଯାହାର ବସ୍ତ୍ରର ଅଭବ ନାହିଁ, ସେ ନବିତାର କୃତ୍ରିମ ଦୀକ୍ଷା କିପରି ଜାଣି ପାରବ ? ଯେଉଁ ମାନେ ବଳାସର ସୁକୋମଳ ବୋତରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ, ସେମାନେ ନିଷ୍ଠୁର ଦୈନ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦମ କଷାଘାତର ଉନ୍ମୁଦିତା ବେଦନା କଅଣ ବୁଝିବେ ? ଏଇ ଧୋବଧାବ-ଲିଆ—ଏମାନେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ନେଇ ସୌଖୀନ ଖେଳ ଲଗାଇଛନ୍ତି । ଥିଏଟର ସିନେମା ଦେଖିବା ପରି, ଏହା ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟାଏ ବାଳାସ । ଟେବୁଲ୍ ପାଖରେ ବସି ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପାଇଁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଉତ୍ସାହବାଣୀ ଲେଖିବାରେ, ସୁସଜ୍ଜିତ ସଭାରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ବକ୍ତୃତା ଦେବାରେ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ଦେଶସେବା ପର୍ଯ୍ୟବସିତ, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଏକ ବାଳାସ ଛିଡ଼ା ଆଉ କଅଣ ହୋଇ ପାରେ ? ଏମାନେ ଦେଶର ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବଞ୍ଚୁନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେଶକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରନ୍ତି, ଜାତିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଅଗ୍ରପାତ କରିବାକୁ ଯାଇ ଜନନର ଅଭିଳାଷ କରନ୍ତି । ଦେଶର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱର୍ଗ ଏମାନେ ପାଇ ନାହାନ୍ତି, ଜାତିର ଜଗଜୀଷ୍ଠ ଉନ୍ନତମନ୍ତ୍ରର ଅପରିସ୍ପୃକ୍ତ ପାବକରେ ହୃଦୟରସ ଗୁଡ଼ି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମାନର ସୁଚାଚାଲ ଧରି ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ସୁଶାଞ୍ଜଳ ଦେବା ପାଇଁ ଏମାନେ କେବେ ଅବନତମସ୍ତକ ସୁଚାର୍ଯ୍ୟ ପରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି; ଲଜ୍ଜାର

ହୀନ ବେଶ ପରିଧାନ କରି ଏମାନେ କେବେ ଦୈନ୍ୟର ଦ୍ଵାରରେ ସେବା-
ସମ୍ଭାର ଅର୍ପଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏମାନେ ଦେଶକୁ ଚାଣନ୍ତି ନାହିଁ,
ଜାତିକୁ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ, ଦେଶର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ନିରଳ ଲୋକଙ୍କ
ସହକ ଏମାନଙ୍କର କିଛି ସହାନୁଭୂତି ନାହିଁ । ଏମାନେ ଦେଶର ନାମ
ଚାଣନ୍ତି ତାହାର ନାମ ମନେ ରଖିଛନ୍ତି, ଦେଶ ଲୋକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣୟ
ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ବା ଶୁଣିଛନ୍ତି । ଏମାନେ ଖବରକାଗଜରେ ସେହି କଥା ଲେଖି
ଅଗ୍ରବର୍ଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି, ସତ୍ତ୍ଵରେ ସେହି କଥା କହୁ ଜାତିର ପୁତ୍ରା କରନ୍ତି,
ଗଳ୍ପରେ ସେହି କଥା କହୁ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଇଥାଆନ୍ତି—ଦେଶକୁ
ଚାଣନ୍ତି, ଜାତିକୁ ଚିହ୍ନି ବୋଲି ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଏହା ତ ଦେଶସେବ
ନୁହେଁ ! ସାଧନାର ପଥ ତ ଏହା ନୁହେଁ ! କେବେ ? କେବେ—ଏହା
ବ୍ୟଙ୍ଗ, ଏହା ବିଦ୍ରୁପ, ଏହା ଅଭିନୟ, ଏହା ବଳାସ, ଏହା ଅମୋଦ,
ଏହା ପଣ୍ଡିତର ଉପାୟ, ଏହା ସ୍ଵାର୍ଥସାଧନର ପନ୍ଥା । ଚନ୍ଦ୍ରର ହୃଦୟ
ରକ୍ତାକ୍ତ ହୋଇଉଠିଲା । ବେଦନାରେ ତାହାର ଶ୍ଵେତଶିଶୁ ଫାଟି
ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୁନୀଲର ହାତ ଧରି ଟାଣି ନେଇ ସେ ଜନତା ଭେଦ
କରି ମୁଁନିପପାଲିଟି ପୋଖରୀ ପାଖରେ ଅସି ଛିଡ଼ା ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ
ସବୁ ମଧ୍ୟରୁ ଶୁଭିଳ—“ଭୁବଳ ମାତାଙ୍କ ଜୟ ।”

ସବୁ ଭଙ୍ଗ ହେଲା—ଜନତା କୋଳାହଳ କରୁ କରୁ ଅନ୍ଧକାର
ମଧ୍ୟରେ ମିଳାଇଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୁନୀଲ ଫେରିଲେ ; ଦୁହେଁ ନିର୍ବାକ୍ ;
ଦୁହେଁ ନିସ୍ତବ୍ଧ । ଦୁହେଁ ନିଜ ଚିନ୍ତାରେ ନିଜେ ବସିଲେ ।

ଜାହାଜର କିଛି ଦେଇ ଜଣେ ‘ନେତା’ଙ୍କର ମୋଟରକାର ସତକକୁ
ବନ୍ଦୁକ୍ ଅଲୋକରେ ଅଲୋକିତ କରି ତୀରବେଗରେ ଧାଇଁ ଗଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ର ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ଵାସ ଛାଡ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହିଲା—‘ଭଗବାନ !’

—୨—

ଅକାଶ କୋଳରେ ମେଘମାଳା ପ୍ରଳୟ ନୃତ୍ୟ ଲଗାଇଛି । ମେଘରେ
ଚନ୍ଦ୍ରର ସାନ ଘନୁଣ୍ଡି ମଧ୍ୟରେ ଜଳନ୍ତା ନିଆଁ ପରି ଝଲିକାଏ ବଜ୍ର
ପଶିଗଲା, ତାହାର ଚିନ୍ତାଗମ୍ଭୀର ମୁଖର ରେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ଫୁଲ୍ଲୁ କରି କଟି କଟି
ନାଦରେ ବଜ୍ରାଘାତ ହେଲା । ଚନ୍ଦ୍ର ଅବିଚଳିତ ଭାବରେ ବସିରହିଲା ।
ତାହାର କହୁଣି ଦୁଇଟି ଟେବୁଲ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ । ଦୁଇ ହାତର ଦଶ

ଅଙ୍ଗୁଳ ତାହାର ବୁଝିତ କେଶଗୁଡ଼ିକୁ ଅବିନୟ କରୁଛି । ସେ ଦୂର ହାତରେ ମୁଣ୍ଡକୁ ଧରି ବସିଛି । ଟେବୁଲ୍ ସାମନା କାନ୍ଥରେ ଖଣ୍ଡେ ଭାବ-ବର୍ଣ୍ଣର ମାନଚିତ୍ର ନିକଟରେ ଓଡ଼ିଶାର ମାନଚିତ୍ର । ତାର ଦୃଷ୍ଟି ସେଇଥିରେ ହିଁ ଅବଶ ।

ପାଖ ଖଟ ଖଣ୍ଡକରେ ବସିଛି ସୁନୀଲ । ସେ ଗମ୍ଭୀର ଭଦ୍ରାସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବାହାରର ବହୁତ୍ ତମକକୁ ଚାହିଁ ରହିଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ର କହୁ ଉଠିଲା—‘ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ! ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ! କିଏ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ? ଭୁଲ ? କି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ? ଦଳେ ବନ୍ଦୀ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବା ଶୃଙ୍ଖଳ ଦେହରୁ ଜଣେ ବନ୍ଦୀକୁ ଅଲଗା କରିନେଇ ତାହାର ହସ୍ତପଦରେ ବଳଦୃତ ଶୃଙ୍ଖଳ ସିଲାଇଦେଲେ ସେ ବନ୍ଦୀଟିର କି ଅନନ୍ଦ ? ତାର କି ସ୍ବତନ୍ତ୍ରତା ? ମିଥ୍ୟା ! ପ୍ରବନ୍ଧନା ! ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ଜନସାଧାରଣକୁ ମିଥ୍ୟାର ପ୍ରବନ୍ଧନାରେ ପ୍ରଭାବଣା ! ସ୍ବତନ୍ତ୍ର—ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ? ସ୍ବତନ୍ତ୍ର, ଶବ୍ଦର ମର୍ଥ୍ୟାଦା ପେଉଁ ମାନେ ନ ଜାଣନ୍ତି, ସେମାନେ ହୀନ, ଦୃଷ୍ୟ, ବୀଜବାସଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧମ । ବଡ଼ ଶବ୍ଦର ବଞ୍ଚିଷ୍ଟିକା ଦେଖାଇ ଏମାନେ ଜାଣିର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ନାହାର ଭିତ ଲକ୍ଷ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ମାନମନ୍ଦିର ଦେହରୁ ପେଶୁର ଅସିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ସ୍ୱାଜନୀତି ଚାହେଁ ନା; ଭୁଲ ଅର୍ଥନୀତି ଚାହେଁ ନା; ଓଡ଼ିଆ ଚାହେଁ—ମୁଁ ଏ ଅନ, ତାହାର ଶିକ୍ଷା, ତାହାର ସଂସ୍କୃତି, ତାହାର ସ୍ୱଭାବ । ଜନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ସେ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟର ଚୂଡ଼ାକୁ ଦେଇ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ିଥିଲା । ଏତକ ପାଇଲେ ସେ ଦାଣ୍ଡର ଟୁଲିରେ ମଧ୍ୟ କୋଣାର୍କ ଗଢ଼ିବ । ଦୃଷ୍ୟ ସ୍ୱାଜନୀତିର ପୁଣିଗନ୍ଧମୟ ଅବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ପକାଇ ଏ ଜାଣିର ନିର୍ମଳ ପବନ ଅନ୍ଧାରେ ପେଉଁ ମାନେ କଲଙ୍କକାଳିମା ରେପନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ସେମାନେ ଦେଶର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଜନସାଧାରଣଙ୍କଠାରୁ ଶସ୍ତ୍ରରେ କରତାଳିଧୁନି ଆଦାୟ କରି ପାରନ୍ତି—କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋ ମନରେ ଦୃଷ୍ୟ—ତାହାର ଛତା ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।’

ସୁନୀଲ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ କହିଲା—‘ହୁ ବଡ଼ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ’ ହୋଇପଡ଼ିଛି ବନ୍ଧୁ !’

—‘ମୁଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଛି ସତେ ?’ ହସିବାକୁ ପାଇଁ କହିଲେ ମୁଁ ଶୁଣିଲେ ବାପୁ, କୋଥ, ଦୃଷ୍ୟର ରେଖା ପୁଣି ଉଠି ଅତିଳସ୍ପର୍ଶୀ

ଦାୟାର୍ଥ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ମିଳାଇପାରିଲା । ତନ୍ତ୍ର କହୁଲା—‘ଭଦ୍ରେଶ୍ଵର ହୋଇଛନ୍ତି ? ଭଦ୍ରେଶ୍ଵର ହୋଇପାର ନାହିଁ, ଏହି ରକ୍ଷା । ମୋର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ କି ଭୀଷଣ ଶେଳ ପୃଷ୍ଠିରୁଛି, କି ଜ୍ଵାଳା ତାହାର ! ତା ସକ ଦେଖି ପାରନ୍ତୁ ସୁନାଲ, ତେବେ ବୁଝନ୍ତୁ, କି ଭୀଷଣ ସନ୍ତ୍ରାସୀ ମୁଁ ସହ ପାଇଛି—ଅପତ ଭଦ୍ରେଶ୍ଵର ହେଉ ନାହିଁ । ଦେଶର ନେତା, ଜାତିର ପୁରାଣ ବୋଲି ସେଇ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ମୋର ବଶ୍ୟାସ ଥିଲା, ଭାବିଥିଲି, ସେଇ ମାନେ ମୋର ଦୁଃଖିନୀ ମାଆଟି ପାଇଁ ପରିଶ୍ରମ କରୁଛନ୍ତି, ତାହାର ଅବସ୍ଥା ଫେରିବାର ପାଇଁ କେତେ ଚ୍ୟାପ କରୁଛନ୍ତି; ସେଇ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଭାବିଥିଲି, ଅନ୍ତତଃ ପତାପତିଟା ଶେଷ କରିବି, ସେମାନଙ୍କ ଭଦ୍ରେଶ୍ଵରରେ ଅଛି ଭାବରେ ମୁଁ ବାବଦର ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇ ଆସିଛି । ଆଜି ମୋର ଚକ୍ଷୁ ଫିଟିଗଲା । ଟାଉନ ହଲ ସଭାରେ ମୁଁ କଅଣ ଦେଖୁଥିଲି ଜାଣୁ ? ମାଆ ଯେପରି ମୋତେ ଅଙ୍ଗୁଳି ସଙ୍କେତ କରି ଦେଖାଇ ଦେଲେ ସେ, ଏମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ମାଆର ସ୍ଵପ୍ନସିଂହାସନ ସ୍ଥାପିତ ନୁହେଁ; ସ୍ଥାପିତ—ସ୍ଵାର୍ଥର କାଷ୍ଠାସନ । ଆଉ ସହ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ମାଆର ପୁରାବେଦୀରେ ସ୍ଵାର୍ଥର ବାବସ୍ତ ନୃତ୍ୟ ଦେଖି ସିଦ୍ଧବାଇଲି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ମୋର ନାହିଁ, ସୁନାଲ ! ମୋର ଦୁଃଖିନୀ ମାଆଟିକୁ ତ କେହି ଦେଖୁ ନାହାନ୍ତି ! କେହି ତା କଥା ବୁଝୁ ନାହାନ୍ତି । ତା ମନ୍ଦିରରେ ଦୀପ ଜଳେ ନାହିଁ ରେ ! ଅନ୍ଧାର—ଅନ୍ଧାର—କେତେ ଯୁଗର ଅନ୍ଧାର ମୋର ମାତୃମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛି ।’

ତନ୍ତ୍ର ଆଉ କହୁ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅବେଗର ଉଚ୍ଛ୍ଵାସରେ ତାହାର କଣ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇଅସିଲା । ତାହାର ଦୂର ଆଖିରୁ ଅଶ୍ରୁଧାର ଗତି ପଡ଼ିଲା ।

‘ସୁନାଲର ଚକ୍ଷୁ ମଧ୍ୟ ବାସ୍ତବିକତା ହୋଇଅସିଲା । ସୁନାଲ ନୀରବ ।

କିଛିପକ୍ଷ ପରେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ତନ୍ତ୍ର କହୁଲା—‘ନା, ଏପରି ଆଉ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆଜି କିଛି ଦୂର । ଆଜି କିଛି ଅସମୟ । ଦରକାର ଚ୍ୟାପ । ଦରକାର ସ୍ଵାର୍ଥପକ୍ଷ । ଘରଦ୍ଵାର, ପିତାମାତା, ସ୍ଵରାଜ୍ୟ,

ଅଶ୍ୱାତ୍ତୀରାୟା ସବୁ ଛାଡ଼ି ମାଆର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହେବାକୁ ହେବ, ଭିକାରୀ ହେବାକୁ ହେବ,— ମାଆର ଚାହୁଣିନ, ଅନ୍ଧାଣିନ, ଦମ୍ଭାଣିନ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସନ୍ତାନଠାରୁ ମଧ୍ୟ ନ୍ୟୁନ ଅବନତ ହେବାକୁ ହେବ । ତେବେ ଯାଇ ତ ମାଆର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମୁକ୍ତରେ ଧାରଣ କରିବାର ଶମକା ହେବ, ମାଆର ପୁରାଣ ହେବାର ଅଧିକାର ମିଳିବ । ସବୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ—ଗର୍ବ, ଦମ୍ଭ, ଅଭିମାନ, ଶିଷା, ସତ୍ୟତା, ସବୁ ଯେତେ ଦେବାକୁ ହେବ । ଯାହାର ଅତୀତ ଏବେ ବଡ଼, ତାର ପତାକା କେତେ ବଡ଼, କେତେ ଭାଗ ନୁହେଁ ରେ ! ତାକୁ ଉତ୍କଳ ଉଠାଇ ଟେକି ଧରିବାକୁ କଠିନ ସହଜ ଶକ୍ତି ଲୋଭା !

ସୁନୀଲ କହୁଲା—‘ଦେଖ, ତୋ ମୁଣ୍ଡ ଭିତରେ ଖୋଟାଏ ଚିନ୍ତାଧାରା ବଡ଼ ଉଚ୍ଚିଷ୍ଠ ହୋଇଉଠିଛି । ବୁଝୁଛି, ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଶର ବଡ଼ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ । ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ଏ ଜାତିଟା ତାହା ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ବିକ୍ରମସ୍ତରେ ସାଧନା କରୁଥିଲା । ତପସୀର ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଲୋଭନ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ପରି ତାଜି ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ମାୟାମୟ ପ୍ରଲୋଭନ ଆସି ପଡ଼ିଛି । ଏଭଳକ ପାଇଁ ଯଦି ତାଜି ସମ୍ମୁଖ ହୋଇପଡ଼େ, ତେବେ ତାଜିର ଭବିଷ୍ୟତ ହେନ ଅନ୍ଧକାରାବୃତ । ତା ଛଡ଼ା, ଯେଉଁ ପ୍ରଲୋଭନ ଆସିଛି, ତାହା ଏବେ ଅନ୍ତଃସାରଶୂନ୍ୟ ଯେ, ସ୍ପର୍ଶର ଆଘାତରେ ତାହାର ମାୟା ଚୁଣ୍ଡି ହୋଇଯିବ । ଏ ପ୍ରଲୋଭନ ଯଦି ବଳଲେକ, ଧନୀ, ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ ଏକ ଆମୋଦର ସାମଗ୍ରୀ ଦିଏ, କେତେଟା ଲୋକଙ୍କୁ କେଉଁଟା ଚାକିରୀ ଯୋଗାଇ-ଦିଏ, ତେବେ ଏହା ହିଁ ତାହା ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଦେଶର ଜନସାଧାରଣ ଯେତେବେଳେ ଏହାର ନିର୍ମମ ଲୋଭର କ ତଳେ ନିଷ୍ପେଷିତ ହୋଇ ଚୁଣ୍ଡି ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିବେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାରୀତ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଅଭିଶାପ ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟ ହେବ, ଯେଉଁ ଅଶାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶନା ଜାଗ୍ରତ ହେବ, ତାହା ହିଁ ହେବ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ! ତୁ ଶୋଇପଡ଼, ଆତ୍ମର ଭାବ ! ଉଦ୍ଦେଶନାପୁଣ୍ଡ ଭାବର ଅବେଗ ମୁଖରେ ହୁଏତ ଅନେକ ଶୁଦ୍ର ଶୂଦ୍ର, କଥା ଭାସି ଯାଇପାରେ ।

କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଲେ ତ ସମୁଦାୟ ପାରିବାଣିକ ଘଟଣା
ଠିକରୁପେ ବୁଝି ହେବ ନାହିଁ ।

ସେତେବେଳକୁ ମେଘ ଛାଡ଼ିଆସୁଛି । ସୁନାଲ ଚନ୍ଦ୍ରର ଚାକେଟରୁ
ଛତା ଖଣ୍ଡେ ନେଇ ବାହାରୁପଡ଼ିଲା ।

ତନ୍ତ୍ର ସେହୁପରି ବସି ଭବୁଥାଏ ।

ବାବୁ ବନବହାଣ ବନ୍ଦ୍ୟାଧର ଉତ୍କଳମାତାଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରୋତ୍ସା
ସନ୍ତାନ ବୋଲି ନିଜକୁ ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ସେ ବନ୍ଧୁମତ୍ସରରେ ଅବୃତ୍ତି
କରନ୍ତି—‘ଗୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ମା ଗୋ ଧରୁଅଛୁ ଗୋଲେ, ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟ
ମାତ୍ର ନ ଦେଖିଲି ତୋଲେ ।’ ତା ପରେ ସେ ବ୍ୟାସ କବିଙ୍କର ‘ଉତ୍କଳ-
ଭ୍ରମଣ’ କାଳୀନ ଏହି ଖେଦୋକ୍ତି ବରୁଣରେ ପ୍ରତିବାଦ କରି ପ୍ରତିପନ୍ନ
‘କବିବାବୁ ଚାହାନ୍ତି ପେ, ଗୋଟିଏ କାହିଁକି, ଅତିକାଲି ଉତ୍କଳର ବଣବନ୍ଦରେ
ଶତ ଶତ ସନ୍ତାନ ମାତାର ଉନ୍ନତି ନିମିତ୍ତ ‘ସ୍ଵାର୍ଥମେଧ ପଦ୍ଧତେ’ ‘ଛାତିକୁ
ଛାତି ମିଶାଇ’ ନାଚୁଛନ୍ତି । ‘ଭୂମିକମ୍ପ’ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ । ‘ଧରଣୀ’ ନିଶ୍ଚୟ
ଫାଟିବ—ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଉତ୍ତର ବହାରର ଭୂମିକମ୍ପ । ସେଠି ଭୂମିକମ୍ପ
ହେଲା, ଧରଣୀ ମଧ୍ୟ ଫାଟିଲା; କିନ୍ତୁ ଗ୍ରାସ କଲା ରୁତ୍ତ ଏ ତୀବ୍ର ମନୁଷ୍ୟକୁ;
ଗ୍ରାସ କଲା ରୁତ୍ତ ଏ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ନଗର ଓ ଜନପଦକୁ ; କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳରେ
ଯେଉଁ ଭୂମିକମ୍ପ ହେବ, ଧରଣୀ ଫାଟିବ ସେଥିରୁ—

‘ଉଠିବେ ସହସ୍ରଭୁଜା,

ସେହୁ ତୋର ମାତା

ସେହୁ ତୋର ଭ୍ରାତା

କର ତାଙ୍କ ପାଦ ପୂଜା ।’

ଯେଉଁଠାରେ ‘ଦେଶମିଶ୍ରଣ’ ବା ‘ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ’ କଥା, ସେଠି
ବନବହାଣ ବାବୁ ବନ୍ଦ୍ୟାମାନ । ସମ୍ବଲପୁରରେ ‘ଭଲେଷ୍ଟିଆର’ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଥିବେ ସେ । ସମ୍ବଲପୁର ସଭାରେ ଏ ପାଖ ସେ ପାଖ ଧାଇଁ ବୁଲିବା ‘କିମ୍ବା
ସାୟ ବାହାଦୁର ଧୂକାଧାରୀ ଶୁଣିଆଙ୍କ ହାତକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାମନ୍ଦାପଣ ଖଣ୍ଡେ ବତେଇ
ଦେଇ ‘କୃତକୃତ୍ୟ ହେବା କିମ୍ବା କୌଣସି ‘ଦେଶମିଶ୍ରଣ’ ସଭାରେ ବନା

କାରଣରେ ଏ ପାଖର ଗ୍ୟାସ୍ ଲାଇଟଟାକୁ ନେଇ ସେ ପାଖରେ ରଖିବା ଓ ସେ ପାଖରୁ ଗ୍ୟାସ୍ ଲାଇଟକୁ ଅଣି ଏ ପାଖରେ ରଖିବା, ଗୁମ୍ଫା ସାହେବ ମୁକୁନ୍ଦ ହିପାଠୀଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ବେଳେ ସର୍ବାଗ୍ରେ କରତାଳ ଦେବା, ବନବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କର ଦେଶସେବାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । କୌଣସି ସଭା ବା ପଠ୍ୟାଠରେ ଫଟୋ ନିଅନ୍ତାଲେ ସର୍ବାଗ୍ରେ ତାଙ୍କର ହେଜଲିନ୍ ସ୍ଥୋମଖା ମୁଖଶକ୍ତିକ ଫଟୋ ପ୍ଲେଟ ଉପରେ ପଡ଼ି ଫଟୋଗ୍ରାଫରଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟି ଅକର୍ଷଣ କରିଥାଏ ଏବଂ ଫଟୋଗ୍ରାଫର ତାଙ୍କର ନିର୍ବାଚିତ ନିଷ୍ପଦ ଗ୍ରନ୍ଥୀର ମୁଖାରବିନ୍ଦୁକୁ ପ୍ରଧାନ ଅଗ୍ରସ୍ଥ କରି 'ଫୋକସ୍' କରନ୍ତି, ଏ କଥା ବନବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କର ଜଣେ ତଥା-କଥିତ ବନ୍ଧୁ ଧରେ ଥଟା କରି କହିଥିଲେ ବୋଲି ଶୁଣାଯାଏ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ବନବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କ ଦେଶଭକ୍ତି ଜଳବଦ୍ଧରଳଂ । ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ପୁଣ୍ୟ ଦେଶପ୍ରେମର ସ୍ପର୍ଶମୟ ଚୂଡ଼ା ଦିପୋଷ୍ଟିଗିରିର ଧତା-ଚୂଡ଼ାରେ ଏକ ସମୟରେ ବଲ୍ଲୀନ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ସେ ଅଣ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସେ ଥାର୍ଡ୍ ଡିଭିଜନ୍ରେ ବି. ଏ. ପାଶ୍ କରିଛନ୍ତି । ପାଶ୍ କଲ୍ ପରେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଆଜିକାଲିକାର ନିଷ୍ପର୍ମବହୁଳ ଦିନରେ ଉପସୃକ୍ତ ଚାକିରୀ ଖଣ୍ଡେ ମିଳିବା କଷ୍ଟକର । ଜଣେ ଦେଶଭକ୍ତ କିରାଣୀ କାମ ଖଣ୍ଡେ ଲାଭ କରିବାରେ ହତାଶ ହୋଇ ଏକ ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରରେ ଥରେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ବଙ୍ଗାଳୀଚୂଡ଼ାକ ପୈତୃକ ସମଗ୍ର ପରି ଓଡ଼ିଶାର ଚାକିରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗ୍ରାସ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡେ ସର୍ବ-ଦିପୋଷ୍ଟି କାମ ପାଇଁ ଗଲ୍‌ଦର୍‌ସ୍ ହୋଇ କିଛିଦିନ ଧାଇଁଲ୍ ପରେ ବନ-ବିହାରୀ ବାବୁ ଦେଖିଲେ ଯେ, ସେ ଚାକିରୀ ଖଣ୍ଡେ ମୁସଲମାନ ଭାଷାରେ ଚାଲିଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ବୋଧ ପଡ଼ିଲା ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଉପରେ । ସେ ତାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡେଇ ହୁଲୁ ସଂଘଠନରେ ଯୋଗ ଦେବା କଥା ଭାବି ଭାବୁ ଦେଖିଲେ ଯେ, ସେ ବାଟରେ ଗଲେ ତ ଚାକିରୀ ମିଳିବ ନାହିଁ-କଦବା-କୃତକ୍ ସୁଲିସ ବାସୁତାଙ୍କ ରେଗୁଲେସନ୍ ଲଠିର ମୁଦୁରୁମୁନ ବାପ୍ପିରକାଶ ଅତିଥି-ଶାଳରେ ଘଣ୍ଟା ପେଲିବା ଲାଭ ହୋଇପାରେ । ସେଥିନିମିତ୍ତ ସେ ଅତି-ତାଙ୍କ ଚକ୍ରାଧାରୀ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଲାଭ କରି ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲା, ସମ୍ବାଦପତ୍ର-ଲିଖିତ ଉର୍ଦ୍ଦାଳୀଙ୍କ ପ୍ରତି । ସେଗୁଡ଼ାକ ଚାକିରୀ ମାଡ଼ ବସିଛନ୍ତି ବୋଲି ସିନା

ଅତି ବନବହାଣ ବାବୁଙ୍କ ପରି ଯୋଗ୍ୟ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଗାଳିବ ଅଭାବରେ ନିଷକର୍ମ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି କରୁଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ, ଓଡ଼ିଶାକୁ ବଙ୍ଗାଳୀଗୁଡ଼ାକୁ ନ ଚଳିଲେ ତାକୁ ଶାନ୍ତି ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ରାୟ ବାହାଦୁର ଧୁଳାଧାର ଶୁଣିଅ ଭୀଷଣ ବଙ୍ଗାଳୀ-ବଦ୍ଦେଷୀ ବୋଲି ବଖାଣିବ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଶାନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ-ଭକ୍ତ ବୋଲି ସମ୍ମାନିତ । ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁମହଲରେ ଲୋକେ କହନ୍ତି ଯେ, ଭୂତପୂର୍ବ ବଙ୍ଗାଳୀ ସରକାରୀ ଓକିଲ ବାବୁ ତାରିଣୀଚରଣ ବାନାର୍ଜ୍ୟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ମାରନରଠାରୁ ବି. ଏଲ୍. ପାସ କଲେ । ତାରିଣୀ ବାବୁ ଧୁଳାଧାରଙ୍କୁ ପୁରନିର୍ବିଶେଷରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଧୁଳାଧାର ତାରିଣୀ ବାନାର୍ଜ୍ୟଙ୍କ ଘରେ ରହୁ ମଣିଷ ହୋଇଛନ୍ତି । ଓକାଲତୀ ପାସ କଲା ପରେ କୁଆଡ଼େ ଧୁଳାଧାର ବାବୁ ଓଡ଼ିଆ ସୀମନ୍ତନୀମାନଙ୍କୁ ନାପସନ୍ଦ କରି ଗ୍ରାହ୍ୟଦାୟା ବୃହତ୍ସପ୍ତକ ଏକ ବଙ୍ଗୀୟ ଲଳନାକୁ ବିବାହ କରିଛନ୍ତି ।

ଏଗୁଡ଼ାକ ବରୁଣ ନିନ୍ଦାବାଦ, ନିପଟ୍ କଳଙ୍କ ବାହାଣୀ । ରାୟ ବାହାଦୁରଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ଦଳ ଭୁଲିଯାଅନ୍ତି ଯେ, ଧୁଳାଧାର ବାବୁ ସିଲ୍ ବନରୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ଘରେ ବଢ଼ିଥିବାରୁ ଏବଂ ବଙ୍ଗାଳୀ ସହଧର୍ମିଣୀ ଲଭି କରିଥିବାରୁ ବଙ୍ଗାଳୀମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଦୁଣ୍ଡ ହାତେ ହାତେ ନିଜ ଅଙ୍ଗରେ ନିଶ୍ଚରଛନ୍ତି । ସେଥିନିମିତ୍ତ ସେ ଯେ ଭୀଷଣ ବଙ୍ଗାଳୀ-ବଦ୍ଦେଷୀ ହେବେ, ଏଥିରେ ଅଣ୍ଟା-ପାଁର ବସନ୍ତ କିଛି ଅଛି କି ?

ଧୁଳାଧାର ବାବୁଙ୍କ ସରକାରୀ ମହଲରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପ୍ରତିପତ୍ତି । ସରକାରଙ୍କ ବଡ଼ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ସେ ହାତ ମୁଠାରେ ରଖିଥାଆନ୍ତି— ଅଥବା ବଡ଼ ବଡ଼ ହାକିମ୍‌ଦୁମାଙ୍କ ହାତ ମୁଠାରେ ନିଜେ ରହିବାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିବାକୁ ସେ ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । କଥିତ ଯେ, ଥରେ ଟାଉନ୍ ହଲ ସଭାରୁ ସମ୍ମାନ ବଙ୍ଗାଳୀ ମେଡେଷ୍ଟର ଫେଲୁଥିଲା ବେଳେ ମୋଟର ଗାଡ଼ିକୁ ଉଠିବାକୁ ଯାଇ ମାଡ଼ି-ଷ୍ଟେଟ୍ ପଡ଼ିବା ବାମ ପାଦର ପାଦୁକା ଖସିପଡ଼ିଥିଲା । ରାୟ ବାହାଦୁର ଧୁଳାଧାର ଶୁଣିଅ ମୋଟର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ବଳାଇଦେବାକୁ ଯାଇ-ଥିଲେ । ମାଡ଼ିଷ୍ଟେଟ୍ ପଡ଼ିବା ଶ୍ରୀଚରଣମଣ୍ଡଳୀ ପାଦୁକାର ପତନ ଦେଖିଲେ

ମାତ୍ରେ ସନ୍ତର୍ପଣରେ ସେ ପାଦୁକାଟିକୁ ଉଠାଇ ନେଇ ନିଜ ଉତ୍ତରାସନରେ
ସାଜି ଦେଇ, ସେ ମାଳତ୍ୟୁ ଓ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଲୁଟି କରି ଦେଇଥିଲେ ।
ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ବସନ୍ତରେ ତାଙ୍କ ଚୈତ୍ୟକ୍ଷଣାରେ ସେ ଚୈତ୍ୟସ୍ଥଳ ଦେଇ-
ଥିବାର ଶୁଣାଯାଇଛି ଯେ, ଏମାନେ ସରକାରୀ ହାକିମ , ଦେଶୋଦ୍ଧାର
କରିବାକୁ ହେଲେ ଏମାନଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ରଖିବାକୁ ହେବ; ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ
ନେବାକୁ ହେବ । ଏମାନଙ୍କ ହାତରେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଶକ୍ତି ଅଛି—ତାହାକୁ
ଦେଶର ଉନ୍ନତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲଗାଇବାକୁ ହେବ । ଏଣୁ ଯେଉଁ ମାନେ
ଏମାନଙ୍କୁ ଅସମ୍ଭବ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଭାବଦ୍ରୋହୀ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ଯେ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ହୋଇଥାନ୍ତି , ଏକଥା ଆଉ ବୁଝାଇବା ଦରକାର ନାହିଁ ।

ତାଙ୍କର ଏହି ହାକିମରୂପିତ୍ବାସ ଦେଶର କିଛି ଉନ୍ନତି ହେଉ ବା
ଅବନତି ହେଉ, ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କର ଉନ୍ନତି ଆଶାତୀତ ଭାବରେ ଘଟିଛି ।
ଏକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁମ୍ଫା ବାହାଦୁର ହେବାଠାରୁ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶତ୍ରୁ
କମିଟି କମିଶନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାଦ୍ୱାରା ମାନ ଲାଭ ସହଜ ଗସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ
ଧନଲାଭ ଏବଂ ହାକିମରୂପିତ୍ବାସ ପାଖରେ ସୁପାରିସ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ
ଉପରି ଦୂର ପରସା ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଛଡ଼ା ହାକିମ-
ରୂପିତ୍ବାସ ସହଜ ମିଳାମିଶା, କେତେବେଳେ କାହା ଘରକୁ ବଡ଼ ମାଛଟାଏ,
କାହା ଘରକୁ ମହାପ୍ରସାଦ ମରଚଲତ୍ ପେଡ଼ିଏ ପଠାଉଥିବାରୁ ମହକିଲ-
ମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ଓକିଲ ବାବୁଙ୍କର ଅମୃତ ହାକିମ ସହଜ ଭାବ
ବଞ୍ଚିତା ଅଛି; ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଭଲଭାବରେ ଯେଉଁ ମନାଦମା ଅଛି,
ସେଥିରେ ଗୁମ୍ଫା ବାହାଦୁରଙ୍କୁ ଓକିଲ ଦେଲେ ମନାଦମା ନିଶ୍ଚୟ ଜୟ
ହେବ । ଏଣୁ ଓକିଲତ୍ୱରେ ମଧ୍ୟ ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କର ବେଶ୍ କି ପରସା
ହୋଇଥାଏ । ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କର ଆଇନଜ୍ଞାନର ଯେପରି ଅଭାବ—
କହିବା ଶକ୍ତିର ଯେପରି ଅଭାବ, ଏପରି ଗୋଟିଏ ସୂଯୋଗ ନ
ମିଳିଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଓକିଲ ବୋଲି କେହି ପଚାରନ୍ତେ ନାହିଁ । ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁ-
ଙ୍କର ଗୋଟାଏ ମୁଦ୍ରାଦୋଷ ଅଛି—ସେ କଥା କହୁଲୁ ବେଳେ ଜୈନମନ୍ତ୍ର ନ
ସମୟର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ପରି ବସବର ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର
ଶବ୍ଦମାତ୍ରେ କହୁଥାଆନ୍ତି ଯେ, ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କର କାହା ଅଭ୍ୟାସଦୋଷ ।

ସେ ଯାହାହେଉ କନବିହାରୀ ଦେଖିଲେ, ବଙ୍ଗାଳୀ-ବଦ୍ରେଶ୍ବର ଧୂତା
ଧରି ସେ ଅକ୍ଳେଷରେ ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଚିହ୍ନ କରିପାରନ୍ତେ ।
ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପରି ଧୂତାଧାରୀ
ବାବୁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ କେହି ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ସେ ମନେକରନ୍ତି ଯେ,
ଶିଷ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟତା କରିବାକୁ ହେଲେ ଅର୍ଥ, ନ ହେଲେ ସୁପାରିସ—ଏ
ଦୁଇଟାରୁ ଗୋଟାଏ ଖରଚ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଅର୍ଥ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତକି ପାହୁଁଲୁଣାଏ
ମଧ୍ୟ ପର ପାଇଁ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବା ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସ-ବହୁର୍ଗତ ।
ସୁପାରିସ ଖରଚ କରିବାକୁ ଗଲେ କାଳେ କୌଣସି ହାକିମଦୁକ୍କୁମା ବରକ
ହେବେ, ସେଥିନିମିତ୍ତ ସେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାରିକୁ କୌଣସି ଭାବରେ
ସୁପାରିସ କରି ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ କନବିହାରୀ ବଙ୍ଗାଳୀ-ବଦ୍ରେଶ୍ବର
ଉଚ୍ଚତତମ ବିଷୋଦୟାର କଲେ ମଧ୍ୟ, ଉତ୍କଳ ତନନୀଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା
ଗାରୁ ଅଗ୍ରାଏ ଅଗ୍ରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁ ତାଙ୍କୁ
ନିଜ ପାଖରେ ପୁରାଇଲେ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଗତିଗତ । କ୍ରମେ ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁ ସେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ
ଯେ, କନବିହାରୀଙ୍କର ସ୍ବଭାବ ସମିତି, ବକ୍ତୃତା,—ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତକି ଖରଚକାରୀ
ପ୍ରମୁଖରୁ ଅରମ୍ଭ କରି ଦେଶପ୍ରେମର ଜୁଆର ତାରି ଅତରୁ ମାଡିବା ସଙ୍ଗେ
ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି—ବିଶେଷତଃ ତାଙ୍କ ଘର ପ୍ରତି—କନବିହାରୀଙ୍କ ଭକ୍ତିର
ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ କ୍ରମେ ବଢୁଛି, ସେତେବେଳେ ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ମନ ଟିକିଏ
ନରମ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଅନେକ ସମୟରେ
କନବିହାରୀ ତାଙ୍କର ସାନ ପୁଅଟିକୁ ଧରି ବୁଲୁଛି ଏବଂ ଏହାଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କ
ଘରର ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କାମରେ ଲାଗିପାରୁଛି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନ
ନ ଚଳୁଛି କେତେକେ ? ସୁର୍ବକାଳରେ ଶିଷ୍ୟମାନେ ତ ଏହିପରି ସେବା
କରି ଚାହୁଁଥିବେ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଏ ସେବା ଦେଖି ସେ କନବିହାରୀ
ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହଟାଙ୍କିବା କିମିତି ଅଟକେଇ ରଖୁଛନ୍ତି ?

ତାହା ଛଡ଼ା ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ଧର୍ମପତ୍ନୀ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବଚନ
ସୁଅର ବବାହ କଥା ବାଢିଥିଲେ । ସେ କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ବରଷ ପ୍ରଶ୍ନଚକ୍ର
ଅକାରରେ ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ମନରେ ଜାରିକରି ହୋଇଥିଲା—

‘ବନବିହାରୀ ତ ବ. ଏ. ପାଶ କରନ୍ତି । ତାହା ସହୁତ ବାମାର ବିବାହ ଦେଲେ ମନ କଥଣ ହୁଅନ୍ତା ? ଏ ମାଳତ୍ୟୁଟ ସାହେବକୁ କହ ବା ସେନେଟେରଏଟର କୌଣସି ଅଣ୍ଡର ସେନେଟେରଙ୍କ ଗୋଟିହାର ଧରି ଏହାକୁ ଏକ ସବତେପୁଟି କାମରେ ଲଗାଇ ଦେଇ ପାରିଲେ ତ ଖରପ କିଛି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।’

‘ସେହୁବନଠାରୁ ବନବିହାରୀ ଧୁଳାଧରାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହକୁ ଛଅ ପଇସା ଅଂଶରେ ଲାଭ କରିଥିବାର ବୁଝିପାରିଲେ ।

—୯—

—‘ନା କାନ୍ତ, ଯେଉଁମାନେ ତାର ଅତରୁ ତାହୁଁ ଭାବି ଚିନ୍ତି ଅଗରୁ ପାଦ ପକାଇ ଅଗ୍ରସର ହେବେ, ସେମାନେ ହୁଅନ୍ତୁ ; ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ବା ବିପକ୍ଷରେ କିଛି କହୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଁ ଜାଣେ । ଅଣି ମେଲ କରି ମୋତେ ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟକୁ ଡେଇଁବାକୁ ହେବ । ଜାଣେ ନା, ସେ ଅନ୍ଧକାରର ଅତଳ ତଳରେ ମୁଁ କେଉଁଠି ହଜିଯିବି କି ନା ; କିନ୍ତୁ ଦେଶର ପୂଜା ମନ୍ଦିରରେ ଦୀପ ଜାଳି ସମୁଦାୟ ଦେଶର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବାକୁ ଯଦି କେହି ଇଚ୍ଛା କରେ, ତେବେ ଅନ୍ଧକାରର ଗର୍ଭାରତା କେତେ, କେତେ ଝଡ଼, କେତେ ଝଞ୍ଜା ତାହାର ଗର୍ଭରେ ସୃଷ୍ଟିଭୂତ ହୋଇ ରହିଛି, ତାହା ନିଜ ଅନ୍ଧରେ ଖାଣିବାକୁ ହେବ, ନିଜକୁ ସେହି ଅନ୍ଧକାର ଦେହରେ ମିଶାଇଦେଇ ।’

କାନ୍ତ ନୀରବ ହୋଇ ଶୁଣୁଥିଲା । କହୁଲା—‘ମୁଁ ସେ ସବୁ କିଛି ଜାଣେ ନା, ତନ୍ତ୍ର ଦାଦା ! ଦେଶର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ମୁଁ ବୁଝେ, ତାର ପ୍ରତିକାର ମୁଁ ବୁଝେ ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିକାରର ପଦ୍ଧା ବୁଝି ପାରେ ନା । ନିରନ୍ତର ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଦେଖିଲେ କାହାର ହାତ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ—କୋହ ବାଟି ଉଠେ ନା, ତନ୍ତ୍ର ଦାଦା ? କିନ୍ତୁ ଏହି ବ୍ୟତିଷ୍ଠାନଭୂତ, ଅସମ ସମ୍ବେଦନାରେ ତ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ପେଟ ପୁରେ ନାହିଁ ! ସେମିତି ଦେଶର କୁଣ୍ଡା ମୁଁ ଦେଖେ, ମୋର ହାତ ଭିତରଟା ଅର୍ଦ୍ଧନାଦ କରି ଉଠେ । କମିକୁ

କଥଣ କରବ, କମିତି କଥଣ କଲେ ଯେ-ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ,
ସେ କଥା ମୁଁ ବୁଝି ପାରେ ନା । ମୁଁ କେବଳ ଏକକ ବୁଝୁଛି ତନ୍ମୁ ଦାଦା,
ତମ ମନ ଭିତରେ ଗୁଡାଏ ଭୀଷଣ ଚିନ୍ତା ଧାଇଁ ବୁଲୁଛି ।.....

ତଦ୍ଦିନ ହୋଇ ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । କ'ଣ କଥା ନ ସବୁଣି ସେ
କହିଉଠିଲା—‘ଭୀଷଣ ଚିନ୍ତା ? ହଁ, ଭୀଷଣ ଚିନ୍ତା । ମୁଁ ଯାଉଛି ନୂଆ
ଦେହରେ ମୋର ବାଟ ଅଜ୍ଞାନେବା ପାଇଁ । ଜାଣେ ନା, ସେ ବାଟରେ ଯାଉଁ
ଯାଉଁ କେଉଁଠି ମୁଁ ନିଜକୁ ହରାଇ ବସିବି କି ନା; ହୁଏତ ବା କେଉଁ
ଧ୍ୟୁସନ୍ତର ବ୍ୟୋମରେ ମୁଁ ବୁଣ୍ଡ ହୋଇଯିବି କି ନା; କିନ୍ତୁ ତାହା କିଛି
ତ ଆଉ ଉପାୟ ନାହିଁ କାନ୍ତି ! ଦେଶ କିଏ ? ଓଡ଼ିଶା କିଏ ? ମାଆ କିଏ ?
ଦେଶ ତ ନାହିଁ ଶୁଭାର ଶୁଭପ୍ରାସାଦ ମଧ୍ୟରେ । ଦେଶ ତ ନ ଥାଏ ବର-
ଲୋକର ବିଳାସବ୍ୟସନମୟ ବୈଠକ ଖାନାରେ, ଦେଶ ତ ନ ଥାଏ ସର-
ସରକାରର କାଉନସିଲ ଏସେମ୍ବଲିରେ, ଦେଶ ନ ଥାଏ ସର-ସମିତି
ବକ୍ତୃତାରେ । ଏ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଜନନୀ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ଶୋକିବା ଅର୍ଥ
ଭୁତର ଅଶତାରେ ଦେବତାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା । ନା, ଏ ସବୁ ଜାଗାରେ
ଦେଶ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠି ବୁଦ୍ଧିଚିତର ବୁଦ୍ଧ ଅର୍ଥନାଦ ଦୁଃଖୀର ଅସ୍ତି-
ତ୍ବାଳକୁ ଅଲୋଚନା କରି ଉଠୁଛି, ଯେଉଁଠି ଜନବିସ୍ମୟପରିହର
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉପବାନୀ ସୁନ୍ଦର ସୃଷ୍ଟିକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ଉଠୁଛି, ଯେଉଁଠାରେ
ପୀଡ଼ିତ ସନ୍ତାନର ଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ସହୃଦ ପିତାମାତାର ମୁଣ୍ଡରେ ଜଳିଉଠୁଛି
ଅସମତାର ଛାଳି, ଯେଉଁଠାରେ ଅତ୍ୟାଚାରର ପଦ୍ମରେ ପିଣ୍ଡ ହୋଇ
ମୃତ ଜନତା ରକ୍ତ ବାନ୍ତି କରି ନୀରବ ନିରାଶ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦୂର ଅକାଶ
ଦେହକୁ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି, ସେଇଠି—କେବଳ ସେଇଠି ଫୁଟି ଉଠିଛି
ଜନନୀ ଜନ୍ମଭୂମିର ସୁଜାବେଦୀ—ସେଇଠି ଜାଣିଉଠିଛି ଦେଶ-
ମାନ୍ଦ୍ୟ । ମାନ୍ଦ୍ୟ, ପୀଡ଼ିତ, ମଳିନ, ଅବନତଗୁଡ଼ିକର ଅସ୍ତ୍ରଧାରୀ ମଧ୍ୟ
ଦେଇ ଝରିପଡ଼ି ମାଆର ଚିତବିଚିତ ବସିର ରକ୍ତଧାର । ଭୀଷଣ ଚିନ୍ତା !
କାନ୍ତି, କାନ୍ତି—ଏକ ଥରେ ତୁ ବୁଝୁନୁ ଯେ, କି ଅସୁବାର ଅଛି ମୋର,
ମୁଁ ସୁଖରେ ରହିବି, ସନ୍ତାନରେ ରହିବି, ପାଠ ପଢ଼ିବି, ବାବୁ ହେବି—ସେବେ-
କେବଳେ ମୋର ଯୁକ୍ତି, ବୁଦ୍ଧି, ପୀଡ଼ିତ ଭାଇଭଉଣୀ ଅନାଥ ପରି ପଡ଼ି

ରହୁଛନ୍ତି ମୋର ଚାରିଆଡ଼େ ? କି ଅଧିକାର ଅଛି ମୋର ମୁଁ
 ସେମାନଙ୍କର ମୁଖର ଅନ୍ଧ କାନ୍ତିନେଇ, ତାହାକୁ ହିଁ ଭେଗ କରି କ୍ବୀବନ
 ଧାରଣ କରିବ ? ନା କାନ୍ତି, ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ମୁଖର ଗ୍ରାସ କାନ୍ତି ନେଇ
 ବୁଦ୍ଧଲୋକ ହେବାକୁ ଚାହେଁ ନା, ମୋର ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦତା ଦ୍ବାରା ସେମାନଙ୍କୁ
 ବ୍ୟାଜ କରି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବକ୍ତୃତାରେ ସଭାଗୃହ
 କମିତା କରି ମୋର ପାପର ଗୋଷ୍ଠ ମୁଁ ପୁଣି କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନା । ତରମ
 ଦେଶଦ୍ରୋହର ଅଗ୍ରଦୂତ ହୋଇ ଦେଶସେବକର ଧୂଳା ମୁଁ ଉଡ଼ାଇବାକୁ
 ଚାହେଁ ନା, କାନ୍ତି ! କାଣେ, ସେମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ମୁଁ ବଦଳାଇ ଦେଇ
 ପାରିବି ନାହିଁ । କାଣେ ସେମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ ମୁଁ କାନ୍ତି ନେଇ ପାରିବି ନାହିଁ ।
 ସେମାନଙ୍କ ସହୃଦ ସମାନ ହୋଇ ପାରିବି ତ ? ସେମାନଙ୍କ ଅଶ୍ରୁ ସହୃଦ
 ଅଶ୍ରୁ ମିଶାଇପାରିବି ତ ? ସେମାନଙ୍କ ନିରାଶ ବନ୍ଧରେ ଟିକିଏ ଆଶା ଦେଇ
 ପାରିବି ତ ? ସେମାନଙ୍କ କଷ୍ଟରେ ପଦେ ସାନ୍ଥୁନା ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ପାରିବି
 ତ ? ଏହା ହିଁ ମୋ ପକ୍ଷରେ ପଥେଷ୍ଟ । ଏହା ହିଁ ମୋ ଜୀବନରେ ଏକମାତ୍ର
 ସାଧନା । କାଣେ, ଏ ପଥ ବଡ଼ ଦୂରମ୍ଭ, ବଡ଼ ପିଢ଼ିଲ, ଏ ସାଧନା ବଡ଼
 ଶିଷ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଏହା ଛଡ଼ା ତ ଅଉ ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ମନର ଚିନ୍ତାଚୂଡ଼ାକୁ ସ୍ବପ୍ନାବସ୍ଥା ପରି କହୁପାଉଥିଲା—
 କାନ୍ତି ଶୁଣୁଥିଲା । ତାହାର ସୁନ୍ଦର କପୋଳଦେଶରେ ପୁଟି ଉଠିଥିଲା, ଚିନ୍ତାର
 ରେଖା ।

କହିପକ୍ଷ ନୁହେଁ ନୀରବ । ଧୀରେ ଧୀରେ କାନ୍ତି କହୁଲା—‘ଚନ୍ଦ୍ର
 ଦାଦା !’

ଚନ୍ଦ୍ର କହୁଲା—‘କଣ ରେ କାନ୍ତି ?’

‘ତମେ ମୋର ଗୋଟାଏ କଥା ରଖିବ ?’

‘କହ, ଦେଖେ ରଖି ପାରିବି କି ନା ।’

‘ତମେ ମୋତେ ତମ ସାଙ୍ଗରେ ନେବ, ଏ ଦୂରମ୍ଭ—’ ଚନ୍ଦ୍ର ଧାନ୍ତାରେ ?
 କହ, ତମର ସାଧନାରେ ତମେ ତମର ଶିଷ୍ୟା କରିବ ମୋତେ ?’

ଚନ୍ଦ୍ର ହସିଲା । ବଡ଼ ନିଲିପ୍ତ, ବଡ଼ କରୁଣ ସେ ହାସ୍ୟ ।—‘ନା, ତା ତ
 ପାରିବି ନାହିଁ । ତୁ ପାରିବୁ ନାହିଁ କାନ୍ତି ! ସେ ବାଟ ବଡ଼ ଶିଷ୍ୟ !’

ଅସ୍ବର ନରବନ୍ଧିନ ମରୁଭୂମି ଭିତରେ ସେ ବାଟ ପଡ଼ିଛି ; ଯୁଧା, ଶ୍ରେଣୀ, ଦୁଃଖ, ପଲ୍ଲୀରେ ତାହା କଣ୍ଠକଟ । ସେ ବାଟକୁ ତ ମୁଁ ଟାଣି ନେଇପାରେ ନା, କାନ୍ତି ! ତୁ ଏତେ କୋମଳ, ଏତେ ନରମ ସେ, ସେ ପ୍ରକୃତି ପଥରେ ତାଲିବା ଦେବେ ତୋ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ, ତାହା ମୁଁ ସ୍ବପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବିପାରୁ ନାହିଁ । ତତେ ତ ଚିରଦିନ ଭାବି ଆସିଛି, ଦେବତାର ସୁଦ୍ଧା ପାଇଁ ସଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପବନ ପଲ୍ଲବିଏ ପରି । ତତେ ତ ଅନ୍ଧାର ତାପକୁ ଟାଣି ନେଇ ଝାଉଁଳାଇ ଦେଇପାରେ ନା କାନ୍ତି :

—ତନ୍ତୁ ଦାଦା !

—କଅଣ ରେ କାନ୍ତି ? ନା, ନା, ମୁଁ ତତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ସବୁର ମାୟା ଛାଡ଼ି ମୋ ବାଟରେ ମୁଁ ତାଲିବି । ତାକୁ ତାକୁ ସବି ପକ୍ଷପତେ, ପାଦ ଯିବିବିଷତ ହୋଇପଡ଼େ, ତେବେ ଟିକିଏ ଛାଇତଳେ ବସି ନିଶ୍ଚାସ ମାରିବାର ସମ୍ଭବତକ ତୁ କାନ୍ତି ନେବାକୁ ଚାହୁଁ, କାନ୍ତି ? ଜାଣୁ, କେତେ ଆଶା କରିଛି ମୁଁ ତୋତେ ? ତାଣୁ, ତୋ ଭାବରେ କେତେ ଅଟଳ ବଶାସ ସ୍ଥାପନ କରିଛି ମୁଁ ? ମୁଁ ଏ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ଭାବନାରେ ଅନନ୍ତ ପାଇବାର ସ୍ଥାନ ଟିକିଏ ରଖିଯାଉଛି ତୋ ପାଖରେ । ହୁଏ ତ ଶବ୍ଦ ଦୁଃଖପଲ୍ଲୀର ଅନ୍ଧାରରେ ସେତେବେଳେ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇ ଉଠିଥିବ, ସେତେବେଳେ ତୋର କଥାଟି ଭାବି, ତୋର ସୁଖ କଲ୍ଲନା କରି ଟିକିଏ ଅନନ୍ତ ପାଇବି ବୋଲି ଭାବିଛି । ନିଜ ହାତରେ ତ ସେତକ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ପାରେ ନା ! ଶେଷ ସମ୍ଭବତକ ତୁଣ୍ଡ କରିଦେଇ ପାରେ ନା, କାନ୍ତି !

• କାନ୍ତି ! ସମ୍ଭାର ହୋଇଗଲା । ସେ ଅନ୍ୟମନସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଦୂରରେ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ଥ ସନ୍ଧ୍ୟା କରଣ ସେତେବେଳେ ଝରକା ବାଟ ଦେଇ ସେ ଘର ଭିତରେ ସୁନାପତର ବାଜାଇ ଦେଉଥିଲା ।

—୧୦—

ଗତି ୧୦ଟା ହେବ; ଧୂଳାଧାର ବାବୁଙ୍କ ଘର ବାହାରେ ଦୂର ଚଳି ଶକ୍ତି ମୋଟର ଗାଡ଼ି ରହିଛି । ବୈଠକଶାଳାର ଟେବୁଲ୍ ଚାରିପାଖରେ ବସିଛନ୍ତି ଧୂଳାଧାର ବାବୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ମିଶ୍ର ଓକିଲ, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ପ୍ରଧାନ ଡିପୋଜିଟ ଓ ଅଭିଯୋଗୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମୁକ୍ୟାର ।

ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁଙ୍କ କପାଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରାର ରେଖା ଦେଖାଦେଉଥିଲା । ସେ କହିଲେ—“ଧୂଳାଧାର ବାବୁ, ଅପଣଙ୍କ କଥା ସତ; କିନ୍ତୁ ମନଟା ମାନୁ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶା ବୋଲି ପ୍ରଦେଶ ହେବ ଏତିକିଟିଏ ! ପ୍ରଦେଶ ଅନୁପାତରେ ଓକିଲ ସଂଖ୍ୟା ତ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିଯିବ । ଏ ଚଣ୍ଡାଳ ଲଢ଼ନିକରୁ ସିଟି ପ୍ରସାଦରେ ଏ ଘରଛାଉଣୀକୁ ଆଉ ଘରଛାଉଣୀ ଶହ ଶହ ଓକିଲ ମାଡ଼ିଯାଉଛନ୍ତି । ଟୋକାରୁତାକ—ବୁଦ୍ଧି ବତ ତେଜ, ମସ୍ତିଷ୍କ ବତ ତାଜା, ଚାରିଆଡ଼େ ଦେଖି ତାହୁଁ ଆଇନ-କାନୁନ ଖୁବ୍ ଭଲ କରି ଜାଣନ୍ତି । ତା ଉପରେ ସୁଖି ବୁଦ୍ଧିପୁର ଅସୁଛି । ସେଠାରୁ ଗାଢ଼ ବଶ୍ୟନାଥ ରାଉ, ତନୁଶ୍ରୀ ନାଗସୁଣି ମୁଖି, ନାଉଁ ବେଙ୍ଗଟ ରମେୟା, ଗୁଣ୍ଡ ସାହେବ ନଟେଶମ୍ ବେଙ୍ଗଟରମ୍ ସବି ବତ ବତ ଓକିଲ ଆସି କଟକରେ ବ୍ୟବସାୟ ଖୋଲିବେ । ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ମତେ କିଏ ପଚାରିବ ? ବଙ୍ଗାଳୀ ଓକିଲଙ୍କୁ ଗାଳିପତିକ୍ ଦେଇ, ସେମାନେ କତିର ମାଡ଼ି ବସିଛନ୍ତି ବୋଲି ଶବ୍ଦରକାଗଜରେ ଲେଖି ସିନା ମାରିଯାଉଥିଲା । ଏଥର କି ବୁଦ୍ଧି କରିବ ? ନା, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲେ ଆଡ଼ଭେକେଟ୍ ଜେନେରେଲ୍ ହେବା ମୋ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିବାର କିଛି ଆଶା ନାହିଁ ।”

ଧୂଳାଧାର ବାବୁ କହି ଉଠିଲେ—“ରହ, ରହ; ଆଗରୁ ରମିକ ଆଶା ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଚଳିବ ? ଆରେ ବାବୁ ନଳ ଯୋଗ ! କିଛି ଗୁଣପ୍ରଶସ୍ତି ଲେଖି, ପୁଲମାଳ ପକେଇ, ବେଢ଼ି ଦେଇ, ଘରଦୁଆ ଲୁହ ବାଜି ମାରି ଦେଇଥିଲ ସରକାରୀ ଓକିଲ ପଦଟା ? ଆରେ ବାବୁ ଲୁହେ ଆମକୁ ଥଟା କରନ୍ତି—କରନ୍ତୁ । ଆମର କାମ ଆମେ କରିଯିବା । ଏକସରେ ଯଦି ସୋରିଷ ଟଙ୍କା, ସୋରିଷ ତେଲ ଯଦି ମିଳୁଛି, ଆଉ ହାତ ଦୁଇଟା ଯଦି ବୁଣିଲେ ପଣ୍ଡା, ଆଉ ହାକିମଦୁକୁମାର ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଯଦି ପଣ୍ଡା ତାଙ୍କେଇଁ

କାମଟା ବଳେଇଯିବ ? ଅତଳେକେଟ୍ ତେନେଧେଲ୍, ତ ଅତଳେକେଟ୍ ତେନେରେଲ୍, ଲୁଟ ହେବା କୁହ—ତାହା ବ ହୋଇଯିବ—ବୁଝିଲ ? ତମ ବୁଝା, ବସ୍ତୁ ମହେଶ୍ୱର କି ବର ଦେବେ ? ତେଲଘଡ଼ ନିକଟରେ ସେମାନେ କିଛି କାମର ନୁହନ୍ତି । ସେଇଥିପାଇଁ ହେ ବାବୁ, ମୁଁ ନିଜ ସକାଳୁ ଉଠି ତେଲଘଡ଼କୁ ନମସ୍କାର କରେ ।”

ସୁନମୟା ବାବୁଙ୍କ ମନ ଏଥରେ ମଧ୍ୟ ମାନିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ—“ଦେଖ, ଧୂଳାଧାର ବାବୁ ! ଏତେବେଳର କଥାଠାରୁ ସେତେବେଳର କଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା । ଏବେ ବଡ଼ବଡ଼ଙ୍କୁ ଧରିଲେ ସବୁ କାମ ହୋଇଯାଉଛି । ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଥିବେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ତ କ୍ଷମତା ନ ଥିବ । ଫେର୍ ଦେଖୁ ନା, ଦେଶରେ ଟୋକାଦଳ ପିଠି ମାଡିଲେଣି, ସେଥିରେ ଦେଶର ଲୋକେ ଆମ କଥା ଭଲରୂପେ ଜାଣିସାରିଲେଣି । କେଉଁଠି ହେଲେ ଆମର ଅଉ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ! ଏ ସତର୍କ ପ୍ରଦେଶଟା ନ ହୋଇଥିଲେ ବରଂ ଭଲ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ତମ ବୁଦ୍ଧିରେ ପଡ଼ି ମିଛରେ ମାଡିଲି; ମୋର ଦାନାଗଣ୍ଡାକ ଉପରେ ମାତ ପଡିଲଣି !”

ଧୂଳାଧାର ବାବୁ ହସି ପକାଇଲେ । କହିଲେ—“ଆମ ଇଚ୍ଛାରେ କଅଣ ସତର୍କ ପ୍ରଦେଶ ହୋଇଛି ? କଣ୍ଠ ଇଚ୍ଛା କଲେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଗୋଟାଏ ସତର୍କ ପ୍ରଦେଶ କରିଦେବା—କରିଦେଲେ । ଆମକୁ କହିଲେ—‘ତୁମେ କି କି ବୋଲି ଭୁଣ୍ଡିଗୋଳ କର । ଦୁନିଆ ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତି ସେ, ତୁମେ ମାଗୁଛ । ଆମେ ତୁମ ହାତକୁ ସୁ ବୁଝୁଥିଲେ ଦେଇ ଦେଇ ଦୁନିଆ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ବାହାଦୁରୀଟାଏ ପାଇବୁ ।’ ସେ କହିଲେ ବୋଲି ତମେ ବ କାମରେ ଲାଗିଯାଅ ବା ତେଲ୍ ଲି । ଲୋକେ ତ ବୋକା; ବୁଝିଲେ ଆମେ ତାଙ୍କୁ ପାଇବୁ । ବାବୁ, ଯାହା ତ ଆମେ ଲାଗିଲୁଁ, ତାହା କଣ୍ଠଙ୍କ ଲାଗି ତରେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଯାହା ବୁଝିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଆମେ ଲାଭ ନ କରିବୁ କାହିଁକି ? ଅହ, ରହ, ସେତେପିବେ ଯାଆନ୍ତୁ, ଶରୀ ତ ଥିବେ । ସେତେ ହାକିମଦୁକୁମାର ଯାଆନ୍ତୁ, ଆମେ ତ ଥିବା—ଆମର ପେଟପାଟଣା ଆମେ ଦେଖୁଥିବା । ରଖ ତମ ଦେଶ ! ରଖ ତମ ଜାତି ! କିନ୍ତୁ ଦେଶ

ଲୋକେ ପାହା ଟିକିଏ ଅମ ଅତକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ନୂଆ ସରକାର ହେଲେ, ଏହି ଟୋକାଦଳ ଯଦି ମାତ୍ର ଉଠି ସରକାରକୁ ହତମୁଠାରେ ରଖି ନିଅନ୍ତି, ତେବେ ଆମର ଉପାୟ କଅଣ ?”

—ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ—‘ଉପାୟ ତେଲଗୁଣ୍ଡ ! ଟୋକା ହେଉ, ବୁତା ହେଉ, ଗୋରା ହେଉ, କଳା ହେଉ, ପାହାଠି ତମେ ତେଲ ପ୍ରଦାନ କରିବ, ସେ ତୁମକୁ ଟେକିବ, ଅନୁକୃତ କରିବ, ସୁଅଠି ଅଧିକ ଦେଖିବ । ଏତେ ଦିନ ଏତେ ଅନୁକୃତ ପାଇଲ ସେଇ କୌଶଳ ବଳରେ, ସେ କୌଶଳର ହାତସଫେଇ କାଣ ନା ? ମୁଁ ତ ବାବୁ ସତ କହୁଛି, ଏ ଶରୀରରୁ ଅସ୍ଥା ଚାଲିଗଲେ ହୁଏ ତ ଧୂତାଧାରୀ ନାମଟାର ଅସ୍ତିତ୍ବ ରହିବ; କିନ୍ତୁ ତେଲଘଡ଼ି ଗଲେ ଧୂତାଧାରୀ ଲୋପ ପାରିବ ।’

ଶୁଣି ବେଣୀ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆସ କହିଲା—‘ଠା ହେଲାଣି ।’ ସମସ୍ତେ ଉଠିଲେ ।

—୧୧—

ସିଂହଭୂମର ସଞ୍ଜେଇ ନଦୀକୂଳ । ନଦୀର ଅଗଭୀର ଜଳ ପ୍ରସ୍ତରମୟ କୂଳ ଦେହରେ ଧକା ଖାଇ ତାଳେ ତାଳେ ତରଙ୍ଗ ତୋଳି ନାଚିଯାଉଛି । ସ୍ବପ୍ନର ଗଲଲକେଶ୍ବ ପର୍ବତମାଳାର ପଛରେ ଘୁଞ୍ଚି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପେଣ୍ଡୁ ସର ଆକାର ଧାରଣ କରି ବୁଡ଼ିଯାଉଛନ୍ତି ।

ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଛୁଦ୍ଦ ବ୍ରାମଣଶ୍ରମିକର ଚାଳଚ୍ଚେକ ମନ୍ତ୍ରୁର ଗଛର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଦୂର ନରିଆଟରେ ଦୂର ତିନି ଚାଣ ପହଁବଧି ପାଣି ନେଉଥିଲେ ।

ନଦୀକୂଳର ଖଣ୍ଡେ ପଥର ଉପରେ ପଦ୍ମାସନ କରି ବସି ଗୋଟିଏ ଯୁବକ । ତେଜୋମୟ ବସୁ । ରୁକ୍ଷ ଅବନୟନ କୁହୁତ ବେଳେ ଦକ୍ଷିଣା ପବନରେ ଝୁରୁ ଝୁରୁ ହୋଇ ଉଡ଼ୁଛି । ଯୁବକର ଚର୍ଚ୍ଚା, ତାହାର ଗଣ୍ଡ ଦେଇ ବୋହୁଯାଉଛି ଅଶ୍ରୁଦୁଇଧାର । ସେ ଗାଉଛି

“ବନ୍ଦେ ଉତ୍କଳ ଜନନୀ

ତାରୁ ହାସମୟୀ

ତାରୁ ସ୍ବପନୟୀ

ଜନନୀ ଜନନୀ ଜନନୀ ।”

ଗୀତର ସ୍ଵର ସାନ୍ଧ୍ୟା ପବନରେ ମିଶିଗଲା । ସେ ଭୂମିଷ୍ଠ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲା, “ମା ! ବଳ ଦେ ମା ! ଶକ୍ତି ଦେ ମା ! ତୋର ସେବା କରିବା ପାଇଁ, ତୋର ପାଇଁ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାପାଇଁ ହୃଦୟରେ ଶକ୍ତି ଦେ ମା ! ମାଆ ମୋର, ଅଶୀର୍ବାଦ କରି, ତୋର କାମ କରୁ କରୁ ସେପରି ମୋର ଶେଷ ନିଃଶ୍ଵାସଟି ତୋର କୋଳରେ ବାହାରିଯାଏ । ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍ ।”

ନମସ୍କାର କରି ଆଖି ପୋଛି ସେ ଉଠିଲା । ପରିଧାନରେ ସାନ ଖଦଡ଼ ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ; ଆଖି ଲୁଚୁ ନାହିଁ ।

ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦ ସାଲ ବୁଟୀରଟିଏ । ଦୃଷ୍ଟରେ ଲାଗିଛି ବାଉଁଶ ଚାଟିର କବାଟ ଖଣ୍ଡେ । ସେଇ ବୁଟୀର ପିଣ୍ଡାରେ କେତୋଟି ପିଲା ବୁଣ୍ଡ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ।

ଯୁବକଟି ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ପୋଲଙ୍ଗ ତେଲର ଦୀପ ଜାଳିଲା । ବାହାରକୁ ଆସି କହିଲା—“କି ରେ. ତମେ ତ କଅଣ ଭାରି ଗୋଲ କରୁଥିଲ ।”

ଗୋଟିଏ ପିଲା କହିଲା—“ଝୁନେ, ଭାଇ. ଦାମିଆ କହିଲା ଯେ, ଏ ମାଟିଟା ବୁଆଡେ ମାଆ ! ଏତିକି ବୋକା ! ମାଆ ତ ଘରେ ଅଛନ୍ତି ଆମର !”

ଦାମିଆ ଆଗକୁ ବଳି ପଡ଼ି ଯୁବକଟିକୁ କହିଲା—“ସେ କିନି ହୁଏ କିନି ନ ଥିଲା ଭାଇ ଯେ, ଏ ମାଟି ନୁହେଁ, ଏ ମା-ଆଟି । ଏଇ ମାଟି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ମାଆ ।”

ଯୁବକଟି କହିଲା—“ହଁ, ମୁଁ କହୁଥିଲି । ଏ ପରା ଆମ ଦେଶ, ଆମ ମାଆ, ଆମ ଗ୍ରାମକୁ ବଡ଼ ଦେବା । ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ପିଲା ! ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ପୁଅ ।”

ପୁଅମାନ କହିଲା—“କିନ୍ତୁ ମାଆ ଯେ ଘରେ ଅଛନ୍ତି । କଅଣ ଭୁଲଣା ମାଆ ?”

ଯୁବକଟି ହସି ହସି କହିଲା—“ହଁ, ଭୁଲଣି ମାଆ । ଏ ମାଆ ସେତିକି ତଳେ ଭଲ ଥାଆନ୍ତି. ସେ ମାଆ ସେତିକି ଭଲ ଥାଆନ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀକୁ ହୁ

କିଏ ? ଜାଣ କିଏ ? ଏହି ଚଣାମୁଣିଆଗୁଡ଼ାକ ତ ? ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମୁଣ୍ଡରେ ମୋ ହାତ ଜଳିଯାଏ । ଦେଶ ନାଆଁ ଶୁଣିଲେ ମୋ ଛାତି ଭିତରେ ହୁଏ ଚାଲିଯାଏ । ଦେଶ ନାଆଁ ଧରିଲେ ଆମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଚଳୁଛି, ସେଥିପାଇଁ ଦେଶ ନାଆଁ ଧରୁଛୁ । କାହିଁ ଆମେରିକା ନାଆଁ ଧରିଲେ ସବୁ ମୁଁ ତଳ୍ ହୋଇପାରେ, ତେବେ ‘ଆମେରିକା ମାତରମ୍’ ବୋଲି ଗାଏ ବୁଲିବ ।”

ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହିଲେ—“ଠିକ୍ କଥା ।”

ଧୂଳାଧାର ବାବୁ ଉପହୃତ ହୋଇ କହିଲେ—“ତେବେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଥା ଅମ କାମ କଥା ବୁଝିବେ ନାହିଁ ? ବୁଝିବେ, ବୁଝିବେ ! ବାବୁ, ସେମାନେ ସବୁ ଆମ ପ୍ରତି ଅପାଜ୍ଞାଦୃଷ୍ଟି ରଖି ନ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ଆମେ ଆଜି ଥାଆନ୍ତି କେଉଁଠି ? ଆମେ ତ ଓକିଲଖାନାର ଭଙ୍ଗା ଟେବୁଲ୍ ଉପରକୁ ଗୋଡ଼ ଲମ୍ବାଇ ଦେଇ ପଟା ଛାତର କଡ଼କାଠି ଗଣୁଥାଆନ୍ତି ! ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି, ଦେଖ; ଆଗରୁ ରମିତ ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛ କାହିଁକି ?”

ଅଚଳିତ ବାବୁ ମୁକ୍ତ୍ୟାର କହିଲେ—“ହଁ, ଠିକ୍ କଥା । ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁଙ୍କର ଟିକିଏ ସତର ସମ୍ଭାଳ ନାହିଁ । କି ରେ ବାବୁ, କିଛି ନ ହେଉ—ପାଖରେ ହାଇକୋଟିଏ ହେଲେ ତ ମାଲିମାନଙ୍କୁ ବଳବ । ଏବେ ସିନା କାହିଁ ପାଟନାରେ ହାଇକୋଟି ହୋଇଛି ବୋଲି ଲୋକେ ମାମଲମକଦ୍ଦମାକୁ ବେଶୀ ଆଗଉ ନାହାନ୍ତି; ହାଇକୋଟି ହାତ ପାଖରେ ହେଲେ ଛାଡ଼େ କିଏ ? ଆମେ ଗରିବ ମୁକ୍ତ୍ୟାର; କଲଟିର କଡ଼ିର ବରଗଛ ମୂଳ ଆମର ଆଶ୍ରା ! ଦୁଇ ଥଣ୍ଡା ଚାରି ଥଣ୍ଡା ଆମର ଶୋକରାଉ । ଆମେ ତ ଭୁଲୁଛୁ ଯେ, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲେ ଆମର ଶ୍ରଦ୍ଧା କୋର୍ଟର ପକେଟ୍ ଟିକିଏ ଭରି ହେବ । ଆଉ ଆପଣମାନେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଓକିଲ—ହତାଶ ହୋଇ ମୁଁ ?”

ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବାବୁ କହିଲେ—“କପାଳ ଖରାପ ଆମର ! ଦେଖନ୍ତୁ ତ ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶଟି ହେବ, ସେଥିରେ ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ବରାବର ଗ୍ରହଣିତ୍ବ । ଏସବୁ ଦେଖି କିଏ କହୁଛି—ପାନ ଉପରେ ଟିକସ ବସାଅ, କିଏ କହୁଛି—କଞ୍ଚିଆ ଉପରେ ଟିକସ ବସ, କିଏ କହୁଛି—ତେଣି ଉପରେ ଟିକସ ବସାଇଲେ ସରକାରୀ ଖର୍ଚ୍ଚ ସମାପ୍ତ, ଆଉ କିଏ କହୁଛି—

ଘୋରଣା ଉପରେ ଖଜଣା ବସୁ, କାରଣ ଘୋରଣା ଧିବ ଶ୍ରୋଣୀନ ଜନସ ।
 ସେଇ ମାନେ ସଉକ କରି ବଢ଼ି, ପିଠା, ବଟା ମସଲା ଖାଅନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର
 ଘୋରଣା ଥାଏ । ଘୋରଣାଦ୍ବାରା ଗୃହସ୍ବାମୀର ଅଧିକ ସୁଲଭତା ପ୍ରକାଶ
 ପାଏ । ଦୃଷ୍ଟି ସେତେବେଳେ ବଢ଼ିଥାଏ ଘୋରଣା ଅତରୁ ଗଲୁଣି, ସେତେ-
 ବେଳେ ଅମ ଗରିବ ଦିପୋଷ୍ଟିତାଙ୍କ ଦରମା ସେ କମିବ, ଏଥିରେ ମୋର
 ତ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କମ୍ ନ କମ୍, ଅଳ୍ପତଃ ବଢ଼ିବ ନାହିଁ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର
 ପ୍ରଦେଶ ହେଲେ କାହାକୁ ସକ ମାତ ବେଶୀ ବାଜେ ତ, ବାଜିବ ଅମ
 ଦିପୋଷ୍ଟିତାକୁ ।”

ଦୁଇଥାଣ୍ଡା ବାବୁ ନିଜକୁ ଏକ ପ୍ରକାଶ ଗୁଜନୀତିକ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି
 ମନେ କରନ୍ତି । ସେ କହୁଲେ—“ମୁହଁସ୍ବର ବାବୁ, ଅପଣ ବ ବୁଝି ପାରୁ
 ନାହାନ୍ତି ? କି ହୋ, ଏହି ସେ ସେକେଟେର-ଏଟ୍ ହେବ, ସେଥିରେ ସେ
 ମୋଟା ଦରମା ପାଇ ସେକେଟେର ରହୁବେ, ଅନ୍ତର ସେକେଟେର ରହୁବେ,
 ସେଥିରେ ରହୁବ କିଏ ?—ତମ ଦିପୋଷ୍ଟିତାକ ତ । ଅରେ ବାବୁ, ମୋଟ
 କଥାଟା ବୁଝୁନା ? ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସରକାରଟାଏ ହେଲେ ଗରିବମାନଙ୍କର କି
 ଯାଏ ? ସେମାନେ ସିମିତି କରି ଗଢ଼ନ୍ତି—ଗଣିବେ । ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ
 ସିମିତି ଗୋଦରଗୋଡ଼ କରତା ହେଉଛି—ହେବ । ଲୁଭ କେବଳ ତମର;
 ଲୁଭ କେବଳ ଅମର ! ସେଥିପାଇଁ ତ ଅମେ ତୁରୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ
 ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଘୋଷଣାକୁ ବୁଝାଇ ପକାଇଲୁ । କଣ ବ ସେଥିରେ ଶୁଦ୍ଧ
 ହେଲେ । ଲୁଭ ଅମର—ଲୁଭ ଅମର !! ଅନନ୍ଦ ହୁଅ, ଶୁଦ୍ଧ କର ! ତା ନ
 କରି ମୁହଁ ଶୁଣାଉଛ ? ବୁଝିବ—ପଛେ ବୁଝିବ—ମୋ କଥା ସତ କି ମିଥ ।”

ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁ କହୁଲେ—“ଅଉ ଗୋଟାଏ କଥା ଦେଖ । ଏକକାଳର
 ଟୋକାବଳିରେ ଶୁଣି ଶୁଣି ହେଲୁଣି କି କଥା, ସେମାନେ ଗୋବର ଦାଣ୍ଡ
 ଘାଟି ସବୁଦିନ ମାନ ଦଳେ ଦେଖାଯୋହୀ ବୋଲି କହୁ ବୁଲୁଛନ୍ତି । କାମ
 ପଡ଼ିଲେ କେହି କେହି କେହି ଅମରୁ ଶୁଣିଲା ମୁଣ୍ଡିଆଟାଏ ମାରୁଛନ୍ତି; ନ
 ହେଲେ ମୋ ମୋଟରରେ ଗଲୁବେଳେ ମୁଁ ଦେଖିଛି, ମୋତେ ଦେଖିଲା
 ଶିଖି ଲୋକେ ଘଣ୍ଟାରେ ଆଖି ଫେରାଇ ନିଅନ୍ତି—ମେଥୁଏ ଲେଖା ହେପ
 ପକାନ୍ତି । ସରକାର ହାକିମମାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଅମ ଉପରେ ଶିକ୍ଷା ଥିବାକୁ

ଲୋକେ ଯାହା ଟିକିଏ ଅମ ଅତକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ନୂଆ ସରକାର ହେଲେ, ଏହି ଟୋକାଦଳ ଯଦି ମାତ ଉଠି ସରକାରକୁ ହତମୁଠାରେ ରଖି ନିଅନ୍ତି, ତେବେ ଆମର ଉପାୟ କଅଣ ?”

ଧୂଳାଧାର ବାବୁ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ—‘ଉପାୟ ତୋଳିବୁଣି ! ଟୋକା ହେଉ, ବୁଡା ହେଉ, ଗୋରା ହେଉ, କଳା ହେଉ, ଯାହାଠି ତମେ ତୋଳ ପ୍ରଦାନ କରିବ, ସେ ତୁମକୁ ଟେକିବ, ଅନୁଗ୍ରହ କରିବ, ସୁଅଠି ଅଧିକ ଦେଖିବ । ଏତେ ଦିନ ଏତେ ଅନୁଗ୍ରହ ପାଇଲ ଯେଉଁ କୌଶଳ ବଳରେ, ସେ କୌଶଳର ହାତସଫେଇ ଜାଣ ନା ? ମୁଁ ତ ବାବୁ ସତ କହୁଛି, ଏ ଶରୀରରୁ ଆସୁ ଚାଲିଗଲେ ହୁଏ ତ ଧୂଳାଧାର ନାମଟାର ଅସ୍ତିତ୍ବ ରହିବ; କିନ୍ତୁ ତେଲଘଡ଼ ଗଲେ ଧୂଳାଧାର ଲେପ ପାରିବ ।’

ଶୁଣି ବେଣୀ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆସ କହିଲା—‘ଠା ହେଲଣି ?’ ସମସ୍ତେ ଉଠିଲେ ।

—୧୧—

ସିଂହଭୂମର ସଞ୍ଜେଇ ନଦୀକୂଳ । ନଦୀର ଅଗଭୀର ଜଳ ପ୍ରସରମୟ କୂଳ ଦେହରେ ଧକା ଖାଇ ତାଳେ ତାଳେ ତରଙ୍ଗ ତୋଳି ନାଚିଯାଉଛି । ସ୍ବର୍ଗର ଗଲଲକେଶ୍ବ ପର୍ବତମାଳାର ପଛରେ ମୂର୍ଦ୍ଧା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପେଣ୍ଡୁ ସ୍ବର୍ ଆକାର ଧାରଣ କରି ବୁଡ଼ିଯାଉଛନ୍ତି ।

ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଛୁଦ ଗ୍ରାମଶୁଣ୍ଠିକର ଚାଳଚ୍ଚେକ ମନ୍ତ୍ରର ଗନ୍ତର ଭବର ଦେଇ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଦୂର ନଇଁଘାଟରେ ଦୂର ତିନି ଚଣ ପହଁବଧୁ ପାଣି ନେଉଥିଲେ ।

ନଦୀକୂଳର ଶଶ୍ରେ ପଥର ଉପରେ ପଦ୍ମାସନ କରି ବସି ଗୋଟିଏ ଯୁବକ । ତେଜୋର୍ମୟ ବସୁ । ରୁକ୍ଷ ଅବନୀତ ବୁଝିତ ଶରୀର ଦକ୍ଷିଣା ପବନରେ ଝୁରୁ ଝୁରୁ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ଯୁବକର ଚର୍ମ ଚାହାରି ଗଣ୍ଡ ଦେଇ ବୋହୁଯାଉଛି ଅଶ୍ରୁଦୂରଧାର । ସେ ଗାଉଛି

“ବନ୍ଦେ ଉତ୍କଳ ଜନନୀ

ତାରୁ ହାସମୟୀ

ତାହୁଁ ଭଷମୟୀ

ଜନନୀ ଜନନୀ ଜନନୀ ।”

ଗୀତର ସ୍ବର ସାକ୍ଷ୍ୟ ପଦନରେ ମିଶିଗଲା । ସେ ଭୂମିଷ୍ଠ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲା, “ମା ! ବଳ ଦେ ମା ! ଶକ୍ତି ଦେ ମା ! ତୋର ସେବା କରିବା ପାଇଁ, ତୋର ପାଇଁ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାପାଇଁ ହୃଦୟରେ ଶକ୍ତି ଦେ ମା ! ମାଆ ମୋର, ଅଣିବୀଦ୍ୟା କର, ତୋର କାମ କରୁ କରୁ ସେପରି ମୋର ଶେଷ ନିଃଶ୍ବାସଟି ତୋର କୋଳରେ ବାହାରିଯାଏ । ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍ ।”

ନମସ୍କାର କରି ଆଖି ପୋଛି ସେ ଉଠିଲା । ପରିଧାନରେ ସାନ ଖଦଡ଼ ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ; ଆଖି ଲୁଚୁ ନାହିଁ ।

ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଖବ ସାନ ଗୁଡ଼ିରଟିଏ । ଦୃଆରେ ଲୁଗିଛି ବାଉଁଶ ତାଟିର କବାଟ ଖଣ୍ଡେ । ସେଇ ଗୁଡ଼ିର ପିଣ୍ଡାରେ କେତୋଟି ପିଲା ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ।

ଯୁବକଟି ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ପୋଲିଙ୍ଗ ତେଲର ଦୀପ ଜାଳିଲା । ବାହାରକୁ ଆସି କହିଲା—“କି ରେ. ତମେ ତ କଅଣ ଭାରି ଘୋଳ କରୁଥିଲୁ ।”

ଗୋଟିଏ ପିଲା କହିଲା—“ହଁ, ଭଲ. ଦାମିଆ କହିଲା ଯେ, ଏ ମାଟିଟା ଗୁଆତେ ମାଆ ! ଏତିକି ବୋକା ! ମାଆ ତ ଘରେ ଅଛନ୍ତି ଆମର !”

ଦାମିଆ ଆଗକୁ ବଳି ପଡ଼ି ଯୁବକଟିକୁ କହିଲା—“ସେ ଦିନ ତୁ କହୁ ନ ଥିଲୁ ଭଲ ଯେ, ଏ ମାଟି ନୁହେଁ, ଏ ମା-ଆଟି । ଏଇ ମାଟି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ମାଆ ।”

ଯୁବକଟି କହିଲା—“ହଁ, ମୁଁ କହୁଥିଲି । ଏ ପରା ଆମ ଦେଶ, ଆମ ମାଆ, ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ବଡ଼ ଦେବୀ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ପିଲା ! ଆମେ ସମସ୍ତେ ପିଲା ।”

ପୁଅଟି କହିଲା—“କିନ୍ତୁ ମାଆ ଯେ ଘରେ ଅଛନ୍ତି । କଅଣ କୁରୁଟା ମାଆ ।”

ଯୁବକଟି ହସି ହସି କହିଲା—“ହଁ, ଦୁଇଟି ମାଆ । ଏ ମାଆ ସେତିକି ତତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି. ସେ ମାଆ ସେତିକି ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ମୁଁକୁ ତୁ

ତହୁଁ; ତାକୁ ବଡ଼ ହେଲେ ଭଲ କରି ତହୁଁ । ଦହେଁ ତତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ଦହେଁ ତୋର ମାଆ ।”

ଦାମିଆ ପୁରକୁ କହୁଲା—“ହଁ, କଅଣ କହୁଥିଲି ?” ଯୁବକଟି କହୁଲା—“ହଉ, ଏବେ ବହୁ ପତିବା ନା ?”

ସବୁ ପିଲାଯାକ ପିଣ୍ଡାରେ ପତିବାକୁ ବସିଲେ । ଯୁବକଟି ସେମାନଙ୍କର ଶରଣ ।

ଦୁଇ ଘଣ୍ଟା ଗତଗଲା । ଗାଆଁର ବୁଢ଼ା ବୁଢ଼ୀମାନେ ଆସି କମେ କମେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଜଣେ ବୁଢ଼ା କହୁଲା—“ସୁଅ, କୁଆମାନେ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତୁ । ଭାଗବତ ପଢ଼ିବା । ଫେରୁ ତମେ କାଲି ମହାଭାରତ କଥା ଯେଉଁଠି ଆଉ ରଖିଛ, ସେଠି କହୁବ ।”

ପିଲାମାନେ ମହା କୋଳାହଳ କରି ‘ନାହିଁ ନାହିଁ’ କରି ଉଠିଲେ । ଯୁବକଟି ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ସୁଝାଇ ଘରକୁ ବଢ଼ାସୁ କଲା ।

ଭାଗବତ ପଢ଼ା ସରିଲା । ଯୁବକଟି ଭୁରୁଷେନ୍ଦ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ପୁର୍ବେ ଗୀତାର କଥା କହୁଛାନ୍ତି । ଗୀତାଟିର ଲୋକେ, ତନ୍ମୟ ହୋଇ ଶୁଣି-ଯିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶେଷରେ ଯୁବକ କହୁଲା—“ଗୀତାରେ ଭଗବାନ କହୁଛନ୍ତି, ପାଇବାର ଆଶା ତ୍ୟାଗ କରି, ସବୁ କାମନା ଛାଡ଼ି, ତମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତମେ କର । ମଣିଷ ହୋଇ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ ? ମଣିଷ ହୋଇ ଆମେ ଯଦି ମଣିଷର ସେବା କରି ନ ପାରିଲୁ, ମଣିଷ ହୋଇ ମଣିଷକୁ ଯଦି ବାପ ପରି, ଭାଇ ପରି, ସୁଅ ପରି ଦେଖି ନ ପାରିଲୁ, ତେବେ ଆମେ କି ମଣିଷ ? ଦେଶର ସେବା, ଜାତିର ସେବାକୁ ମନୁଷ୍ୟର ଗତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନ କଲେ, ମଣିଷ ଆଉ ମଣିଷ ହୋଇ ରହୁଲା କଅଣ ?”

ବୁଢ଼ା ବୁଢ଼ା କେତେ ଜଣ କହୁଲେ—“ଠିକ୍ କହୁଛୁ କଥା ?”

ଆଉ ଜଣେ କହୁଲେ—“ଠିକ୍ କଥା ବୋଲି କହୁଛୁ, ଗାଆଁ ଭିତରେ ତ ମାଲିମକଦ୍ଦମା ମେଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ପାଇଁ ବହୁ ଗଉଡ଼କର କାନ୍ଦରେ ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି ସୁଲିଷ ପାଇକ ଯାଏ କଥା ଯାଇଛି । ଏଥିରେ କି ସେବା କରିବା ?”

ଯୁବକଟି କହୁଲା—“ବନ୍ଧୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ କଅଣ ସ୍ବର୍ଗ ନୁହନ୍ତି ? ସେମାନେ କଅଣ ଏକାଠି ଏ ପ୍ରାନ୍ତରେ ରହୁ ନାହାନ୍ତି ? କଲି କଲେ ପର ଖାଇବ ପରସା । ଲୁର କାହାର ? ଏଠି ପଞ୍ଚପରମେଶ୍ବର ବସିଛନ୍ତି । କଥାଟା ଏଠି ପଡି ମୀମାଂସା ହେଉ, କିଛି କାଲି ସଞ୍ଜବେଳକୁ କଥା ରହୁ ।”

ସମସ୍ତେ ଠିକ୍ କଲେ ଯେ, କାଲି ସଞ୍ଜବେଳେ ଏ କଥା ବତାର ହୋଇ ବନ୍ଧୁ ଓ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ମିଶାଇ ଦିଅଯିବ ।

ଗୁଡି କେଟି ହୋଇଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଯେ ଯାହା ଘରକୁ ଗଲେ । ଯୁବକ ଖଣ୍ଡେ ଛଣା ମଣିଷା ପାରି ତାହାର ବୁଟୀର ଉତରେ ଶୋଇଲା ।

—୧୨—

ସେତେବେଳେ ପୁର୍ବ ଆକାଶରେ ବୁଆଟାସ ଉଠିଛି । ପୁର୍ବ ଦିଗରେ ପୁଟି ଉଠିଛି ଉଦାର ଗମ୍ଭୀର ଜ୍ୟୋତି । ସଞ୍ଜେଇ ନଦୀର କୂଳ ସେହି ଯୁବକଟିର ସ୍ତୋତ୍ର ଝଙ୍କାରରେ ମୁଖରିତ ହୋଇପଡିଲା ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଠିଲେ; ଖରା ପଡିଲା । କୃଷକ ହଲ ନେଇ ଗଲା ଶେତକୁ । ଯୁବକଟି ଦେଖାଦେଲା ଗୋଟାଏ ହଲ ପଛରେ । ତାର ସକଳ ବାହୁ ଦୁଇଟିରେ ମାଂସପେଣ୍ଡା ପୁଟି ଉଠିଛି । ସେ ଦକ୍ଷିଣା ସହର ହଲ କରୁଛି ସତ; କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଉଛି, ଯେପରି ପିଲାଦିନରୁ ସେ କେବେ ଏ ଜୀବନ ସହର ପରିଚିତ ନୁହେଁ । ହୃତ ଉପର ଦେଇ ତ୍ରାମାନ୍ତରର ଲୋକେ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି—ଚାହିଁ ରହନ୍ତି ଏହି ଯୁବକଟିକୁ ।

ଦୁଇ ପହରର ଖରା ଅଗ୍ନି କଣା ବଞ୍ଚିଦେଇ ଗଲା । ଯୁବକଟି ଫେରିଲା ନିଜ ବୁଟୀପରିଚାଳିଲା—“ବୋଉ !”

ଉତ୍ତର—“କିଏ ରେ ବାପ ? ଆସିଲୁ ?”

ବୁଢ଼ାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ନିଜର ମୁହଁରେ ଦେଖାଦେଲା । ତାର ମସ୍ତକର କେଶ ଯାଇଛି ପାଚି ଝୋଟ ହୋଇ । କେତେ ବର୍ଷ ତାରି ଯାଇଛି ତାହାର ଶରୀରର ଉପର ଦେଇ ତାକୁ ଅବନତ କରି, ଶୁଣିଲ କରି । ବାହ୍ୟର କଫିତ ହସ୍ତର ରେଖାଗତ ପୁଟି ଉଠିଛି ତା ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ

ପ୍ରଭୃତି । ଯଦ୍ୱାରା କେବଳ ତାର ଚକ୍ରଦ୍ୱାରରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ତାରକା
ଦ୍ୱାରରେ ଥାଏ । ସେ ଦ୍ୱାରରେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପୂର୍ବ ଉତ୍ତର ଦୁଃଖରେ ବନ୍ଧନ
ଅବସ୍ଥା ଥାଏ ।

ଯୁବକଟି ଲାଳା ପିଣ୍ଡା ଦ୍ୱାରରେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ବନ୍ଧନ ଦ୍ୱାରରେ
ହାତରେ ବାନ୍ଧି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ନିଜ ପକାଇ ଯେତେବେଳେ ଯେତେ,
ସେତେବେଳେ ଦୁଃଖର ଚକ୍ର ଉତ୍ତର ଦେଇ ପୂର୍ବ ଉତ୍ତର ମାତ୍ରରେ ସମସ୍ତ
ଜ୍ୟୋତି, ସମସ୍ତ ସ୍ୱେଦ, ସମସ୍ତ ମମତା ।

ଯୁବକଟି ପିଣ୍ଡା ଉପରେ ବସିପଡ଼ିଲା । ଦୁଃଖ ଶକ୍ତି ବସିବା ଧରି ତାକୁ
ବଞ୍ଚି ପକାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦୁଃଖ ନିରବ । ବୋଧ ହୁଏ ତାହାର
ମନୁହୁଦୟର ସମସ୍ତ ସ୍ୱେଦମମତା ଦେବାରେ ବଞ୍ଚେଇ; ଅଥଚ ତାହା
ତାହା ଉପରେ ବସିବାରେ ତନ୍ମୟ ।

ସାମାନ୍ୟ ଆହାର—ସରଳ । ଯୁବକଟି ଅରଟ ଧରି ବସିଲା ସୁତା
କାଟିବା ପାଇଁ । ଦୁଃଖ କପା ସୁଆଁରିବାକୁ ବସି କହିଲା—“ହୃଦରେ ବାପ,
କେତେ ଦିନ ଲମ୍ବିତ ଚଳିବୁ ? କେତେ ଦିନ ଲମ୍ବିତ ଚାଲିବୁ ?”

ଯୁବକ କହିଲା—“ଯେତେ ଦିନ କ୍ଷମତା ଅଛି ବୋଉ ।”

ବୁଢ଼ୀ କିଛିକାଳ ନିରବ ରହି କପା ସୁଆଁରିବାକୁ ଲାଗିଲା । କିଛିକ୍ଷଣ
ପରେ କହିଲା—“ଏତେ ଦୃଢ଼ବାନ ପିଲା ! ତୋ ବୋଉ ଥିଲେ ତତେ
ଛାଡ଼ିଲା କି ରେ ?”

ଯୁବକଟି ହସି ହସି କହିଲା—“ବୋଧ ହୁଏ ଛାଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ହେଉଛି
ତୁ ପିମ୍ପିତ ତୋ ପାଖରୁ ମୋତେ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଛାଡ଼ିଲା
ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୋ ପରି ବୋଉ ମୁଁ କେଉଁଠି ପାଆନ୍ତି ?”

ଏହି ସମୟରେ ଘାଆ ଉତ୍ତରରେ ଗୋଟିଏ କୋଇଲା ଶୁଭିଲା ।
ଯୁବକଟି ଅରଟ ଛାଡ଼ି ଉଠି ଫଳ ପରି ଘର ଉତ୍ତର ବାହାରିଗଲା ।

ବୁଢ଼ୀଟି କହିଲା; ବୁଝିପାରିଲା ନାହିଁ । ଅଜାଣତରେ ତା ମୁହଁରୁ ବାହାରି
ପଡ଼ିଲା—‘ବନ୍ଧୁ !’

ଗାଆଁ ମଝିରେ ଗହଳ ଲାଗିଛି । କେତେକ ଲୋକ ଗୋଟାଏ ଘର ସାମନାରେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । କେତେକେ ଦୂରରେ ଛତା ହୋଇ ଭୀଷଣ ନେତ୍ରେ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ କବାଟ ବନ୍ଦରୁ ମୁହଁ ବାହା ଦେଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ପିଲାତୋକ ଉପରେ ହସ୍ତ ହୋଇ ବଡ଼ ମଣିଷକୁ ବୁଣାଇ ଧରିଛନ୍ତି ।

ଘର ଭିତରେ ପଶିଛନ୍ତି ଘର ଜଣ ପରଜିଆରୀ ଖୋରଟ । ପ୍ରକାଶ ପ୍ରକାଶ ଲମ୍ବା ଠେଙ୍ଗା ଶୁଭଟା ହାତରେ, ଗାଲରେ ଗାଲମୋଛା, ଯୋଡ଼ାଏ ଲେଖା ବାଦୁଆ ନିଶ । ଏମାନେ ଜମିଦାର ବାବୁ ବଣ୍ଟମ୍ବର ହୋତାଙ୍କ ପିଆଦା; ଆସିଛନ୍ତି ସ୍ବରୂପ ପଧାନ ଘରୁ ଖଜଣା ଅଫୁଲ କରିବାକୁ ।

ସ୍ବରୂପ ପଧାନ ଘର କିଛି ହେଲୁ ଖଜଣା ଦେଇପାରୁ ନାହିଁ । ଗତ ବର୍ଷ ଠିକ୍ ଶେଷ ସମୟରେ ତାର ବଡ଼ ପୁଅ ଦୀନା କଲେଜରେ ଦିନଟାଏ ପଡ଼ି ଦିନା ଦେଲା । ଏତେ ବଡ଼ ଭେଣ୍ଡା ପୁଅ, ନିଜେ ତାଷବାସ କରି ପିଲା-ପିଲଙ୍କ ମୁହଁରେ ପାଣି ଦେଉଥିଲା । ମଝିଆ ପୁଅ ଜଗୁଆ ଚାରି ବର୍ଷ ହେଲା ବୁଆଡେ ଯାଇଛି, ତାହାର ଖୋଜ ଖବର କିଛି ନାହିଁ । ସାନ ପୁଅଟି ୧୦ ବର୍ଷର; ସେ ଗାଈ ଜଗେ । ଆଉ ବର୍ଷ ପଞ୍ଚଲ ହୋଇଥିଲା ଚାରିପଟିଆ । ଦୀନା ମଝିପିକାରୁ ବୁତାର ଆଉ କେଉଁ ଅଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ରହିଲା ନାହିଁ; ସେ ସବୁ ଗଲା ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ଉପୁଡ଼ି । ଧାନ ଯାହା ଅମଳ ହେଲା, ସେଥିରେ ୭ ମାସ ଯାଏ ନ ଯାଏ । ପିଲାଟି ଗାଈ ଜଗିବାରୁ ସାହୁକାର ଘରୁ ଧାନ କରଜ ଅଣି ବୁତା ଖିଣ୍ଡି, ଦୀନାର ପିଲା ଘରଟି ଓ ଭରସା, ସାନ ପୁଅଟି କନାଳରେ ଖୁବ୍ ଶୁଦ୍ଧିପାଏ । ଶୁଦ୍ଧିପାଏ ମୁହଁରେ ଦେଇ ଚଲୁଛନ୍ତି । ଖଜଣା ଦେବେ କେଉଁଠି ? ଟଙ୍କା ଅସିବ କେଉଁଠି ?

ହଳ ହତାସୋତାଏ ବାକୀ ଅଛି । ସେତକ ଧରି ଏ ବର୍ଷ ବୁତା ନିଜର ଅସମ ହାତରେ ଜମି ଚାତବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରିବ । ଯାହାଠାରୁ ଯାହା ବା ଭରଜମି ସ୍ବରୂପ ତାହାର ଭେଣ୍ଡିଆ ଅମଳରୁ ନେଇ ତାଣ୍ଡି ଦେଉଥିଲା,

ସେତକ ସେ ଦେଉଛି ଛାଡ଼ି । ପାରିବ ନାହିଁ ତ ରଖିବ କାହିଁକି ? ଏ ବର୍ଷ ଯଦି ଖୋଳପଣ ପସର ହୁଏ, ତଥାପି ୬ ମାସ ଯିବ କି ନା, ସନ୍ଦେହ । ସେ କରବୁଦ୍ଧ ଅଟେ ?

କିନ୍ତୁ ଜମିଦାର ବାବୁଙ୍କ ଖଜଣା ଦେବାଦରକାର ତ । ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁଙ୍କର ମାହାର କେବେ ହେଲେ ବାକୀ ପଡ଼େ ନାହିଁ ; ଏ କିପ୍ପିରୁ ଆଉ କିପ୍ପି ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ହେଲେ ଅଦାୟ ହେବା ଦରକାର । କାହିଁକି ନ ହେବ ? ତାର ବସା ସଦରରେ ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁଙ୍କର ଏକ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରାସାଦ ହୁଏଁ ଘର ଅଛି । ତେଣୁଟି ଜମିସଲର, ସୁଲସ ସାହେବ ଇତ୍ୟାଦି ବଡ଼ ବଡ଼ ହାକିମ ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁଙ୍କର ବନ୍ଧୁ, ହେବାକୁ ସୁଖ ପାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ସରକାରୀ ମହଲରେ ତାଙ୍କର ବଶେଷ ପ୍ରଭାବ ଅଛି ।

ତାଙ୍କର ରୂମାସ୍ତା ଚହସିଲଦାରମାନେ ଖୁବ୍ ଯୋଗ୍ୟ ଓ ଟାଣୁଆ ଲୋକ । ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁଙ୍କର ହୁକୁମ ଯେ, କିପ୍ପିକୁ କିପ୍ପି ରାଜମତେ ଖଜଣା ଅଦାୟ ହେବ । ଯେପରି ହେଉ ଅଦାୟ କରିବାକୁ ହେବ; ବାକୀ ପଡ଼ିଲେ ଚହସିଲଦାରମାନଙ୍କୁ ନିଜ ହାତରୁ ସମ୍ବଦାୟ ଦେବାକୁ ହେବ ।

ରୂମାସ୍ତାମାନଙ୍କ ତଳକୁ ସୂଯୋଗ୍ୟ ଲୁଚିଆଳମାନେ ଅଛନ୍ତି । ଖଜଣା ଦେବାରେ ଯେଉଁମାନେ ଦିନେ ହେଲେ ଏ ପାଖ, ସେ ପାଖ କରିବେ, ଏମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଖବର ନେବେ । ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁ କହନ୍ତି—“କିଏ ଏତେ ନାଲିସ ନୁହୁସା, କତେଶ ଦରକାର କରିବାକୁ ଯାଉଛି ? ସେଥିରେ ଅମର ପଲ୍ଲସା ଖରତ; ଗରିବ ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସଦାସାନ୍ତ ହେବେ । ଗ୍ରନ୍ଥା ଘରେ ପଲ୍ଲସା ଥିଲେ ତ, ସେ ପଲ୍ଲସା ଜମିଦାରର । ଧମକ ତମକ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଖଜଣାଗଣ୍ଡାକ ଅଦାୟ କଲେ ହେବ ।”

ସୁରୁପ ପଥାନ ଘରେ ସେହି ଧମକ ତମକ ବାବୁଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ଲୁଚିଆଳ । ୮ ଦିନ ତଳେ ତହସିଲଦାର ବାବୁ ସୁରୁପ ପଥାନକୁ କଚିରିକୁ ତକାର ନେଇ କହୁଦେଖିଲେ—“ହାରମଜ୍ଜାଦା, ଦିନ ଦିନ ଭିତରେ ତୋର ଖଜଣାତକ କଚିରିରେ ଦେଇ ନ ଗଲେ, ହାଁସି ମିଶର, ବୁଧନ ସିଂ ତୋ ଘରକୁ ଯାଇ ଲୁଚିକରି ଅଣିବେ ।”

ସୁରୁଷ ପଧାନ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଛୁଆଁଇ କହିଲେ—“ହଜୁର, ଟଙ୍କା ପାଇବ କୁଅକୁ? କାିନା ତ ବେକରେ ହୁଏ ଦେଇ ଗଲା ।”

ଅସହସ୍ତୁ ଭାବରେ କହୁଥିଲାଦାର କହିଲେ—“ସୁଅକୁ ପାରେ ସେ ଅଡ଼ ଅଣ, ସେଥିରେ ମୋର କଅଣ ଅଛି ? କତେ ତ ଦୋକାକୁ ହେବ ? ମୁଁ କଅଣ କରବ ? ହଲହଡ଼ା ବଡ଼, ବାସନକୁସନ ବଡ଼—ମୋର ସେଥିରେ କଅଣ ଅଛି ? କିନ୍ତୁ ଅଉ ଦୂର ଦିନ କତେ ସମୟ ଦେଇ—ବୁଝିବୁ !”

ସୁରୁଷ ପଧାନ ବୁଝିଛି, କହୁଥିଲାଦାର ବାବୁଙ୍କ ଏ କଥାର ଅର୍ଥ କଅଣ । ପ୍ରଥମେ ସେ ଭାବିଲା ହଲହଡ଼ା ବଡ଼ ବୋଲି । ଫେର ଭାବିଲା, ତାହା ହେଲେ ସେ ଚଳିବ କିମିତି ? ପିଲାକୁଅଟୋଙ୍କ ମୁହଁରେ ପେଜପାଖି ମୁନାଏ ଦେବ କିମିତି ? କରକର ଯୋଗାତ କରୁଛି ସେ, ଟଙ୍କା ୮ଟା ତାକୁ ଏ ଗାଆଁରେ କିଏ କରକ ଦେଉଛି ? କାହାର ସମ୍ପତ୍ତି ଶକ୍ତି ଅଛି ?

ଦୂର ଦିନ ଗଲା, ଦିନ ଦିନ ଗଲା; ବୁଢ଼ା ହତାଶ ହୋଇପଡ଼ିଲା ! ଭାବିଲା, ଯାହା ହେବାର ହେଉ !

—୧୧—

କିନ୍ତୁ ପ୍ରହର. ସୁରୁଷ ପଧାନ ହଲ ନେଇ ଆସି ତୋରଣି କଂସାରେ ହାତ ବୁଜାଉଛି, ଦୁଆରେ ରୁଣ କର୍କଶ ସ୍ଵରରେ ତାକୁ କିଏ ଡାକିଲା—“ସୁରୁଷ ପଧାନ, ସୁରୁଷ ପଧାନ ।”

କହୁଥିଲାଦାର କିଏ ଜବାବ ଦେଲା—“ସେ ଖାଉଛି, ଦୁଆରେ ବସ ।”

କଂସାବିହାରୀ ସ୍ଵରରେ ଜବାବ ଆସିଲା—“ଅମେ ତାର ବାପର ନୌକର ନୋକ୍ତ ସେ, ଶରୀରେ ତା ଦୁଆରେ ଠିକ୍ ହୋଇଥିବୁ ! ଖାଇବ ଅଛେ, ଅଗ ଖାଇବା ଦେଉ ।”

ସୁରୁୟ ପଥାନ୍ତି ବୁଝିଲୁ, ହୀରା ସିଂ, ବୁଧନ ମିଶର ଅସିତନ୍ତ । ବୁଢ଼ାର ମୁଖର ଗ୍ରାସ ମୁଖରେ ରହିଲା; ସେ କାଷ୍ଠଦୁର୍ଦ୍ଦି ପରି ନିର୍ବାକ୍ ହୋଇ ବସି ରହିଲା ।

ପୁଣି ଅବସ୍ୟା ଗୁଣାର ଗାଳ ସହୁତ ତାଙ୍କ ଅସିଲ—“ଶିଳାକୁ ବାହାରକୁ ତାକ୍‌ଦେବ, ନା ଆମେ ଘରେ ପଶିବୁ ?”

ବୁଢ଼ା କଂସା ଛାତି ଉଠି ଦୁଆରମୁହଁକୁ ଯାଇ କହିଲା—“ହଜୁରେ, ଗର୍ବିତ ଲୋକ ବୋଲି କଅଣ ଇମିତି ଗାଳ ଦେବ ?”

ବୁଧନ କହିଲା—“ଶିଳା, ବଢ଼ି ବଢ଼ି କଥା କହୁଛି !”

ହଳ କର ଫେରିଛି, ଉପରେ ଖରା, ଭିତରେ ପେଟରେ ଗଣ୍ଡାଏ ଘୃତ ପଡ଼ି ନାହିଁ; ସୁରପ୍ତ ପଥାନର ମୁହଁ ଛୁତିଗଲା । ସେ କହିଲା—“ଏତେ ମୁହଁ ଛୁତିଛୁ କାହିଁକି ? ମୁଁ ଖଜଣା ଦେବି ନାହିଁ, ତମେ ନାଲିସ୍ ବରଦ ତ କର ।”

ହୀରା ସିଂ ପିଣ୍ଡା ଉପରକୁ ଉଠିଯାଇ ତାକୁ ଏକ ଧକା ଦେଲା । ବୁଢ଼ା ପିଣ୍ଡା ଉପରୁ ଗଡ଼ିପଡ଼ି ବେହୋସ୍ ହୋଇଗଲା । ଏତେବେଳକୁ ଦାଣ୍ଡରେ ଅନେକ ଲୋକ ରୁଣ୍ଡି ହୋଇଗଲେଣି ।

ହୀରା ସିଂ, ବୁଧନ ମିଶ୍ର ସୁରୁୟ ପଥାନ ଘରେ ପଶିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ଘରେ କବାଟ ଲଗାଇ ଦେଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଘରେ ଦୀନାର ବୋହୂଟି ତାର ପିଲା ଦୁଇଟିକୁ ଧରି ପଶିଥିଲା, ସେ ଘରର କବାଟ ଉଠାଇ ଦେଇ ଏମାନେ ତାକୁ ଟାଣି ଆଣି ବାଡ଼ିରେ ପାହାରେ ଦେଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ମୁହଁତା ହୋଇ ଚଢ଼ିପଡ଼ିଲା । ଘର ଭିତରେ ଥିବା ଧାନ ମରେଇ ଭୁଜା ଦେଲେ । ଧାନଗୁଡ଼ାକ ଘରଯାକ ବାହି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ପିଲାଗୁଡ଼ାକ ଚିତ୍କାର କରୁଥିବାର ଦେଖି ହୀରା ମାଟାକୁ ଧରି କଚାଡ଼ି ଦେଲା ।

ସେମାନେ ସେ ଘର ଭିତରୁ କଂସା ଶକ୍ତି ଧରି ଭିତରକୁ ଆସୁଛନ୍ତି, ଏତିକିବେଳେ ଦୀର୍ଘବସ୍ତ୍ର, ରୁକ୍ଷକେଶ ଜଣେ ଲୋକ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ଵରରେ କହିଲା—“ଏ ସବୁ କିଅଣ କରୁଛନ୍ତି ?”

ଲଠିଆଲ ଦୁହେଁ କହି ସମୟ “ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପାରେ । ତାକୁ କେହି ବାଧା ଦେବ, ଏ କଥା ସେମାନେ ଧାରଣା କରପାରିବେ ନାହିଁ ।

ମୁହଁକ ପରେ ବୁଧନ୍ ମିଶର କହିଲା—“ହୁ କିଏ ରେ !”

ଚନ୍ଦ୍ର ଗମ୍ଭୀର ସ୍ଵରରେ କହିଲା—“ମୁଁ ? ମୁଁ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ । ମୁଁ ପତାରୁଛି, ତମେ ଏ ଘରେ ପଶି ମାରପିଟ୍ କରୁଛ କାହିଁକି ?”

ହାଁସ ସିଂ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚି ଆସି କହିଲା—“ତୋର ବାପର କଥଣ ଗଲା ? ଶଳା ଏଠୁ ପଳା’ କହି ଚନ୍ଦ୍ରର କାନ୍ଧ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲଠିର ଏକ ପ୍ରହାର ପକାଇଲା । ବାଡ଼ି ପଡ଼ିବା ସୁଦ୍ଧା ହାଁସ ସିଂ ହାତରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ବାଡ଼ି କାଟିନେଇ, ସେହି ବାଡ଼ିରେ ହାଁସ ସିଂ ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଣ ବେଗରେ ଏକ ପାହାର ବସାଇ ଦେଲା । ପ୍ରହାର ପରତ ଭେଦ କରି ହାଁସ ସିଂ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିଲା; ଗାଲମୋଛା ପାଖ ଦେଇ ରକ୍ତ ଝରିପଡ଼ିଲା । “ମେରି ବାପ୍‌ରେ” ବୋଲି ହାଁସ ସିଂ କସି ପଡ଼ିଲା ।

ବୁଧନ୍ ନିଜ ସଙ୍ଗୀର ଏ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଅତକଟରେ ଚନ୍ଦ୍ରର କପାଳରେ ଏକ ପାହାର ଦେଲା । ମୁଣ୍ଡ ଫାଟି ରକ୍ତ ପଡ଼ିଲା; କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ର ତାର ଗୋଡ଼କୁ ଏପରି ଏକ ପ୍ରହାର ଦେଲା ଯେ, ଶିଳ୍ପମୂଳ ଦୁମ୍ପ ପରି ବୁଧନ୍ କଟାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ସେତେବେଳକୁ ଗାଆଁର ଲୋକେ ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଲେଣି ।

କେଉଁ ଅତକ ଚନ୍ଦ୍ରର ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ସେ ଧାଇଁ ଯାଇ ସ୍ଵରୁପ ବୃତ୍ତାକୁ ଟେକି ଧରି ତା ମୁହଁରେ ପାଣିଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି, ଏତିକି ବେଳେ ତାର ଆଖିରେ ଚାରିଆଡ଼ ଅନ୍ଧାର ବର୍ଣ୍ଣିଆସିଲା । ସେ ଶୁରୁସ୍ଥ ପଥାନ ପାଖରେ ଚାଲିଗଲା ।

—୧୪—

ଚନ୍ଦ୍ରର ପିତା ନଟବର ବାବୁ ଯେଉଁ ଦିନ ସୁନାଲର ପଟରୁ ବୁଝିଲେ ଯେ, “ଦେଶ ନିଦେଶ” ବୋଲି ଗୁମାସ୍ତା ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ର ବୁଆଟେ ଚାଲି ଯାଇଛି, ସେହି

କନଠାରୁ ଏ ସଂଜ୍ଞାର୍ଥ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ମାୟା, ସମସ୍ତ ମମତା ଛୁଟି
ଯାଇଛି । ସେ ଭାବିଲେ, ସମସ୍ତ ହୋଇଛି ବର୍ତ୍ତମାନ; ତାଙ୍କୁ ଅବସର ଦେବାକୁ
ହେବ ! କାହା ପାଇଁ ଅତି ପରିଶ୍ରମ ? କାହା ପାଇଁ ଏ ତାକିର ? ମାଆମଲା
ପିଲାଟି, କାହାକୁ ମନୁଷ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ସମସ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଅମ୍ଳାନ
କଦଳରେ କରିଯାଉଥିଲେ । ସେ ପତାପତ ଛାଡ଼ି କୁଅତେ
ଗଲୁଣି । ଅତି କାହା ପାଇଁ ସେ ମିଛରେ ଘାଣ୍ଟି ହେବେ ?
ଚନ୍ଦ୍ରର ମାଆଙ୍କ କଥା ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ
ଜୀବନରେ ପର ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଅଗ୍ନିବର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ; ପର ଲାଗି ସର୍ବସ୍ବ
ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ବୋଧ ହୁଏ ତାଙ୍କର
ଭାବିତରେ, ତାଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ଧାରା ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ର କୁଅତେ
ତାରିଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା, ଉଦୟଗିରିରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କଥା,
ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ମାଆ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କୁ ଘରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ତାଈଲ
ଦେଇ ଦେଇଥିଲେ । କାହା ଫଳରେ କିନେ କାଲ ଘରର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ‘ଉପମା’
ଖାଇ ରହିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ରକ୍ତରେ ଗତା ସନ୍ତାନର ବନ୍ଧରେ
ସେ ଶିଶୁତର ଅର୍ଥ ହାହାକାର ଦ୍ବିତୀୟତର ବେଢ଼ରେ ପ୍ରତିଦିନିକ ହୋଇ
ଉଠୁଥିବା, ଏଥିରେ ଅସ୍ପାନ୍ଧ କିପରି ଅଛି ? ନଟବର ବାବୁ ନିସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ
କସିଲେ । ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଦୁଇଧାର ଲୋତକ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲା ।

ପ୍ରଥମେ ସେ ଭାବିଲେ ତାଙ୍କରୁ ଯେନସନ୍ ନେବେ ; କିନ୍ତୁ ବଡ଼
ହାକିମଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେ କଷ୍ଟେ ହୁଟିନେବାର ଝିର କରି, ଚନ୍ଦ୍ରର
ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ କଟକ ଆସିଲେ ।

କଟକ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ସୁନୀଲ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା
ପାଖରୁ ନଟବର ବାବୁ ଓହ୍ଲାଇବା ମାତ୍ରେ ସୁନୀଲ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି
ଦେଖିବତ କଲା । ନଟବର ବାବୁ ସୁନୀଲକୁ ‘ବୁଝାଇ ପକାଇଲେ । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭର
ଚିନ୍ତା ସତ !

—୧୭—

ନଟବର ବାବୁ ଗୋପୀବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କ ଘରେ ରହୁଥିଲେ । ସେ ଭାବରେ, କୌଣସି ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରର ଯଦି କୌଣସି ଖବର ମିଳେ ତ ମିଳିବ ଧୂଳିଠାରୁ । ମାତୃଶୂନ୍ୟ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନଟିକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ହାହାକାର କରିଉଠୁଥିଲା; ତଥାପି ଅପେକ୍ଷା କରିବା କ୍ଷମା ଅଭାବ ଉପାୟ ନାହିଁ ! ସେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହୁଥିଲେ ।

ଗୋପୀବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କର ବଡ଼ ଭାଇ ବୋଲି କେହି ନ ଥିଲେ । ସେ ମନେ କଲେ, ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ସୂର୍ଯ୍ୟ ସେତେବେଳେ ପଶ୍ଚିମ ଅତକୁ ଚଳି-ପଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି, ସେତେବେଳେ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ତାଙ୍କର ଅଜନ୍ମବାସ୍ତବିକ ଗତ ଭାବଟିକୁ ଖୋଜି ପାରୁନା । ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ସେ ପୁଅ ପରି ଭଲପାଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଓ ଭକ୍ତି ଆପେ ଆପେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ବୃଦ୍ଧତର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଆଦ୍ୟେୟ ଚିତ୍ତର ଅବିଚରଣ ଭଲଭୁ ନୃତ୍ୟ ଲଗାଇଛି; ଅଥଚ ଅଟଳ ଅଟଳ ପରି ସେ ସବୁ ସହ୍ୟପାଉଛନ୍ତି । ଏ ସହ୍ୟକା ପାଇଁ ସେ କି ଧୈର୍ଯ୍ୟ, କି ଶକ୍ତି ଲେଖା, ତାହା ଭାବ ମନେ ମନେ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ପରି ଗୋପୀବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କ ମସ୍ତକ ଅବନତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସେ ଜାଣନ୍ତି, ନଟବର ବାବୁ ଯଦି ଦୂର ଅସହ୍ୟ ଅବସ୍ଥାଏ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ରଖିଥିଲେ ତ କେବଳ ତାହା ଚନ୍ଦ୍ର ପାଇଁ । ସହ୍ୟଧର୍ମୀ ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଏକା ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ସେହି ଶୂନ୍ୟତ୍ବରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପିଲାକୁ କାଖରେ ପିଠିରେ ଧରି ନଟବର ବାବୁ ନିଜର ଭକ୍ତି ହୃଦୟଟିକୁ ପୁଣି କରିଥିଲେ । ସେହି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଧୂଳି ଚିତ୍ତବାସୀ ସଂସାର ସହୃଦ ସେ ଅବଦ୍ଧ । ସେ ଚିତ୍ତ କୂଟାନ୍ତରୀଣ ହୋଇଛି ! ରହୁଛି କେବଳ ଅଶ୍ରୁ—ଅତି ଶୀଘ୍ର ଅଶ୍ରୁ ! ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କୁ ପାଇଁ ସେ କି ସାହସ ଦରକାର, ତାହା ଭାବ ଗୋପୀବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କ ହୃଦୟ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ପରି ସମ୍ପର୍କବଦନାରେ ପୁରୁଷୁଠେ ।

ସମୟ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରର କଥା ପଡ଼େ; କିନ୍ତୁ ତା କଥା କେଣି ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ନଟବର ବାବୁ ସେପରି କି ସେତେ ବାସ୍ତବ ନୁହେଁ । ଚନ୍ଦ୍ରର

କଥା ପଡ଼ିଲେ, ତାଙ୍କ ଅଖି ଅଗରେ ଭସିଉଠେ ବୁଝିବ କେଣ, ଗୌରବଣ୍ଡ
 ଛୁଦୁ ଶିଖିଏ । ତାଙ୍କ ମୁଖ ଅକ୍ଷତ ଅକାଶ ପରି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇପଡ଼େ;
 ତାଙ୍କର ଧନୁରୁ ଗଡ଼ିପଡ଼େ ଦୁରଧାର ଚନ୍ଦ୍ର ଅଶ୍ରୁ ! କି ଚାନ୍ତି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ
 କେନ୍ଦ୍ରୀୟା ଯେ ତାଙ୍କର କଣ୍ଠ ଶ୍ରେୟ କରି, ବନ୍ଧର ରକ୍ତକୁ ବରଜିବ କରି ଅଶ୍ରୁ
 ଧାରରେ ପରିଣତ କରୁଛି, ତାହା ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଅନୁଭବ କରେ କାନ୍ତି ।
 ସେଥିପାଇଁ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅପତ୍ୟ
 ଭାବରେ ପୁଣି କବିତା ପାଇଁ ସେ ସବୁବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତ, ସବୁବେଳେ ଉଦ୍ୟତ,
 ସବୁବେଳେ ଚେଷ୍ଟିତ । ଏକ ଅଜଣା ଶକ୍ତିର ଅକର୍ଷଣରେ ନଟବର ବାବୁଙ୍କ
 ଭିତ୍ତ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟ କାନ୍ତିକୁ ଘେରି ଏକ ସାଲୁନା ସ୍ଥଳ ନିର୍ମଣ କରି
 ନେଇଛି । କାନ୍ତିକୁ ସେ ତାଙ୍କୁ—“ମା” । ଏହି “ମା” ଶବ୍ଦଟି ଭିତରେ
 ଯେପରି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅପତ୍ୟ ସ୍ନେହ, ମମତା ଉଦ୍‌ବେଳ ହୋଇ କାନ୍ତି
 ପ୍ରତି ଧାଇଁଯାଏ । କାନ୍ତି ତାହା ବୁଝେ; ମନେ ମନେ କହେ—“ଦେଶର
 କାମ କରିବାକୁ ଯାଇଛି ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଦା, ଖୁବ୍ ଭଲ କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଏ ବୃଦ୍ଧଟିର
 ହୃଦୟରେ ଯେ ଶୁଣାନର ଚିତାଚଳ ଜାଳିଦେଇ ଗଲ, ତାହା
 କଅଣ ମନେପଡ଼େ ନା ? ତାହା କଅଣ ସ୍ମୃତିରେ ଛୁମ୍ବେ ଭାବ ନା ?”
 କାନ୍ତି ଭାବେ, ଏହି ବୃଦ୍ଧ ପିତୃହୃଦୟର ଯୁକ୍ତ ଅକର୍ଷଣଠାରୁ
 କଅଣ ଦେଶର ଅକର୍ଷଣ, ଜାତିର ମମତା ବେଶୀ ସତ୍ୟ ? କାନ୍ତି ଭାବେ,
 ପୁଣି ଭାବେ; କିଛି ବୁଝିପାରେ ନା । ଘର ଭରି ତାହାର ଚିନ୍ତାଧାରା ଫେରି
 ଅସେ ଏ ବୃଦ୍ଧଟି ପ୍ରତି । ସେ ଭାବେ, ଦେଶ ଖୁବ୍ ସତ୍ୟ, ଜାତି ଖୁବ୍ ସତ୍ୟ,
 ଦେଶର ପୁତାବେଦୀ, ଜାତିର ସେବାରେ ସର୍ବସ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିବା ମନୁଷ୍ୟର
 ମହାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏ ସବୁ ସତ, ଖୁବ୍ ସତ; କିନ୍ତୁ ଏ ବୃଦ୍ଧଟିର ସମସ୍ତ
 ସଂସାର ଚକ୍ଷୁ କରିଦେବା କଅଣ ନିଷ୍ଠୁରତା ନୁହେଁ ? କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଦା
 ତ ନିଷ୍ଠୁର ନୁହେଁ । ତେବେ ? —କାନ୍ତି ଆଉ ଭାବ ପ’

—୧୭—

୧୯୩୭ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ପଞ୍ଚମୀ ଆଉ ମାସ ଦୁଇଟା—ଓକ୍ଟୋବର ପ୍ରଦେଶ
 ହେବ । ଧୋବଧାବଜିଆ ସମ୍ମିଳନୀରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ହୋଇଛି ଯେ, କାର୍ତ୍ତୀୟ
 ଉତ୍ସବ ଆନନ୍ଦ ସହିତ ସେ ଦିନଟି ପାଳନ କରିବାକୁ ହେବ । ଧୂଳାଧାର

ବାବୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁ ଆଦି ଦେଶରକର୍ମମାନଙ୍କୁ ଦିନରେ ତର ନାହିଁ, କି ରାତିରେ ନଦ ନାହିଁ । ସକାଳ ହେଲେ ଚାନ୍ଦା ଆଦାୟ ପାଇଁ ଟା' ଧପଡ଼, ସଞ୍ଜ ହେଲେ ବୈଠକଖାନାରେ ସଭା । ଦୌଡ଼ାଦୌଡ଼ରେ ଧୂଳିଆରା ବାବୁଙ୍କ ମଠରର ଚିନି ବର୍ଷ ତଳର ଖତରା ଟାୟାର ଘୋର ହୋଇ ପାଟି-ମଲ୍ଲଣି; ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁଙ୍କ ଭାଇଭଉଁ ଜୁରରେ ପଡ଼ିଗଲାଣି—ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କି ବାବୁ ବନବହାଣ ବନ୍ୟାଧରଙ୍କ ଚିନିମାସ ତଳର ପୋଷା କୁକୁରଟା ବାବୁଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଅଭାବରୁ ବରହରେ ଶୀତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲାଣି । ଏହା ନାଆଁ ସେ ଦେଶରକର୍ମର ପରାକାଷ୍ଠା ! ଏହା ନାଆଁ ସେ ଜାତିସେବା ! !

ବାବୁମାନଙ୍କ ବୈଠକଖାନାମାନଙ୍କରେ ଉତ୍ସାହର ସ୍ତୋତ ବହୁ-ଯାଉଛି । ଏ ସ୍ତୋତର ଗତି ଏତେ ପ୍ରବଳ ଯେ, ତାହା ବନବହାଣ ବାବୁଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତଃସ୍ଵର ମଧ୍ୟରୁ ଟାଣି ଆଣି ଧୂଳିଆରା ବାବୁଙ୍କ ବୈଠକଖାନାରେ ବସବର କଚାଡ଼ି ପକାଉଛି । ତାକିରି ଲାଭ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶରକର୍ମ ବନବହାଣ ବାବୁଙ୍କୁ ସାଧାରଣ କ୍ଷେତ୍ର—ଅର୍ଥାତ୍ ଦେ. ମିଶ୍ରଣ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସଭା, ସମିତି, ପଞ୍ଚାୟତ ଆଦିରୁ ଅବସର ହେବା କରବାର ଦେଖି ଯେଉଁମାନେ ଅସ୍ଫୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇଥିଲେ, ଏବେ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଦିବସ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବୈଠକଖାନା ବୈଠକରେ ବସିକିତ ହେବାର ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସ୍ଫୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଅସ୍ଫୁର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କଥା ତ ! ଯେଉଁ ଦିନୁ ଧୂଳିଆରା ବାବୁ ଟିକି କଲେ ଯେ, ବନବହାଣ ବନ୍ୟାଧରଙ୍କ ସହୁତ ତାଙ୍କ କନ୍ୟାର ଶୁଭପରିଣୟ ସ୍ଵମ୍ଭବ କରିବେ, ସେ ଦିନୁ ବନବହାଣ ବାବୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବଦଳିଗଲା । ଥାଉ ଥାଉ, ଏ. ଶଶି ପାସ୍ କରି ସେ ବାହାରିଥିଲେ, ଲୁଟ ବଳିଲେ, ପଡ଼ିବେ, ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଟାଏ ହେବେ । ସେଥିପାଇଁ ଦୋଷଟି କାମ ଶାନ୍ତି କରିବାକୁ ଯତ୍ନପ୍ରୟୋଗ କରା କରାରେ ସେ ବୁଝିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଦିନରୁ ବାର ବାର ଚିନିବାର ଅବସର ଲାଭ କରି ଫେରିଲା ପରେ ଟିକି କଲେ ଯେ, କିଛି ନ ହେଲେ ଉତ୍ସାହୀତ ଜୀବନରେ ମନ୍ଦିତାଏ ହେବେ ଏବଂ ସେତେବେଳେ କେତେ ଜଳ, ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ତାଙ୍କ

ସହୃଦ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରିବାକୁ ଶୌରବ ମନେ କରିବେ, ସେତେବେଳେ ଯାଇଁ ତାଙ୍କର ଏ ଅବିଚଳ ଲାଭର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତିଶୋଧ ପୁଣି ହେବ ।

ମର୍ଦ୍ଦା ହେବାକୁ ହେଲେ ଶିକ୍ଷା ଦରକାର ନାହିଁ, କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ଦରକାର ନାହିଁ, କୌଣସି ଉପର ହାକିମର ଅନୁସରଣ କରିବା ଲୋଭ ନାହିଁ । ଦରକାର କେବଳ ସଭ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ଯୋଗ ଦେବା, ଦରକାର କେବଳ ବଳିଷ୍ଠମାନଙ୍କ ସ୍ତରରେ ବଳିଷ୍ଠତା ଦେଇପାରିବା, ଖବର କାଗଜରେ ଲେଖିପାରିବା—ମୋଟରେ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଦେଶଭକ୍ତ ବୋଲି ସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘୋଷଣା କରିବା ପିଟାଇବା । ଏତକ କଷ୍ଟ ସେ ପାରିବେ ନାହିଁ ?

ଏ ଯୁଗରେ ପୁଣି ଦେଶସେବା ଭାବ ସହଜ । ସଭ୍ୟରେ ବଳିଷ୍ଠତା ଦେଲେ ଦେଶସେବା ହେଲା, ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧିଲେ ଦେଶସେବା ହେଲା, ସିଗାରେଟ୍ଟା ଏ ଖାଇଲେ ଦେଶସେବା ହେଲା, ଯେ ନିଶଦାନ୍ତି ନ ରଖିଛି, ସେ ନିଶଦାନ୍ତି ରଖିଲେ ଦେଶସେବା ହେଲା, ଯେ ନିଶଦାନ୍ତି ରଖିଛି, ସେ ତାହା କଟାଇ ପକାଇଲେ ଦେଶସେବା ହେଲା । ଖାଲି ଏକେ ନୁହେଁ—କପୋଟି ବାବୁ ଦଶହଜାର ଟଙ୍କା ଜୀବନବାମା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଶସେବା । ଓକିଲ ବାବୁଙ୍କର ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ନିୟମିତ ଭାବରେ ପିଲଟିଏ ଲେଖା ଜମା ହୁଏ, ତାହା ଦେଶସେବା । କିରାଣୀ ବାବୁଙ୍କ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଶ୍ରୀହସ୍ତରେ ରୂପାଖତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସୁନାବଳା ଗଜା ହେଲା—ଦେଶରୁ ସୁନାହୋତ ବଦେଶକୁ ବହୁପାଉଁଶିଆ ବେଳେ କିରାଣୀ ବାବୁ ସେଥିରୁ ତଳେ ଖଣ୍ଡେ ଧରି ରଖିପାରିଲେ—ତାହା ତ ଦେଶସେବା । ଅମୃତର ନନ୍ଦନ ଏମ୍. ଏ. ପାସ୍ କଲେ; ସଭ୍ୟ କର, ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କଅଁ—ତାହା ମଧ୍ୟ ଦେଶସେବା । ଦେଶସେବା ଯେତେବେଳେ ଏତେ ଶସ୍ତା, ଦେଶସେବା ହେବା ପାଇଁ କଣ ପାରିବା ଯେତେବେଳେ ଏତେ ସହଜ, ସେତେବେଳେ କି ବାବୁ କି ହାତକା ଲୋକ ? ତାଙ୍କର ଏହି ଦେଶସେବା ରୂପ ବାବୁଙ୍କ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କର କଳାଳୀ ବଦେଶର ରସାଣ ଦେଇ ଧୂତାଧାର ବାବୁଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିଧ୍ବଜା ଧରି ସମ୍ମୁଖରେ ପଡ଼ିଅଉରେ, ନିୟମିତ ଭାବରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଯାଆନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଧରଣର ଅନେକ ଲୋକ ଅଣା

କରୁଥିଲେ ସେ, ଏଥର ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ଧକାରମୟ ଶ୍ରେଣୀ-ସମ୍ବଳରେ ଜଣେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠ ଉଦୟ ହୋଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ନିୟତିର ଗୁପ୍ତ ହସ୍ତ ପରି ଧୂଳିଆସି ବାବୁଙ୍କ ହସ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଅଜ୍ଞାତ—କିନ୍ତୁ ତାହାର ଫଳାଫଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଥାଏ । ସେତେବେଳେ କଚିରିର ବଡ଼ ହାକିମଙ୍କ ଆଗରେ ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ତାମାତାର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇ, ବନବହାଣୀଙ୍କ ପାଇଁ କିଶିନୀ ତାମ ଖଣ୍ଡେ ସେ ଯୋଗାତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେହି କାମ ଯୋଗାତ କରୁଥିବାରୁ ଖୁବ କମ୍ ଦାନ ସାମଗ୍ରୀ ଦେଇ ବବାହ-ଖର୍ଚ୍ଚ-ସଙ୍ଗୋତନ ସଂସ୍କାର କରିବା ସାବାସୀ ନେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବନବହାଣୀକୁ ମଧ୍ୟ କନ୍ୟା ସହଜ କୃତଜ୍ଞତା ପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଲେ, ସେତେବେଳେ ବନବହାଣୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେଖାର ମୁଖ ହଠାତ୍ ଫେରିଗଲା । ସେ ଦେଖିଲେ, ଅତିସ୍ଥ ଘରର ତାରି କାନ୍ଥ ଭିତରେ ହିଁ ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । କିଶିନୀର କଲମ-ପେଷଣ ହିଁ ଦେଶକାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ କଚିରି ଫେରନ୍ତା ବସାକୁ ଫେରି ସହଧର୍ମଣୀଙ୍କ ସେବା ହିଁ ଦେଶସେବା । ଯେଉଁମାନେ ନିଷ୍ଠୁର୍ଦ୍ଦଳ ସମସ୍ୟାର ଘୃଣ୍ଣପାତ୍ରରେ ପଡ଼ି ଦେଶସେବା ସାଜନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଦେଶ, ତାଙ୍କର ଧର୍ମ, ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ତାଙ୍କ ଇହକାଳ ଓ ବୋଧହୁଏ ପରକାଳର ଅଗ୍ରଧ୍ୟାୟ ଦେବତା ହିଁ ତାଙ୍କିରି । କଲେଜରୁ ବାହାରିଲା ବେଳେ ଲାଟିସାହେବ ହେବା ମନୋଭାବ ନେଇ ସେମାନେ ପଦକୁ ବାହାରି ଅବସ୍ଥାର ଘାତପ୍ରତିଘାତର ଧିକ୍କା ମାତ ବାରମ୍ବାର ଖାଇବା ପରେ ମାସକୁ ୧୨ ଟଙ୍କାରେ ଏପ୍ରେଣ୍ଡିସ୍ ତାଙ୍କିରି ଖଣ୍ଡେ ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ ନିଜକୁ କୃତଜ୍ଞତା ମନେକରନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ତାଙ୍କିରି । ବନବହାଣୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହିଁ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ଯୋଗ ଦେବା ପରେ ନିଜ ମନ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଖଜବଜ୍ ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ହେଉଥିଲେ କାଳେ ଉପର ହାକିମ ପାଖରେ କିଏ ନାମ ଟିପି ଦେଲା, କାଳେ ତାଙ୍କିରି ଉପରେ ବାଧା ଆସିବ, ସେହି ଭରରେ ସେ ସବୁ ସମ୍ପର୍କକୁ ପିବା ମଧ୍ୟ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ବଙ୍ଗାଳୀମାନଙ୍କ ଶୁଣୁକ୍ଷର ତାଙ୍କର ସେ ଏତେ ଦୃଶ୍ୟ ସେ ହତାଶ କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କିରି ତାଙ୍କିରି କାଳେ ପୁଣିରେ

ତାହା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଭକ୍ତ ଓ ସ୍ନେହରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲାଣି । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ, ତାଙ୍କର ହେଉ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କେ ବଞ୍ଚାଳୀ । ଅଜିତାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଘରର ବସି ସମୟ ସମୟରେ ବଞ୍ଚାଦେଶ ଓ ବଞ୍ଚାଳୀ ଜାତିର ଏପରି ଗୁଣଗାନ ସେ ଅରନ୍ଧ୍ର କରନ୍ତି ଯେ, ନିଜାନ୍ତ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାବପଲ୍ଲ ବଞ୍ଚାଳୀ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଏତେ ଚୁଣି ଥାଇପାରେ ବୋଲି କଲ୍ଲନା କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସେ ପଥଟା ଛାଡ଼ିଦେଇଥିଲେ; ତେଣୁ ମତଟା ବ ବଦଳିଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ସେ ଶୁଣିଲେ— କାରଣ ଅଜିତାଙ୍କ ସେ ଖବର କାଗଜ ପତ୍ର ନାହିଁ ଯେ ଖବର ଦେଖିବେ— ଅପେକ୍ଷା ପଡ଼ିଲା ତାରିଖ ଦିନ ଓଡ଼ିଶା ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବ ବୋଲି ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ ଉତ୍ସବ ହେବ, ଲାଟ ଆସିବେ, ତୋପ ପୁଟିବ, ଆଉ କେତେ କପଣ ହେବ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ସେ ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ, ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଏଥିରେ ଯୋଗଦେଇ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କୁ ମତାଇବେ, ତତାଇବେ, ଭଲ ଭାବରେ କହିବେ ଓ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଅଖିର ମଧ୍ୟ ବକର ଦେଖାଇବେ, ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ ଭୁଣ୍ଡିଗୋଲ ସୃଷ୍ଟି କରି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସ୍ବର୍ଗକୁ ଉଠିଗଲା ବୋଲି ଏକ ଅଭିନୟ କରାଇବେ, ସେତେବେଳେ ବନବିହାରୀଙ୍କ ଅନନ୍ଦ ଦେଖେ କିଏ ! ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଶୋଇପଡ଼ିଥିବା ଦେଶସେବା ଭାବଟା ସୁଖି ଚେଇଁଉଠିଲା । ସେ ଧାଇଁଲେ ଧୂଳିଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ବୈଠକଖାନାକୁ ।

—୧୮—

ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକେ ମୁଁଠାଏ ଖାଇବାକୁ ପାଉ ନାହାନ୍ତି । ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପାଉ ନାହାନ୍ତି । ତାଷିବୁଦ୍ଧିର ସାହା ପାଇଛନ୍ତି, ରଣ୍ଡିଛନ୍ତି ତାହାର ଦୁଇଗୁଣ । ଉଷ୍ଣଭାବରେ ମେହୁ-କଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲାଣି । ଖଜଣା, ଜଳକର, ପଥକର ଦାଉରେ କଂପା ଲୋଟା ପାଇଁ କବାଟ ଗୋଟିକା ମଧ୍ୟ ପିନ୍ଧିବାକୁ ବସିଲାଣି । ମୁଲିଆକୁଳ କାମ ପାଇଁ ନାହାନ୍ତି; ସ୍ବପନକୁ ଦାନା ନାହିଁ, ପିଠିକି କନା ନାହିଁ । ଲୋକ-ସାଧାରଣଙ୍କ ଘରେ ଘରେ ଅଭାବର ସେତମୁହଁ ବୁଜି ରୁପ ଧାରଣ କରି

ବଚରଣ କରୁଛି; କିନ୍ତୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଉତ୍ସବ ପାଇଁ ଅର୍ଥର ସ୍ବୋଚ୍ଚ ଚାଲିଛି
ଧୂଳାଧାର ବାବୁଙ୍କ ବୈଠକଖାନାକୁ ।

ଠିକ୍ ହୋଇଛି ସେ, ଏକ ବଗିଚା ଭେଦ ହେବ । ସେଥିରେ ସୋର
ଦେବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାର ଦେଶଭକ୍ତ ବାବୁମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯିବ—
ଗୁରୁପ୍ରମାଣରେ ତୋରଣ ସଜ୍ଜିତ କରାଯିବ; ଦୀପାବଳୀ ଜଳିବ; ନୂତନ
ପ୍ରଦେଶର ନୂତନ ଲୁଟି ସାହେବଙ୍କୁ ବଢ଼ିଲା ସରସମିତ ପତ୍ରରୁ ଅଭିନନ୍ଦନ
କରାଯିବ । ବାବୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏଇଠି ଗୁଣ୍ଡଗୋଳ ସୂଚି ହୋଇଛି ।
କିଏ କେଉଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପତ୍ରର ମୁଖପାତ୍ର ହୋଇ ଅଭିନନ୍ଦନ ପଢ଼ିବେ, ଏହା
ଘେନି ନେତାବାବୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଫର୍ଷ୍ଟ ତାତ ହୋଇଛି; ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
କି, ଓଡ଼ିଶା ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନଙ୍କ ମେମ୍ବରସ୍ବରୂପ ବାବୁସଭାର ଅଗ୍ରଗଣ
ପ୍ରୋପଗଣ୍ଡା ଧୂଳାଧାର ବାବୁ ଲୁଟି ସାହେବଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଦେବେ କି
ନା, ଏହା ନେଇ ମଧ୍ୟ ଧୋକତା ଗୁପ୍ତସାହେବ ଓ ଶତରା ଶାସାହେବଠାରୁ
ଅଗ୍ରମୁଁ କର ଧତତା ଅରବିତ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମୁକ୍ତ୍ୟାର ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ଧୋଳନ
ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛି । କିଏ କହୁଛି, ମୁଁ ଅଜନ୍ମରୁ ଦୂର ଶହ ଟଙ୍କାର ସର୍ବପ
ତେଲ ମାରିବ୍ କରବା ପଳରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଅସିଲା; ଅଥଚ ମୁଁ ଅଭି-
ନନ୍ଦନ ପଢ଼ିବି ନାହିଁ ? କିଏ କହୁଛି, ରଖ ହୋ ତମ ସର୍ବପ ତେଲ ;
ଚର୍ମପାତୁକା ଲେହନ କର କର ମୁଁ ହାକିମ୍ବୁକୁମାର ମନ ବାସେଇ-
ଥିଲି ବୋଲି ସିନା ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶଟାଏ ହେଲା ! ଅତି କଥଣ ନା, ସୋରଷ
ତେଲର ବାହାଦୁରୀ ବାହାରୁଛି ! ଅଉ କିଏ କହୁଛି—ଦେଶଟାକୁ ପରାଧୀନ
ରଖିବା ବସ୍ତୁରେ ମୁଁ ଯେତେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛି, ସେତେ ସାହାଯ୍ୟ ଅଉ
କେହି କରୁନା ? ସେଥିପାଇଁ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ବଣ୍ଟାସଂଘାତକଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରପ୍ରମୁଖ
ବୋଲିଲେ ଏକଶେଷ ଘୃଣା କରନ୍ତି । ଦେଶଟା ପରାଧୀନ ଥିଲା
ବୋଲି ଉକ୍ତ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ଯେତେବେଳେ
ଦେଶଟା ସ୍ବାଧୀନ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଚହଲ ପଡ଼ିଲା, ସେତେବେଳେ
ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ଦଣ୍ଡିତ ହେବେ ବୋଲି କେହି ବାହାରି ନ ଥିଲେ;
ଅଥଚ ଅତି ଲୁଟି ସାହେବଙ୍କ ଅଗରେ ଅଭିନନ୍ଦନ ପଢ଼ିବାକୁ ଅସ !

ଏ କୁଅରର ଧକା ପାଇ ବାବୁମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃସ୍ତରରେ ବାଜିଲୁଣି । ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀ ଗୁଢ଼ତର ମହୁଳା ସଭର ସମାବେଶ । ଓଡ଼ିଶାର ନାଗ-ମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସେ କାଳେ ଅଭିନୟନ ପରିପକ୍ଷୀ, ସେଥିପାଇଁ ବାବୁ-ମାନଙ୍କ ଘରେ ଭୀଷଣ ଚହଲ ଲୁଚିଛି । ଶ୍ରୀମତୀ କମଳବଦନୀ ଦେବୀ ଜଣେ ଧନୀ ଓକିଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ । ସେ ମୋଟର ଚଳେଇ ଜାଣନ୍ତି, ମୁହଁରେ ବଗବର ସ୍ନେହ-ପାଉଁଶର ମାଖନ୍ତି, ଓଷ୍ଠରଞ୍ଜନ-ଶଳାକା ଅର୍ଥାତ୍ ଲିପ୍ଟିବ୍ କରେ ବଗବର ଅଧରପୁରୁଷକୁ ସୁରଞ୍ଜିତ କରି ରଖନ୍ତି, ହାତରେ ରଞ୍ଜିତ ଅର୍ ବାନ୍ଧନ୍ତି, ଅଳକରଞ୍ଜିତ ଚରଣପୁରୁଷରେ ଜରକାମକର ପତ୍ନୀ ପିନ୍ଧନ୍ତି—ସୁଲତା ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାର ଫେସନ୍‌ବାଲା ବାବୁଅଣୀ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ନିଜକୁ ଅଗ୍ରଣୀ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର ଏତେ ସୁନ୍ଦର; ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ କଳଙ୍କ ଦାଗ ଥାଏ । ଶ୍ରୀମତୀ କମଳବଦନୀ ଏତେ ସୁନ୍ଦର; ତାଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ କଳଙ୍କ ଅଛି ! ସେ ବେଶୀ ଲେଖାପତା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଏତେ ଫେସନ୍‌ବାଲା ଚେହେରାକୁ ସୁହାଇଲା ପରି ଇଂରାଜୀ ଛାନ ଅଦୌ ନାହିଁ । ଇଂରାଜୀ ଲୁଗାଟାକୁ ଦଖଲ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପାରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କସରତ୍ କରୁଛନ୍ତି । ଜଣେ ମାଷ୍ଟର, ତାଙ୍କୁ ଏ ବ୍ୟାପାର ଶୋଦେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଇଂରାଜୀଟା ଏତେ ଅତୁଆ ଲୁଗା ଯେ, ତାହା ସହଜରେ ପଇଟୁ ନାହିଁ । ତଥାପି କମ୍ପୁଟ ମୁର ଯେପରି ନିଜ ଗନ୍ଧରେ ନିଜେ ବଢ଼େଇ ହୋଇ ଚାଲେ, ଶ୍ରୀମତୀ କମଳ ମଧ୍ୟ ନିଜ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜେ ବଢ଼େଇ ହୋଇ ନିଜକୁ ଉତ୍କଳ ସାମନ୍ତନୀଙ୍କ ମହତ୍ତମଣି, ତେଣୁ ଅଗ୍ରଣୀ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀ ଅଭିନୟନ ପାଠ କରିବେ, ଏ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ତାଙ୍କର ହାତ ଜଳିଗଲା । ବୁଢ଼ିଆଏ, ଝୁଆଡ଼ମୁଣିଆଏ, ଦାନୁଡ଼ିଆଏ— ଛତା ହୋଇ ଅଭିନୟନ ପଢ଼ିଲେ କୋଉ ଶୋଭା ଦେଖାଯିବ ନାହିଁ ? ସେ ଇଂରାଜୀ ଜାଣିଲେ କଅଣ ହେଲା ? ଭଲ ବକ୍ତୃତା ହେଲା ? ଲୁଟି ସାହେବଙ୍କୁ ସେ ଅଭିନୟନ ଦେଲେ ନାଗ-ମାନଙ୍କର ସମ୍ବଦାୟ ଶୁଣି ଛତା ଲୁଗା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ମହତ ଚଳେ ପଡ଼ିବ—ଓଡ଼ିଆ ନାଗମାନଙ୍କ ଲୁଗା, ବୁଢ଼ିପିଠା ! ଅମ ଦେଶ ତ

ଓଡ଼ିଶା ଦେଶ, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଦେଶ; ଝିଅର ଆତ୍ମା ଉତ୍ସବରେ - କାହିଁକି ଓଡ଼ିଆରେ ଅଭିନୟନ ପତା ନ ପାଏ ? ଆଉ ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀଙ୍କ ପରି ବୁଦ୍ଧି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସବି ଅଭିନୟନ ପଡ଼ନ୍ତି, ତେବେ ଲୁଟ ଓ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଥିବା ସାହେବବାମାନଙ୍କ ଧାରଣା ହେବ ଯେ, ଓଡ଼ିଆଣୀସାହି ଲମ୍ବିତ ବା ହୋଇଥିବେ ! ଏଥିରେ ଓଡ଼ିଆଣୀମାନଙ୍କୁ ଅପମାନ—ଘୋର ଅପମାନ; ତେଣୁ ଶ୍ରୀମତୀ କମଳ ଲୁଟ ସାହେବଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଅଭିନୟନ ପାଠ କରି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସମ୍ମାନ ବଜାଏ ରଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶାର ନାଗଜାତିର ମହତ୍ତ୍ବ ବଢ଼ାଇବେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବାବୁଆଣୀମାନେ ତାଙ୍କ ଘରେ ଏକଦିବ ହେଲୁଣିଣି ସେ ଦେଶସେବାର ଏହି ମହାତତ୍ତ୍ବର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ତେଣେ ଶ୍ରୀମତୀ ହେମବ୍ରହ୍ମ ବ. ଏ. ପାସ୍ କରିଛନ୍ତି । ଖବରକାଗଜରେ ପ୍ରକାଶ ଲେଖନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ଦଳବଳ ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ, ଶ୍ରୀମତୀ କାଦମ୍ବିନୀ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାବଶତଃ ଅନୁପଯୁକ୍ତା; ଶ୍ରୀମତୀ କମଳବଦନୀ ଗୌରବୀ ଦେଖାଇ ଲୋକଚକ୍ଷୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବ-ସେବ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ; ତେଣୁ ଏ ମହାନ ପବିତ୍ର ଓ ଗରିମମୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କେବଳ ସେ ହିଁ ସମ୍ମୁଖୀ ଭାବରେ, ସର୍ବତୋପକାରେ ଉପଯୁକ୍ତା । କାରଣ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ ନୁହନ୍ତି, କି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୁହନ୍ତି; ଗୋରୀ ନୁହନ୍ତି, କି କାଳୀ ନୁହନ୍ତି; ଦାନ୍ତୁଡ଼ୀ ନୁହନ୍ତି, କି ପାକୋଇ ନୁହନ୍ତି; ଖୁବ୍ ପଣ୍ଡିତୀ ନୁହନ୍ତି, କି ନିତାନ୍ତ ଅବିଦିତା ନୁହନ୍ତି ।

ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିଯିବ—ଏକ ବାକ୍ସ, ଘୃଣ୍ୟ-ପୁରାତନମୟ ମନୋଭାବ ତଥାକଥିତ ଦେଶସେବା ବାବୁ ଓ ବାବୁଆଣୀ-ମାନଙ୍କୁ ଚାହୁଁଛି । ମନେ ହେଉଛି, ଯେପରି ଦେଶଦ୍ରୋହର ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଚାଲିଛି ! ଦେଶଦ୍ରୋହ, ଯେପରି ନୈତିକ ଅବନତିର ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦ୍ବିତା ଚାଲିଛି ! ମନେ ହେଉଛି, ଯେପରି ଆତ୍ମହତ୍ୟା, ଯେତେବେଳେ ଯେ ଯେତେ ବଡ଼ ଦେଶ-ଦ୍ରୋହୀ, ଯେ ଯେତେ ବଡ଼ ଲୋକଶତ୍ରୁ, ସାଧାରଣ ଜେବରେ ଯେ ଯେତେ ବେଶୀ ଯୁଷ୍ଟ, ସେ ସେତେ ବେଶୀ ପୁରସ୍କାର ପାଇବ, ଯେ ସେତେ ବେଶୀ ସମ୍ମାନ ପାଇବ ! ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବାକୁ ଚାଲିଛି—ଦେଶର ଚାରିଆଡ଼େ

ଅରମ୍ଭ ହୋଇଛି ହୀନ, ନୀଚ ଚୂର୍ଣ୍ଣର ବକଟ ବକାଶ, ଦେଶଦ୍ରୋହର
 ତୀବ୍ର ହୁଙ୍ଗାର, ସ୍ଵାର୍ଥଲୋଭର ବାରିଷ୍ଟ ଗନ୍ଧ ! ଦେଶ ପାଇଁ ଚାଲିବୁ, ଚାଲି
 ହୋଇଛି ମୁଁ ଯେ ପାଇଁ ! ଦେଶର ସମ୍ମୁଖ ସ୍ଵାର୍ଥର କିଏ କେତେ ଯତ୍ନ
 କରିପାରେ, କିଏ କେତେ ବୁଦ୍ଧିର ପରି ପରପକ୍ଷ ଲେହନ କରିପାରେ,
 ଏହା ହିଁ ହୋଇଛି କାର୍ଯ୍ୟ । ଏ ବାବୁମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ
 ଚୂକ୍ତିରେ ଝୁଲୁଛି କେତେଟା ରଜନୀନ୍ ମହାକାଳ ପଳ ! ତାହାରି ଅଶାରେ
 ବଢ଼େଇ ହୋଇ ଏମାନେ ଏତେ ହୀନ, ଏତେ ନୀଚ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ସେ,
 ଚରକାବନ ହୀନ, ନୀଚ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ତାହା ହୋଇପାରି ନ
 ଥିଲେ । ଏହି ଯେ ଉତ୍ସବର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଏହା ଦେଶପୁରୀର ଉତ୍ସବ ନୁହେଁ—
 ଏହା ଦେଶଦ୍ରୋହର ଉତ୍ସବ; ଏହା ଅନନ୍ଦର ଉତ୍ସବ ନୁହେଁ—ଏହା
 ଦୁଃଖର ଉତ୍ସବ; ଏହା ଗୌରବର ଉତ୍ସବ ନୁହେଁ—ଏହା ଲଜାର ଉତ୍ସବ;
 ଏହା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରତାର, ସ୍ଵାଧୀନତାର ଉତ୍ସବ ନୁହେଁ—ଏହା ପରତନ୍ତ୍ରତା,
 ପରାଧୀନତାର ଉତ୍ସବ । ଏ କଥା ଯେ କେତେ ଜଣ ପ୍ରକୃତ ଦେଶସେବା
 ମର୍ଦ୍ଦେ ମର୍ଦ୍ଦେ ଅନୁଭବ କଲେ, ସେମାନେ ଦୁଃଖରେ, ଦୃଶ୍ୟରେ, ଲଜ୍ଜାରେ
 ନୀରବ ଓ ଅଧୋମୁଖ ହୋଇ ରହିଲେ । ତାହାଅନ୍ତେ ଚାଲିଲୁ
 ଦେଶଦ୍ରୋହତାର ପୁଣିଗନ୍ଧମୟ ସ୍ରୋତ ।

—୧୯—

ରାତି ୮ଟା ହେବ; ଧୂଳାଧାସ ବାବୁଙ୍କ ବୈଦିକଖାନାରେ କର୍ମସ୍ଥାପନ
 ଅବରତ ଗତିରେ ଚାଲିଛି । ଦରବାସ ଖାନା ପାଇଁ କେଉଁ ଖନ୍ଦସମାକୁ
 ବଇନା ଦିଆଯାଉଛି, ତୋରଣ ତିଆରି ପାଇଁ କେଉଁ ବାଟରୁ ବସନ୍ତ
 ଦିଆଯାଉଛି, ଅଭିନନ୍ଦନ ଛପାଇବା ପାଇଁ କଣେ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଉଛି ।
 ଏ ସବୁକୁ ଦେଖି ଚାହିଁ ଘୋଟାଏ କଣରେ ଝୁଲୁଥିବା ଉଚ୍ଛନ୍ତି ।
 ବନବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କ ଉପରେ କାଗଜପତ୍ର ରଖିବା, ଟଙ୍କାପତ୍ର ନେଣଦେଣ
 କରିବା ଭର । ଲାକୁ ନିଃଶ୍ଵାସ ମାରିବାକୁ ବା ପୁରସ୍କୃତ ନାହିଁ । ଦଳମାନ
 କିରୀଟର ଖଟିବାର ପରେ ମେ ଯେ ରାତି ଏତେବେଳେ ଯାଏ ଏତେ ଅଦମ୍ୟ

ଉପାହରେ ଖଟିପାରୁଛନ୍ତି, ଏହାର ତାଙ୍କର ପ୍ରସାଦାବାଜ୍ଞା ଦେବେ
କଣ ତାକୁ ଶୁଣାଇ ଶୁଣାଇ ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ନ୍ତି ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ ପଡ଼ିଅସୁଛି । ବାହାରେ ତାହା ପାଞ୍ଚ ଖଣ୍ଡ ଚୌକି ପଡ଼ିଛି ।
ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ନାରୀ, ଅରକ୍ଷିତ ଚକଚକି ବାସି ଲୁଟିବେଳେ
କେଉଁ ମାନକୁ ନିମନ୍ତଣ କରାଯିବ, ସେ ବସ୍ତ୍ରରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ।
ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁଙ୍କ ପସନ୍ଦକୁ ସେଇଁ ଲୋକ ଆନୁ ନାହିଁ, ସେ ଲୋକ ନିମନ୍ତଣର
ଅଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବଚେଚିତ ହେଉଛି । ଏତିକି ବେଳେ ଗଞ୍ଜାମରୁ ଗଣେଶ୍ଵର
ବାବୁ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାକୁ ଦେଖି ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁ କହି ଉଠିଲେ,
“ଆସନ୍ତୁ, ଆସନ୍ତୁ ଗଣେଶ୍ଵର ବାବୁ !”

ଗଣେଶ୍ଵର ବାବୁ ଆସନ ଚଢ଼ଣ କଲା ପରେ ବ୍ରହ୍ମସ୍ଵରରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ-
ଉତ୍ସବ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବସ୍ତ୍ରରେ ତେର କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା । ଶେଷରେ ଗଣେଶ୍ଵର
ବାବୁ କହିଲେ, “ବ୍ରହ୍ମସ୍ଵରର ଉତ୍ସବ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଘେନି ମୁଁ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ,
ହେଲେ, ଆପଣଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ ନ କରି ଯାଇପାରୁ ନାହିଁ । ଆଜି ରାତି
ତାଳଗାଡ଼ରେ ଫେରିଯିବି । ଗୋଟାଏ ବରୁତର କଥା ବସ୍ତ୍ରରେ
ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲି । ବଡ଼ ସୌଭାଗ୍ୟର
ବସ୍ତ୍ର ଯେ, ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁଙ୍କ ପରି ବହୁଦର୍ଶୀ ଦେଶସେବା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ
ଉପସ୍ଥିତ ଅଛନ୍ତି । କଥାଟା ହେଉଛି ଏଇ—ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶଟାଏ ହେବ,
ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଲୁଟି ରହୁବେ, ସେକେଟେରିଏଟ୍ ରହୁବେ, ସେକେଟେରିଏଟ୍ ରହୁବେ, ଆଉ
କଅଣ କେହି ମନ୍ତ୍ରୀ ରହୁବେ ନାହିଁ ? ଆପଣ କଅଣ ଭୁବୁଛନ୍ତି ? ଦେଶ-
ସେବାରେ ଆପଣ ଏପରି ଭାବରେ ମନପ୍ରାଣ ତାଳଦେଇଛନ୍ତି ଯେ, ଏ
ବରୁତର ପ୍ରତି ଆପଣଙ୍କୁ ବୋଧ ହୁଏ ଆପଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିପାରି ନାହିଁ ।”

ଧୂଳାଧାରୀ ବାବୁ କହିଉଠିଲେ—“ଠିକ୍ କହିଛନ୍ତି ଗଣେଶ୍ଵର ବାବୁ,
ଏ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଗାଧୁଆର ସମୟ ରହି ନାହିଁ, ଖାଇବାପିଇବାରେ
ସମୟ ରହି ନାହିଁ, ରାତିରେ ନିଦ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ରକମ ହେଉ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ
ଘୋଳମାଳ ଯୋଗୁଁ ମୋର ଦେହ ବଡ଼ ଖରାପ ହେଲାଣି । ଯେତେ ବରାବର
ପଡ଼ିପଡ଼ି ହେଉଛି, ଭାବି ଭାବି ମୁଣ୍ଡ ଘୁରୁଉଛି । ଦେଶସେବା ତ ସହଜ କାମ

ନୁହେଁ ! ନିଜ ଅଳ୍ପ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଦେଶ ଅତଳ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବ କେତେ-
ବେଳେ ? କି ହୋ ଅରକ୍ଷିତ ବାବୁ, କଅଣ କହୁଛନ୍ତି ?”

ଅରକ୍ଷିତ ବାବୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହଲେ—“ହଁ, ଠିକ୍ କଥା । ଦିନ
ନାହିଁ, ରାତି ନାହିଁ, ଦେଶ ପାଇଁ ଖଟି ଖଟି ଅପରାଧ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ ଭଙ୍ଗିପକା
ଉପରେ । ଉତ୍ସବଟା ଗଲେ ଅପରାଧ କିଛି ଦିନ ବଶାମ ନିଅନ୍ତୁ । ରମ୍ଭା କିମ୍ବା
ଗୋପାଳପୁରରେ ଯାଇ ରହନ୍ତୁ ।”

ଦ୍ଵିତୀୟ ବାବୁ କହଲେ, “ଅରେ ବାବୁ, ଭଲ କଥା କହୁଲ ! ଅବସର,
ପୁରସ୍କାର ନେବାକୁ ବେଳ କାହିଁ ? ଏତେ ଖଟିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତ ଏ ହତଭାଗା
ଦେଶଟାର ନିସ୍ତାର ନାହିଁ; ପୁରସ୍କାର ନେଲେ ଅଉ ଚଳିବ ? ପ୍ରଦେଶଟା
ଅରମ୍ଭ ହୋଇଗଲେ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା ବା କାମ ଟିକିଏ ହୋଇଲ ଅଛି,
ତାହା ଶହେ ଗୁଣ ବଢ଼ିଯିବ । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଆମମାନଙ୍କ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଦାୟିତ୍ଵ ହଜାର ଟଙ୍କା ବଢ଼ିଯାଇଛି । ଗୋଟାଏ ନିଅଣ୍ଟିଆ
ଦରିଦ୍ର ପ୍ରଦେଶ; ତାକୁ ଚଳାଇବା କି ସହଜ କଥା ? ସେ ବସୟରେ
ବରାବର ବଡ଼ ବଡ଼ ହାକିମହୁକୁମାରଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କ
ସହଜ ବରାବର ଦେଖାସାକ୍ଷାତ କରି କେଉଁ ଲୋକକୁ କେଉଁ କାମ ଦେଲେ
ଚଳିବ, କେଉଁ ଲୋକ ଭଲ କରୁଛି, କେଉଁ ଲୋକ ଖରାପ କରୁଛି, ତାହା
ଚଳାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଭୋଜିଭୁଜ, ସଭାସମିତି,
ସ୍ଵାଗତ ଅଭିନନ୍ଦନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ
ଯେଉଁମାନେ ବଡ଼ ବଡ଼, ସେମାନେ ସାତ ସମ୍ପଦ, ତେର ନଦୀ ପାରି ହୋଇ
ବର୍ଷ କେଉଁଟା ପାଇଁ ଆମ ଦେଶକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଏ ଦେଶର
ଅତିଥି—ଦେବତା ପରି ପୂଜ୍ୟ—ପୁଣି ଦେବତା ପରି ସେମାନେ ସରଳ-
ବଶାସୀ । ଏ ଦେଶର, ଏ ଦେଶଲୋକଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଜାଣିବେ
କିମିତି ? ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ନ କଲେ ଦେଶର ଯକ୍ଷଣେ କି ହେବ ? ସେଥି-
ପାଇଁ ସେମାନେ ତ ଦାୟୀ ହେବେ ନାହିଁ, ଦାୟୀ ହେବେ ସେମାନେ ।
ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଭୁଲୁଛି ସେ, ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲେ ପୁରସ୍କାର ବୋଲି
ଗୋଟାଏ ଜିନିଷ ଆମ୍ଭ ଭାଷ୍ୟରେ ନ ଥିବ । ହଁ, ଗଣେଶଙ୍କ ବାବୁ, ଅପରାଧ
ଯେଉଁ ମାନିନିୟୁଟି ବସୟ କହଲେ, ସେ ବସୟରେ ଭବିଷ୍ୟ କିନ୍ତୁ ସେ

ଭାବବା କହୁ ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଭଲ କରି ଭାବପାରି ନାହିଁ । ଲୁଟ୍ ରହୁଲେ ତ ଜଣେ ବା ଦୁଇ ଜଣ ମନ୍ଦୀ ରହୁବେ ନିଶ୍ଚୟ; କିନ୍ତୁ ମନ୍ଦୀ ରଖିବା ନ ରଖିବା ବାସ୍ତବ ସମ୍ମୁଖରେ ଲୁଟ୍ ସାହେବଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସେ ଯଦି ମନେ ଦରକାର ତ ମନ୍ଦୀ ରଖିବେ, ମନେ ନ କଲେ ନ ରଖିବେ । ଯଦି ରଖନ୍ତି ତ କାହାକୁ ରଖିବାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ, ଏ ବାସ୍ତବରେ ଆପଣଙ୍କ ଗଞ୍ଜାମରେ ମତ କଅଣ ?”

ଗଣେଶ୍ୱର ବାବୁ କହୁଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ, ମନ୍ଦୀ ରଖିବା ନ ରଖିବା ବାସ୍ତବରେ ଲୁଟ୍ ସାହେବଙ୍କ ମତ କରାଯାଉଛି ଆପଣମାନେ । ଦୁଇ ଜଣ ମନ୍ଦୀ ରଖିବାର ମତ କରନ୍ତୁ । ଅଳ୍ପତଃ ଦୁଇ ଜଣ ଓଡ଼ିଆ ତ ମାସକୁ ପାଞ୍ଚ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଦଣ୍ଡ ହଜାର ପାଇବେ । ସେଥିରେ କଅଣ ଦେଶର କମ୍ ଭଲ ହେବ ! ମନ୍ଦୀ ରହୁଲେ ତ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ଜଣେ ମନ୍ଦୀ ହେବେ; ଆଉ ଜଣେ ଗଞ୍ଜାମବାସୀ ଓଡ଼ିଆ ଯେପରି ଆଉ ପଦକ୍ଷିପାଆନ୍ତି, ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତୁ ।”

ଧୂତାଧାରୀ ବାବୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହୁଥିଲେ—“ମୋ କଥା କହୁଛନ୍ତି ? ମୁଁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ; ମନ୍ଦୀ ହେବାର କୌଣସି ସୋପାନ ମୋ ପାଖରେ ନାହିଁ । ମୋର ଯତ୍ନ ଶକ୍ତିରେ ଯାହା କରିପାରେ ଦେଶ ପାଇଁ, ସେତକ ମୁଁ କରିପାରିଲେ ସମ୍ମୁଖ୍ୟ । ଏ ମନ୍ଦୀ ପନ୍ଦୀ ପଦରେ କାମ କରିବା ମୋଦ୍ୱାରା ହେବ ନାହିଁ । ହଁ, ଗଞ୍ଜାମ ପାଇଁ ତେଷା କରିବା କଥା ଯାହା କହୁଲେ, ସେ ବାସ୍ତବରେ ମୁଁ ପାରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତେଷା କରିବି ।”

ଗଣେଶ୍ୱର ବାବୁ କହୁଲେ, “ଆପଣ ମନ୍ଦୀ ହେବେ ନାହିଁ ତ ହେବ ଆଉ କିଏ ? ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ଆଉ କେଉଁ ସୋପାନ ଲୋକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଛି ? ସେ କଥା ଛାଡନ୍ତୁ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଣ୍ଡରେ ଧରି ଦେଶର ସମ୍ବନ୍ଧ ଭଲ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗି । ଆପଣଙ୍କ ପରି ଭଲରଚେତା ଦେଶସେବା ମନ୍ଦୀ ନ ଯୋଇ ତାଙ୍କ ସାମ୍ୟ ଲୋକ ଯଦି ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଓଡ଼ିଶାର ଅବସ୍ଥା କଅଣ ହେବ, ଭାବନ୍ତୁ ଦେଖି !”

ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁ ଏତେବେଳେ ଯାଏ ଏ ବାସ୍ତବରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଲେ । ସେ କହୁଲେ—“ଠିକ୍ କଥା କହୁଛନ୍ତି ଗଣେଶ୍ୱର ବାବୁ, ଠିକ୍ କଥା

କହୁଛନ୍ତି ! ବାହାଈ ଲୋକ ଭାବରେ ଲୁଟି ସାହେବକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବାଠାରୁ ମନ୍ତ୍ରଣାଭାବରେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ଲୁଟି ସାହେବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବ । ଡକ୍ଟରରେ, ଯଦି ଆମର ବପତିବାଦୀ ଜଣେ କେହି ମନ୍ତ୍ର-ପଦ ଲାଭ କରେ, ତେବେ ଆମର ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ହେବ ? ଦେଶର ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ହେବ ?”

ଧୃତୀଧାରୀ ବାବୁ କହଲେ—“ମୁଁ ସବୁ ବୁଝିପାରୁଛି । ଆପଣ-ମାନେ ଏକ ରୁଚିତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ବୋଧ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଲଦିଦେବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତ ଆଗରୁ କହୁଛି, ଏ ବ୍ୟସ୍ତରେ ମୁଁ ବେଶୀ କିଛି ଭାବ ନାହିଁ । ଆଗ କାମ ଆଗେ ସବୁ; ଆଗେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଦିବସ ଉତ୍ସବଟା ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ହୋଇଯାଉ । ତା ପରେ ଏ ସବୁ କଥା ଭାବବାକୁ ସମୟ ଆସିବ ।”

ଗଣେଶ୍ବର ବାବୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ବାବୁଙ୍କ ମୁଖରେ ପୁଟି ଉଠିଲା ମୁଗୁକିହସା !

—୨୦—

ଅତି ୧୯୩୭ ସାଲ ଅପ୍ରେଲ ପହଞ୍ଚିଲା । ସକାଳୁ ସଦଳବଳେ ଲୁଟି ସାହେବ କଟକରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । କଟକ କଲେଜର ପ୍ରଶସ୍ତ ସ୍ବପ୍ନ ତ କକ୍ଷରେ ଦରବାର ଟେଠକ ହେଲା । ସ୍ବପ୍ନାତି ଆର୍ମ ପୁଲିସ୍ ଅଫ୍ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ; ତୋପ-ପୁଟିଲା । ଲୁଟି ସାହେବ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହୋଇ-ଗଲା ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । ମହାନଦୀର ଶୁଷ୍କ ନୀର ଉଚ୍ଚତ୍ର ହୋଇ-ଉଠିଲା ନାହିଁ; ଦୂରରୁ ଦୃଶ୍ୟବା ଅଂଗତ ଓ ତେଜୋନାଳର ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଅନନ୍ତରେ ନୃତ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ମହୋଦଧି ଉଦବେଗ ହୋଇଉଠିଲା ନାହିଁ; କଲେଜ ପକ୍ଷର କୃଷକ ପକ୍ଷରେ ଅନନ୍ତ ଉନ୍ନତି ଘଟିଲା ନାହିଁ । ଆର୍ତ୍ତକ୍ଲାସ ଗାଡ଼ିବାଲି ଚରକାଳ ପରି ଖରାବର ମୁଣ୍ଡ ଓ ଘୋଡ଼ା ପିଠିରେ ଚାବୁକ ପିଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗରବ ଉଦ୍‌ଘାସବାଳା ପେଟର ପିଠିରେ ସୁଗନ୍ଧ ଭରବାହୀ ପଶୁ ପରି ଉଦ୍‌ଘାସ ଟାଣିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମଙ୍ଗଳାବାସ ଛକର ପାତ୍ରବାସୀ ସଫାଳ ଉଠି ସବୁ ଦିନ ପରି ଦୋକାନ ପିଟାଇ ପସରା ବାଦି ବସିଲା । ତାକୁ ଅତି ମୁଖ୍ୟପାତ୍ରର ପଟା ଟିକସ ଦେବାକୁ

ହେବ ; ସେଥିପାଇଁ ସେ ଶକ୍ତି । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଉ, ଲୁଟି ଆସି, ତୋପ ପୁଅ, ପୁଲିସ୍‌ମାନେ ପାହୁଣ୍ଡ ପକାଇ ଚାଲନ୍ତି, ଏଥିରେ ସେମାନଙ୍କର ଲାଭ କ'ଣ ? ସେମାନଙ୍କର ଯାଏ କେତେ, ଅସେ କେତେ ? ସବୁ ଦିନ ପରି ସେମାନଙ୍କୁ ଅଭିଯୋଗ, ଅଭିଯୋଗ ପେଟ ନେଇ ଅଭିଯୋଗ ବକ୍ତା ଶ୍ରୀମତୀ ବରୁଣରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହେବ ; ସେମାନଙ୍କୁ ଚାରି ଅଭିଯୋଗ ବରୁଣରେ ଚିତ୍ର ପ୍ରତିବାଦର ଚିତ୍ରାବଳୀ ଦେଖି ମୁଖ ବୁଜି ସହବାକୁ ହେବ । ଏଇମାନଙ୍କର ରକ୍ତ ଶୋଷିତ ହେଲେ ଯାଇ ଲୁଟି ଦରମା ପାଇବେ, ସେକେଟେରୀ ଶାସନସଭା ଚଳାଇବେ, ପୁଲିସ୍ ତୋପ ପୁଟାଇବେ, ବାବୁମାନେ ଗାଡ଼ିଘୋଡ଼ା ମୋଟର ଚାଳି ପସନ୍ଦ ବାନ୍ଧି ଦରବାର କରିବେ । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେଲା; ନିଅନ୍ତୁ ପ୍ରଦେଶ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଏଇମାନଙ୍କୁ ବେଶୀ କର ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ହୁଏ ତ ଏଇମାନଙ୍କ ପେଟରୁ କଟାଯିବ ; ହୁଏ ତ ଏଇମାନଙ୍କ ରୁଦ୍ଧ ଶିଖର ମୁଖରୁ ଯାନେ ଉତ୍ତପ୍ତ କାନ୍ଦିନିଆଁସିବ । ହୁଏ ତ ଏମାନଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀର ହାତର ଉଜ୍ଜ୍ଵାଳ ବଦଳାଇ ଦେଇ ପଟ ନୂଆ କାତ ପିନ୍ଧିବାରେ ବାଧା ପଡ଼ିବ । ଏଥିରେ ଏମାନଙ୍କର କି ଅନନ୍ଦ ଥାଇପାରେ ? କି ଉତ୍ସାହ ହୋଇପାରେ ?

ଉତ୍ସାହ ହେବ ସେହିମାନଙ୍କର, ଅନନ୍ଦ ହେବେ ସେହିମାନେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ଲୁଟି ଅଛି, ଯେଉଁମାନେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ହେବା ପୋର୍ଟୁଗିସ୍‌ ଲୁଟି ଉପରେ ଦୁଇ ଦିନ ଖାଇବାପାଇଁ ସୋଡ଼ା ଖାଇବେ, ଯେଉଁମାନେ ବଲ୍‌ଲଟି ଲୁଗାର ସୁଇଁ ଉପରେ ବଲ୍‌ଲଟିରୁ ମୁଟି ମଗାଇବେ, ଯେଉଁମାନେ ସ୍ଵଦେଶୀ ଟ୍ୟାକ୍‌ସିରୁ ବୁଟି ଛାଡ଼ି ଜର୍ମାନୀରୁ ବୁଟି ମଗାଇବେ, ଯେଉଁମାନେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ଫୋର୍ଟ କାର୍ କିଣିବେ ବା ଫୋର୍ଟ ଲାଫେ ଛାଡ଼ି ବେଲ୍‌ଜିୟମରୁ ହାତ ବଢ଼ାଇବେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀର ହାତ ନାବାଲ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଜାତିର ବୋର୍ଷଲେଟ୍‌ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବ । ଏହିମାନଙ୍କ ପେଟ ଛାତିକୁ ଛାତି ହାତେ ପକାଇ ବହୁକି ଅଲେ ଦୁଇ ଛାତି ବହୁକିବାର ସୁବିଧା ହେବ । ସେମାନେ ଅନନ୍ଦିତ, ଉତ୍ସାହିତ ହେବା କଥା ଏବଂ ସେହିମାନେ କେବଳ ଉତ୍ସାହିତ, ଅନନ୍ଦିତ ହେଉଛନ୍ତି । ରକମ ରକମର ଧନୀରୁ ଧରି 'ଅହଂକାରୀ' ବର୍ଣ୍ଣ ସଜ୍ଜାପତ୍ର

ପର' ଏମାନେ ଏକମାତ୍ର ମଧୁରକ ଲୁଟ୍ ସାହେବକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଘର ବୁଲୁଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କୁ ଗତିରେ ନିଦ ନାହିଁ, ଦିନରେ ଭୋଗଶୋଷ ଲାହିଁ; ସ୍ବାର୍ଥ ଅଶାର ତୀବ୍ର ନିଶ୍ବାସେ ଏମାନେ ବଢ଼େଇ, ମହୁଆଲ, ଭୁଲୁ ।

ଦରବାରର ସଜ୍ଜିତ ଚୁହକୁ ଆଲୋକିତ କରି ଏ ବାବୁମାନେ ବସୁକିତ । କେତେ ଜଣା ଅଜଣା, ଶୁଣା ଅଶୁଣା, ସ୍ବାୟୀ ଅସ୍ବାୟୀ ବା ଶୂନ୍ୟ ସ୍ବାୟୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ କେତେ ଲୋକ କେତେ ଅଭିନୟନ ପାଠ କଲେ । ଲୁଟ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରିବା ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେତେ ମୁହେଁ, ନିଜ ପ୍ରତି ଲୁଟ୍ ସାହେବଙ୍କ କୃପାକଟାକ୍ଷ ଆକର୍ଷଣ କରିବା ଏମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସେତେ । ଏମାନେ ସ୍ବାର୍ଥର ମୋହରେ ଏତେ ଅଳ୍ପ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଭୁଲି ଯାଇଛନ୍ତି, ଲୁଟ୍ ସାହେବ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ର; ଏ ଘଟନା-ସ୍ଵାତ ଓ ଲୋକାରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର କେଉଁ ପୋଷ୍ୟ ନନ୍ଦନର କେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସେ ବା କିପରି ଭାବରେ ସ୍ମରଣ-ପଠରେ ଅଙ୍କିତ କରି ରଖିବେ ? ରଖିଲେ ବା ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ଲୁଟ୍ ହେବ କଅଣ ? ଭାବ ମୁଠାକ ପାଇଁ ବଜାରରେ ବୁଲି ବୁଲୁଥିବା ବୁକୁର କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ ବାଟୋଇ ଅଗରେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଡେଇଁଲେ ବାଟୋଇ ତାର ସେହି ଅପୁର୍ବ କୀର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ମୃତି-ମନ୍ଦିରରେ ଶ୍ରେଧନ କରି ରଖେ କି ? କାର୍ଯ୍ୟ ପଡ଼ିଲେ ଅଇଁଠା ଭାବ ମୁଠାଏ ହାତରେ ଧରିଲେ ତ ଶହ ଶହ ବୁକୁର ଲୁଙ୍ଗଲ ଯାକି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ । ଲୁଟ୍ ସାହେବ ମଧ୍ୟ ସମୟୋପଯୋଗୀ ଭାଷାରେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସଦ୍‌ବକ୍ତା ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଦରବାର ସରିଲା । ଓଡ଼ିଶା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ହେଲା । ବନା ତ୍ୟାଗରେ, ବନା ଶ୍ରମରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ନୂତନ ପ୍ରଦେଶରୂପେ ଗଠିତ ହେଲା ବୋଲି ବାବୁମାନେ ମନେ ମନେ ମହା ଅନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ନିଜ ଗୃହ-ବୁହା-ବୁହ ହେଲେ ଯେ, ଏ ଦିନଟା ଉଚିତ୍ତାସ-ବନ୍ଧରେ ଅଙ୍କିତ ହେଲା ।

ଏ ଦିବସ ଉଚିତ୍ତାସ-ବନ୍ଧରେ ଅଙ୍କିତ ରହିବ ଧନ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ତାହା ପରି ତାହାର ସ୍ଵାଭାବିକ ବଂଶଧରମାନେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବେ । ସେମାନେ ପରି ବସ୍ଥିତ ହେବେ ଯେ, ଶାରବେଳ ସୂଚୁଷ୍ମୋତ୍ତମର ଜାତି ଏତେ ଭୀରୁ,

ଏତେ ନିର୍ଦ୍ଦୀର୍ଘ କପର ହେଲା ? ସେମାନେ ଭବ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହେବେ, ତାଙ୍କର ସେହି ପୁରସ୍କାରମାନେ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ରକ୍ଷା ପାଇଁ ନିଜର ବନ୍ଧବ ରକ୍ତ ଚାଲିଦେଉଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ପୁରସ୍କାରମାନେ କପର ଏତେ ଅପକାରୀ ହେଲେ ଯେ, ନିଜ ଶକ୍ତିରେ, ନିଜ ଶ୍ରମରେ, ନିଜ ବଳରେ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ଚେଷ୍ଟା ଥାଉ, ନିଜ ଭାର ସହ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମିଳିତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ; ଅଥଚ ସାତ ସମୁଦ୍ର ତର ନଦୀ ପାରିର ଏକ ଜାତିର ସୁବିଧାଜନକ ଦାନକୁ ନିଜ ମନ୍ତ୍ରରେ ଧାରଣ କରି ନୃତ୍ୟ କରିଥିଲେ । ମନେ ପଡେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ, ବଞ୍ଚିତ ପାଲଙ୍କ କଥା—ସେହି ମାନେ ବଙ୍ଗର ଅନ୍ଧୋଳନ ସମୟରେ ଜାତିର ଅସ୍ୱାଦ୍ୱ ଏତେ ଦୂର ତାଗରିତ କରିପାରିଥିଲେ ଯେ, ସାମାନ୍ୟ-ମଦ୍ୟୁକ୍ତ ବୃଦ୍ଧ-ସିଂହ କବଳରୁ ନିଜର ଦାଗ ବଳପୁର୍କିତ ଛଡାଇ ଆଣିଥିଲେ । ମନେ ପଡେ, କି ମହାନ ତ୍ୟାଗ ସେମାନଙ୍କୁ କରିବାକୁ ପଡିଥିଲା, କି ଜ୍ୱାଳାମୟ ଅଗ୍ନିଚରଣକୁ ନିଜ ବନ୍ଧରେ ସେମାନେ ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ତାତୀୟ ଏକତା, ଜାତୀୟ ଦାଗର ପୁରୀ-ପୀଠରେ ସେମାନେ ଅସୁବଳ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଅସୁବଳର ରକ୍ତରେ ଦେଶର ମୁଖ ଲାଲ ହୋଇଉଠିଛି; ବନ୍ଦିଶାଳ ଚୀଫିନ୍ଦେରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ପରିବାର ପରେ ପରିବାର, ଗୃହ ପରେ ଗୃହ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଛି; ଅଥଚ ସେ ଧ୍ୱଂସପ୍ରସ୍ତାବ ଗଢିଉଠିଛି ତାତୀୟ ଜାଗରଣର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଚୀତ୍ରମ୍ବୁ ! ଏ ମହାନ ତ୍ୟାଗ ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡ ନୋଇଁ ପଡେ ଏବଂ ଯେତେ ଦିନ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ଥିବ, ମନୁଷ୍ୟର ଇତିହାସ ଥିବ, ସେତେ ଦିନ, ଯେତେ ଯୁଗେ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ମୁଣ୍ଡ ନୋଇଁ ପଡୁଥିବ । ଅପାତ ସଫଳତାର ମୋହରେ ସେହି ମାନେ ମୃତ୍ୟୁ, ସେମାନେ ତାଣ୍ଡି ନାହିଁ, ଇତିହାସ ସଦୃଶ ଇତିହାସ ତ, ତେବେ ତାହା ସାଧନା ଏବଂ ସେଥିର ସିଦ୍ଧିର ଇତିହାସ । ସିଦ୍ଧିରେ, ସଫଳତାକୁ ଗୌରବ ଥାଇପାରେ ନା; ଗୌରବ ଥାଏ ସାଧନାରେ, ତ୍ୟାଗରେ । ସେହି ସଫଳତା, ପଛରେ ସେହି ସିଦ୍ଧି ପଛରେ ସାଧନା ଯେତେ ବେଶେ, ସେ ସଫଳତା, ସେ ସିଦ୍ଧିର ମୂଲ୍ୟ ସେତେ ବେଶୀ । ସେହି ସଫଳତା ପଛରେ ସାଧନା ନାହିଁ, ସେ ସଫଳତା ହୁଏ ତ ଏକ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରହସନ; ନ ହେଲେ ଏକ ବସ୍ତୁ ଧର୍ମପାଠ୍ୟ । ସେହି ଜାତିର

ସାଧନା ଯେତେ ଚାହିଁ, ସେତେ ଭୀଷଣ, ସେ ଜାତିର ଇତିହାସ ସେତେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ସେତେ ଗରିମାମୟ । ବନା ସାଧନାରେ ଲବ୍ଧ ଫଳର ମନ୍ଥା ଧୂଳି-ମୁଠାକଠାରୁ ମଧ୍ୟ କମ୍ । ତାହା ସଫଳତା ନୁହେଁ, ତାହା ବଫଳତା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ; ତାହାର ଭାବରେ ତାହା ଅଶ୍ୱତ୍ଥର ଏକ ଭୀଷଣ ଧୂମକେତୁ । ସାଧନାର ସଫଳତାରେ ଜାତିର ଭାବ୍ୟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୁଏ । ସାଧନାର ବଫଳତାରେ ଜାତିର ଅସ୍ଥା ଅଧିକତର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ଜାତିର ହୃଦୟ ନିହତ ଶକ୍ତିକୁ ଅଧିକତର ଜାଗ୍ରତ, ଅଧିକତର ଉଦ୍ଦେଶିତ କରେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଅସାଧନାପ୍ରାପ୍ତ ଅସାର ସଫଳତା ଜାତିକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୀୟ କରେ, କାସ୍ତୁଷ କରେ, ଜାତିର ଇତିହାସକୁ କଳଙ୍କିତ କରେ, ଜାତିର ଜୀବନକୁ ଦୁଷ୍ଟିତ କରେ, ଜାତିର ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଚିର ଅନ୍ଧକାରମୟ କରେ, ଜାତିକୁ ନିର୍ମୁଂସକ କରି ଅବନତିର ଗର୍ଭର ଗହ୍ୱର ମଧ୍ୟକୁ ଠେଲିଦିଏ । ଯେଉଁ ସଫଳତା ପଛରେ ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ସଫଳତା ସଫଳତା ନୁହେଁ—ତାହା ପବନର ମୃଦୁ ନିଃଶ୍ୱାସରେ ମଧ୍ୟ ଧୂସ ହେବ । ଏପରି ସଫଳତାର ଅନ୍ତଃସାରଶୂନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଛିତା କରାଇ ରଖିବା ପାଇଁ ପରର ଶକ୍ତି ଲୋଭା । ସେଥିପାଇଁ ଏପରି ସଫଳତା ଜାତିକୁ ପରମୁଖାପେକ୍ଷୀ କରେ ପରମୁଖାପେକ୍ଷୀ ମନୁଷ୍ୟ ହେଉ ବା ଜାତି ହେଉ, ସର୍ବଦା ଦୁର୍ବଳ, ଭୀରୁ, ପରାଧୀନ ହୋଇ ରହେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଭାବ୍ୟରେ ଏହିପରି ଏକ ଅସୋପ୍ୟତାର ସଫଳତା ଅସିଛି । ଭାରତର ଜାତିର ଶକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ଧର୍ମାତ୍ମାରୁ ଅସ୍ୱରାଶୀ କରିବା ପାଇଁ ଏକ କୈଦେଶିକ ଗୁଜ୍ଜାଶକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଆଶ୍ରୟ ପଛରେ ଅସ୍ୱରାଶୀ କରିବାକୁ ଲାଗିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେହି ଆଶ୍ରୟର ପରିପୋଷକ ଭାବରେ ଅନୁଦ୍ରୁତ କରି ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ କରିଦେଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ହିଁ ଏକ ମହାଦାନ ବୋଲି ତତ୍କାଳ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଚାର କଲେ । ଏହାକୁ ନେଇ ଗର୍ବ କରିବାର କିଛି ନାହିଁ; ଅନନ୍ଦ କରିବାର କିଛି ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଗୁଜ୍ଜାଶକ୍ତି ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏକ ପୃଥକ୍ ପ୍ରଦେଶ କରିଦେଲା, ସେହି ଗୁଜ୍ଜାଶକ୍ତି ଉଚ୍ଛା କଲେ, ଭିନ୍ନ ଗୁଜ୍ଜାଶକ୍ତିକ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିପାରନ୍ତି, ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିପାରନ୍ତି, କ୍ରାନ୍ତି ପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିପାରନ୍ତି—ଏପରି କି, ଓଡ଼ିଶା ଗୋଟିଏ ନାମାତ୍ମକ

ମଧ୍ୟ ଲେପ କରିଦେଉପାରନ୍ତି । ତାଙ୍କ କାମରେ କାଧା ଦେବା ଭଲ ଶକ୍ତି ଅଛି କି ? ଯଦି ସେପରି ଶକ୍ତି ନ ଥାଏ, ତେବେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଥମ ପ୍ରଦେଶ ହେଲା ବୋଲି ଅନନ୍ତ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ନିଜର ଶକ୍ତି-କଳରେ ଶକ୍ତ ବାଧା ସତ୍ତ୍ୱେ ନିଜର ଦାବୀକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଶକ୍ତି ଓଡ଼ିଶା ଯେଉଁ ଦିନ ଲାଭ କରିବ, ସେ ଦିନ ତାହାର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି, ସମସ୍ତ ଦୈନ୍ୟ ଦୁର୍ଗତ ହେବ; ସେଦିନ ଓଡ଼ିଶା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷବନ୍ୟାପ୍ରପୀତ ଦରିଦ୍ର ଦେଶ ନ ହୋଇ ହୋଇଉଠିବ ସୁନାର ଦେଶ ! ସେ ଦିନ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀତ ହୋଇଉଠିବ, ମସ୍ତକ ଉନ୍ନତ ହୋଇଉଠିବ, ଧମନୀରେ ଶାରରକୁ ପ୍ରବାହତ ହେବ । ସେ ଦିନ ଓଡ଼ିଶାର ସୁଜାଗରୀରେ ସାରା ବର୍ଷର ମସ୍ତକ ଅବନତ ହୋଇପଡ଼ିବ । ସେହି ଦିନ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଅନନ୍ତର ଦିନ । ଭୀରୁ ଯେ, କାସ୍ତୁରୀ ଯେ, ନୀଳ ଯେ, ଦୃଷ୍ୟ ଯେ, ଅବଞ୍ଚାଲିପ୍ତ ପରର ଉଚ୍ଛ୍ୱସ ପ୍ରସାଦଗ୍ରାସ୍ତାକ ପାଇଲେ ହିଁ ଅନନ୍ତରେ ଲେଖିଯାଏ; କିନ୍ତୁ ଶାର ଯେ, ସେ ଦୃଢ଼ ହସ୍ତରେ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ନିଜ ବନ୍ଧର ରକ୍ତ ଦେଇ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ କରିବ । ସେଥିରେ ହିଁ ତାର ଅନନ୍ତ—ତାହା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଅନନ୍ତ ।

ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଥମ ହେଲା । ଅଜି ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରେ ସୁଦିନ ନା ଦୃଢ଼ିନ, ଇତିହାସ ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେବ । ଅଜି ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରେ ଦୃଢ଼ିନ—ଘୋର ଦୃଢ଼ିନ ! ସୁଦିନ ସେହି ଦିନ ଆସିବ, ଯେଉଁ ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ନିଜକୁ ମଣିଷ କରି ଗତିପାରିବେ, ନିଜକୁ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି ସମ୍ମାନ କରିପାରିବେ, ମନୁଷ୍ୟର କାମ୍ୟ କରିପାରିବେ । ସୁଦିନ ସେହି ଦିନ ହେବ, ଯେଉଁ ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ଜନନୀ-ଜନ୍ମଭୂମିର ଚରଣରେ ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ତାଳିଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବେ, ଯେଉଁ ଦିନ ସେମାନଙ୍କ ବନ୍ଧବେ ଶୁଦ୍ଧିତ ଦୃଢ଼ମନୀୟ ଆଶା, ମୁଖରେ ପୁଣିତ ବୀରତ୍ୱର ଶ୍ରେଣୀ, ମାତିଉଠିବ ଉତ୍କଳର ସ୍ୱାଧୀନ ଯୁଗର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପ୍ରଳୟାବସ୍ଥାରେ ପୁଣି । ଦିନେ ଓଡ଼ିଆ ଜଗନ୍ନାଥ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଗତିହୀନ; ସେ ଦିନ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ଧୂଳିମୁଠାକରେ ଗତିବି ଏପରି ମନ୍ଦିର, ଯାହା ନିକଟରେ ତାଳମହଲ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ପ୍ରଭ, ମଳିନ ହୋଇଯିବ । ସେହି-

କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ଭାଗ୍ୟଶୀଳ ଦିନ, ସେହି ଦିନ ହିଁ ଓଡ଼ିଆର ଅନନ୍ତର ଦିନ । ସେ ଦିନ ସେ ନିଜେ ଅନନ୍ତ କରିବ, ବଣ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ ବଚନଶ୍ରୀ କରି; ସେ ଦିନ ସେ ହସିବ ବଣ୍ଟକୁ ହସାଇ; ସେଦିନ ସେ ମାରିବ, ନାରିବ ବଣ୍ଟକୁ ନିର୍ଦ୍ଦାୟ, ନିର୍ଦ୍ଦାୟ !

କେବେ ଆସିବ ସେ ଦିନ ? ଅଜ୍ଞ ତ ଘୋର ଦୂର୍ଦ୍ଦିନ ! ଚରିତ୍ରରେ ଅନ୍ଧକାର—ଘୋର ସୁତରାପଣ ଅନ୍ଧକାର । ଆକାଶରେ ମେଘମାଳା ପ୍ରଳୟ ନୃତ୍ୟ ଲଗାଇଛନ୍ତି । ହୁଏ ତ ସେ ଦିନ କେବେ ଆସିବ, ତାହା କଲ୍ଲନା କରିବା ମଧ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ଝୁଲିବ ନିର୍ମମ ଆଘାତରେ ଆଶାର ଶୀତ ଦୀପ୍ତିଶାଳୀ ମଧ୍ୟ ଲିଭିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ସେଇ ମାନବ ଦୃଷ୍ଟି ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନ୍ଧକାର ଭେଦ କରିପାରେ, ସେମାନେ ଦେଖିବେ, ଏହି ଧୂଳିଧୂ ମୁମୁକ୍ତ ଅନ୍ଧକାର ପଛରେ ଦିବ୍ୟଜ୍ୟୋତି ପୁଟିଉଠୁଛି, ଗର୍ଭର ଗୁପ୍ତିଶେଷରେ ପ୍ରଭାତର କନକ କରଣମାଳା ଖେଳିଯାଉଛି, ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରେୟାନବନ୍ଧରେ ପୁଟିଉଠୁଛି ଭବିଷ୍ୟତର ଗରିମାମୟ ମନ୍ଦିର ! ତାହାର ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନରେ ମୁଦ୍‌ଦୁ ଦିଶିବା ପବନରେ ଖେଳୁଛି ସ୍ଵାଧୀନ ଉତ୍କଳର ସ୍ଵାଧୀନତା କେତନ !

ସେ ଦିନ କେତେ ଦିନ, ହେ ବଧାତା, ଆଉ କେତେ ଦିନ ? କିଏ କହୁବ, କେତେ ଦିନ ? କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଭୀରୁତା, କାସ୍ତୁରୀତା, ଦେଶ-ଦ୍ରୋହୀତାର ପୁତ୍ରାନ୍ତମୟ ଦ୍ରୋହରେ ବୁଡ଼ି ରହି ଯୁଗରେ ରହିବା ଅପେକ୍ଷା, ମେହ ସ୍ଵାଧୀନ ଭବିଷ୍ୟତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଆଶାରେ ବଞ୍ଚି ରହି ଶକ୍ତ ଦଶେ, ସହସ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଟୋଟି ପଲ୍ଲୀ ସହବା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେୟ । କାୟାମନୋବାକ୍ୟରେ କୀର୍ତ୍ତିଦାସ ହୋଇ ରହିବା ଅପେକ୍ଷା କେବଳ ମନରେ ସ୍ଵାଧୀନ ହେବା ମଧ୍ୟ ବୀରର ଧର୍ମ—ମନୁଷ୍ୟର କାମ୍ୟ ।

—୨୧—

ବାଟବାଟି ଦୂରର ଭରପ୍ରାକାର ତୋରଣ, ପଦସ୍ପର୍ଶ ପତାକା ଓ ଚୈତ୍ୟାଦିକ ଆଲୋକରେ ଅତି ମନୋହରରୂପେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଛି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଚିତ୍ତ ପତାକା ମହାନଦୀର ମୁଦୁମନ୍ତ ପବନରେ ଭୃତ ଭୃତ ଭୃତର ଅସୀମ ଗୌରବ ଘୋଷଣା କରୁଛି । ପୃଥକ ଭୃତର

ଅରସ୍ତୁ ଉତ୍ସବକଳେ ଅତି ଏଠାରେ ଏକ ପ୍ରକାଶ୍ଟ୍ର ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ବସନ୍ତ ପବନରେ ବାରବାଟୀର ଗଡ଼ଜାତରେ ପୁଣିଥାବା ଘାସ ପୁରର ଗଛ ସହର କୋପଡ଼ା, କବାବ, କେକ୍, ପୁଷ୍ପ, ହୃଦୟକ, ସୋଡ଼ାର ମୃଦୁ ମନ ଗଛ ଶୁଷ୍କ ବୁଦ୍ଧି ଶ୍ରେଣୀକୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥିବା ଦେଶବିଦ୍ୟା ଓ ଦେଶବିଦ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ସାଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରୁଛି । ଭାର ପରେ ଭାର ଶାର-ମୋହନ ଓ ସନ୍ଦେଶ ଥାଳର ସ୍ଵାତ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟକୁ ଚାଲିଛି । ମନେହେଉଛି, ସତେ ଯେପରି ସାମାଜ୍ୟ ତତ୍ତ୍ଵ କରୁଥିବା ଉତ୍କଳର ବଚସ୍ତ୍ରୀ ବାରମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀ ଦିଅଯାଉଛି ।

ଏଇ ବାରବାଟୀ—ଦିନେ ଏହାର ଦୁର୍ଗପ୍ରାକାର ଉତ୍କଳ ସୈନ୍ୟର ବାରନାଦରେ କମିତ ହେଉଥିଲା, ଦିନେ ଏହି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ବାରନାଦ୍ୟର ବୁରୁଷମାନ ନାଦ ଉଠି ଓଡ଼ିଆର ରକ୍ତକୁ ଉଦ୍ଦେଶିତ କରୁଥିଲା, ଦିନେ ଏହାର ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ଉପରେ ସ୍ଵାଧୀନ ଉତ୍କଳର ବଶାଳ ଧ୍ବଜା ମହା-ନଦୀର ଶିକରସିକ୍ତ ପବନରେ ଉଡ଼ିରୁଥିଲା । ଅତି ସେ ଉତ୍କଳ କାହିଁ ? ସେ ବାରବାଟୀ କାହିଁ ? ଉତ୍କଳର ସେ ବାର ସୈନ୍ୟ କାହାନ୍ତି ? ଉତ୍କଳର ଶକ୍ତି କାହିଁ ? ଉତ୍କଳର ସ୍ଵାଧୀନତା କାହିଁ ? ଯେଉଁ ବାରବାଟୀ ଦିନେ ସ୍ଵାଧୀନତାର ପାଦପୀଠ ଥିଲା, ଅତି ତାହା ପରାଧୀନତାର ଉତ୍ସବ-ଘଟଣାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଯେଉଁ ବାରବାଟୀରେ ଉତ୍କଳର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବଳୟର ମହୋତ୍ସବ ପାଳନ କରାଯାଉଥିଲା, ସେଠାରେ ପର ଅନୁଗ୍ରହରେ ଉତ୍କଳ ଗୋଟାଏ ପୁଅକୁ ପରାଧୀନ ପ୍ରଦେଶ ହେବା ଯୋଗୁଁ ଉତ୍ସବ ଲାଗିଛି । ଅତୁଷ୍ଟର ଏ କି ବକଟ ପରିହାସ ! ନିୟତିର ଏ କି ବଦୁପ ଦୃଷ୍ଟି ! ଏହି ବାରବାଟୀ—ଏହାର ଉଦ୍ଭବଶେଷର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସ୍ତରଶକ୍ତି ଓଡ଼ିଆର ବନ୍ଧର ରକ୍ତରେ ଶୁଷ୍କ । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧୂଳିକଣା ଓଡ଼ିଆ ବୀରର ଅସ୍ତି-ମାଂସହୋଇ ଯିବ । ଏହାର ବୃକ୍ଷର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପତ୍ତରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚଢ଼-କ୍ଷେତ୍ରେ ଓଡ଼ିଆର ଗର୍ବମାମୟ ଅତୀତର ଅମର କାଉଁରୀଥା ଅଙ୍କିତ ରହିଛି । ତପନାଥ ମନ୍ଦିର ଯଦି ଉତ୍କଳର ଅଧ୍ୟାତ୍ମ କବୀର ସୁକାପୀଠ ହୁଏ, ବାରବାଟୀ ଉତ୍କଳର ବୀରବୃନ୍ଦ, ଅସ୍ଵତ୍ୟାଗର ସୁକାବେଦୀ । ଏହି ପତ୍ତର ଶେଷ ଅତି

ଦେଶଦ୍ରୋହପୁଣ୍ୟ ପରାଧୀନତାର ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ଉତ୍ସବ ଶେଷରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ସ୍ବେଚ୍ଛା ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସ୍ବେଚ୍ଛାରେ ଓଡ଼ିଶାର ବଢ଼ିଲା ସ୍ଥାନରୁ ନିମନ୍ତେ ଅନେକ କାରୁ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଅଣ ପ୍ରକୃତ ଦେଶସେବା, ତ୍ୟାଗୀ କେହି ନ ଥିଲେ ? ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରତାରଣାର ମାୟା-ତାଲରେ ପଡ଼ି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବାଟ ହୁଡ଼ିଥିଲେ; ସ୍ବାର୍ଥପରତାର ବୁଦ୍ଧିବଳମୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିଥିଲେ ।

ସ୍ବେଚ୍ଛା ହେଲା; କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ କାହାରି ମୁଖର ପ୍ରାସ ଚିତ୍ର ହୋଇଉଠିଲା ନାହିଁ, କାହାରି କଣ୍ଠନାଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସୁଗୋଲ ଶିରମୋହନ ଚଳନ୍ତା ଅଙ୍ଗାର ପରି ଅଟକି ଘଲା ନାହିଁ, ସିଂହଭୂମର ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ କଥା କାହାରି ମନେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ, ମଞ୍ଜୁଷା, ଟେକ୍ସାଲା, ତରଳାର ଓଡ଼ିଆଙ୍କ କଥା କାହାରି ସ୍ମରଣ ହେଲା ନାହିଁ ! କାହାରି ଚକ୍ଷୁରେ ନାଚି ଉଠିଲା ନାହିଁ ବବଳ ଉତ୍ତଳର ରକ୍ତାକ୍ତ ଛବି ! କାହାରି ବୁକୁରେ ବାଜିଉଠିଲା ନାହିଁ ବଢ଼ିଲା ଅସ୍ତର ଶ୍ବରମାନଙ୍କର କନ୍ଦନ ! ଅଜି ଏମାନେ ନିଜର ସୁବିଧାଭର ଆନନ୍ଦରେ ଉନ୍ମତ୍ତ, ନିଜ ସ୍ବାର୍ଥସିଦ୍ଧିର ଆଶାରେ ବିଭୋର, ଲଜର ବରଷ୍ୟତ ଚିନ୍ତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରସୁ !

—୨୨—

ମହାଭାରତର ଜାତୀୟ ଅସ୍ତର ପ୍ରଳୟଙ୍କର ଜାଗରଣକୁ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ସେତେବେଳେ ଭାରତ ଭାଗ ଅଷ୍ଟେ ପୁଷ୍ଟେ ଅବକ୍ଷ, ସେତିକି ବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୃଥକ୍ ପ୍ରଦେଶର ଅରମ୍ଭ । ଓଡ଼ିଆ କଅଣ ଏ ମହା-ଜାତୀୟ ବନ୍ଧନରୁ ଅବ୍ୟାହତ ପାରନ୍ତି ? ତାହା ନୁହେଁ, ତାହା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ଜାଗରଣରେ ଉତ୍ତଳର ଯେଉଁ କେତେ ଲକ୍ଷ ତ୍ୟାଗୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଅଲୋକର ପ୍ରଦୀପ ଧରି ଘନ ଅନ୍ଧାର ମଧ୍ୟରେ ଅନିବିଷ୍ଟ ପଥରେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ, ସେହିମାନଙ୍କର ପୁଣିଲେ କି ଉତ୍ତଳ ଜନନୀ ପୁଣି ଭାରତୀୟରେ ଯେ, ତାଙ୍କ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାରର ବଂଶ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିମ୍ନ ହୋଇ ନାହିଁ, ସେମାନେ ହୁଏତ ଅସ୍-

ଘୋଷଣା କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଅସୁବିଧାର ସ୍ତୋତ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା
କାହାର ଅଛି । ସେହି ସ୍ତୋତର ଦୃଷ୍ଟି ପଦସେପ ସ୍ଵାଧୀନତାର ବାଧାଦିବା ପରି
କରନ୍ତବ୍ୟରେ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ମତପ୍ରକାଶର ସ୍ଵାଧୀନତା ନାହିଁ—ଓଡ଼ିଶାରେ ମିଳନର
ସ୍ଵାଧୀନତା ନାହିଁ; ଅନ୍ତର ଖରାପ ବସ୍ତୁର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଝୁଲୁଛି ।
ତାହାର ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶା ହେଲା ଘୋଷଣା ପ୍ରଦେଶ । ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି
ସବୁ ଗୁଣଗୁଣର ଅନୁଗ୍ରହ ଏତେ ବେଶୀ, ତେବେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାରୁ
ଦମନନୀତିମୂଳକ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉଠାଇଦେବା ଉଚିତ ଥିଲା ।
ତାହା ହେଲେ ଲୋକେ ଗୁଣଗୁଣର ସବୁଜର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଥାଆନ୍ତେ ।
ପ୍ରଦେଶଟାଏ ଲାଭ କରି ସେମାନଙ୍କର କିଛି ଲାଭ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ,
ସିଦ୍ଧର ସମ୍ଭାବନା ପ୍ରଥେଷ୍ଟ ବେଶୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେମାନେ ଅନୁଗ୍ରହ
ଘୋଷଣା ଆଶାର ଆଶାରେ ଟିକିଏ ଅନୁଗ୍ରହ ହୋଇପାରିଥାଆନ୍ତେ ।
ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ତ ବୁଦ୍ଧୁଷିତ ମୁଖରେ ଅଳ୍ପ ଦେଇପାରିବ ନାହିଁ, ନବର
ଶରୀରରେ ବସ୍ତୁ ଘୋଷଣାପାରିବ ନାହିଁ, ଶ୍ରେଣୀର ମୁଖରେ ଉତ୍ତମ ଦେଇ-
ପାରିବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶା କେବଳ ଲାଭ କଲା ଅଲଗା ଘୋଷଣା ଶାସନ
ସନ୍ଧ୍ୟା । ଏ ସନ୍ଧ୍ୟା ତଳାଇବାର ତେଲ, କୋଇଲା ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ
ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥର ଅଭାବ । ଉନ୍ନତର ଆଶା ନାହିଁ, ସ୍ଵାଧୀନତାର (ସ୍ଵାଧୀନତା) ହିଁ—
ଏଥିରେ ଅନୁଗ୍ରହ ହେବ କିଏ ? ହେବ କେବଳ ସେହି, ଏଥିରେ ଯାହାର
ସମ୍ପଦ ସ୍ଵାର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବାର ଆଶା ଅଛି, ଯାହା ପାଖରେ ସ୍ଵାଧୀନତାର
ଅର୍ଥ କିଛି ନାହିଁ, ଯେ ନିଜର ସ୍ଵାର୍ଥୋନ୍ନତି ମୂଲ୍ୟରେ ମାନବର ଚନ୍ଦ୍ରାଧିକାରକୁ
ପରପଦରେ ଅର୍ପଣ କରି ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ ମଣ୍ଡିତ । ଅପେକ୍ଷା ପଡ଼ିଲା କିନ୍ତୁ
ଏମାନଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହାସ ଦେଖି ସବୁ କେହି ମନେ କରୁଥାଏ ଏହା ।
ଓଡ଼ିଆ ଗାନ୍ଧୀର ଅନୁଗ୍ରହ, ତେବେ ସେ ମୁଗୁନତ ଭୁଲ କରନ୍ତି—ଏକ
ମାଗୁଥିବା ମୁକୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରଦେଶ ହେଉ
ବା ନ ହେଉ ପ୍ରଥମ ହାଇକୋର୍ଟ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, ପ୍ରଥମ ବାଣ-
ବିଦ୍ୟାଳୟ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, ଓଡ଼ିଆ ତାହେଁ ମୁଖରେ ଅଳ୍ପ, ବୁଦ୍ଧର
ଆଶା, କଷ୍ଟର ଭାଷା—ଓଡ଼ିଆ ତାହେଁ, ତାହାର ଶିକ୍ଷା, ତାହାର ସର୍ବତ୍ର,

ତାହାର ସଂସ୍କୃତି, ତାହାର ସାଧନତା । ଏ ବସ୍ତୁବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ହାତ ଟେକି
 ଏକକ ତାକୁ କେହି ଦେଇପାରେ ନା । ଯଦି କିଏ କିଏ ତ ସେ ବ୍ରହ୍ମଣ
 କରିବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଗରବ, ଓଡ଼ିଆ ନିଃସ୍ୱ, ନିଃସମ୍ବଳ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ
 ଓଡ଼ିଆ ଶୃଙ୍ଖଳା ନୁହେଁ—ଉପପାତକ ନୁହେଁ । ପରର ଅନୁଗ୍ରହଦ୍ୱାରା ଦାନକୁ
 ସେ ହାତ ପତାର ବ୍ରହ୍ମଣ କରିବାକୁ ଘଣ୍ଟା ବୋଧ କରେ । ତାହାର କିଛି
 ନାହିଁ—ନି ଥାଉ; ନିଜ ଶକ୍ତିବଳରେ କିନେ ସେ ତାହାର ସମସ୍ତ ଗତି
 ନେବ । ଅଜି ଓଡ଼ିଆ ପଦାନନ୍ତ ସତ; କିନ୍ତୁ ସେ ପଦତତ୍ତ୍ୱନ କରି ତାଣେ
 ନା । ଅଜି ଓଡ଼ିଆ ପରାଧୀନ ସତ; କିନ୍ତୁ ପରାଧୀନତାର ଦମନ-ରକ୍ଷାକୁ
 ସେ ବରଂସମାନ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରେ ନା । ଦିନିଆ ମଧ୍ୟରେ ସେ
 ବ୍ୟାପାରୀର ନିଃସ୍ୱ, ନିଃସମ୍ବଳ ସନ୍ତାନ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ସେ ଭୀରୁ ନୁହେଁ—ସେ
 ବୀର । କିନେ ତାହାର ପୁରସ୍କୃତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲା,
 ଅଗର କାହିଁର ଉଚ୍ଚତମ ସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲା; ଅଜି ସେ ଭୀଷଣ ପ୍ରତିକୂଳ
 ଅବସ୍ଥାର ଘାତପ୍ରତିଘାତ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନିଜର ମସ୍ତକକୁ ଉନ୍ନତ
 ରଖିପାରୁଛି । ଏହଠାରେ ହିଁ ତାର ଗର୍ବ—ଏହଠାରେ ହିଁ ତାର ଗୌରବ ।
 ସେ ଯେତେ ଅନନ୍ତ, ତାହାର ଉନ୍ନତର ସାଧନା ସେତେ ଚାକି । ବସ୍ତୁ
 ଯଦି ସାଧନାର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝେ, ତେବେ ସେ ଓଡ଼ିଆକୁ ଘଣ୍ଟା କରିବ ନାହିଁ—
 ଏହି ନିଃସ୍ୱ ନଗ୍ର ସାଧକଟିର ସାଧନାର ଚାକିତା ବୁଝି ମାନବ ସମାଜର
 ମସ୍ତକ ଅପେ, ଅପେ ଭୁଲୁଣିତ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଦରକାର କେବଳ
 ଦୂର୍ଦ୍ଦମନୀୟ ଜାତୀୟତାର ବକାଶ—ଦରକାର କେବଳ ଚାକି, ଭୀଷଣ,
 ସାଧନା—ଦରକାର କେବଳ ହିନ୍ଦୁମତ୍ତା ମାତୃମୂର୍ତ୍ତିର ଅବାହନ ! ଓଡ଼ିଆ
 ମଣିଷ, ମଣିଷ ପରି ବୀରବର୍ପରେ ବସ୍ତୁସ୍ପର୍ଶରେ ଛିତା ହେଉ, ଦୃଢ଼ ହସ୍ତରେ
 ପୁର୍କ ଦମନକ୍ଷରେ ଅଘାତ କରୁ । ଅନ୍ଧକାର ଗୁଡ଼ି ଅପେ ଅପେ ଭୁଟି
 ମିବ, ପୁର୍କଦର ତୋରଣ ଅପେ ଅପେ ଫିଟିମିବ, ସକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ରକ୍ତମ ଅସ୍ତ୍ର ଅପେ ଅପେ ଫୁଟିଉଠିବ । ତା ପରେ ଅସିବ ଶୂନ୍ୟ ମୟ
 ଦିନ ଅଭ୍ୟାସୀନର ଯୁର । ସେହି ଦିନ କେତେ ଯୋଦ୍ଧା, ଶୂର, ରଣି,
 ଶୂକଳେ ଜ୍ଞାନୀ, କେତେ ଚୂଣୀ, କେତେ ବୀର, କେତେ ସାଧକ ଅସି
 ଉଚ୍ଚଳର ପୁରା ମନ୍ଦିରରେ ଏକଦିଗ ହେବେ; ଐତିହାସିକ ବକ୍ତା ନିର୍ଦ୍ଦୋ-
 ଷରେ ଉଚ୍ଚଳର କୀର୍ତ୍ତିସାଥୀ ଗାନ କରିବ ।

ଜମିଦାର ବଣ୍ଟମୁର ବାବୁ ବାରନ୍ଦାରେ ଅସମ ଚୌକରେ ବସିଛନ୍ତି । ମୁଖରୁ ଦାମୀ ସିଗାରେଟ୍ ଓ ଧୂମ ନିର୍ଗତ କରୁ କରୁ କହଲେ—“ତା ପର ?”

ମୋସା କହୁଲା—“ହଜୁର, ସେ ଟୋକାଟାର ହୁଆରରେ ହାଁସ ସଂ ମାଟି କାମୁଡ଼ିଲା; ବୁଧନ ମିଶର ଅଣ୍ଟେଇ ପଡ଼ିଲା ।”

ବଣ୍ଟମୁର ବାବୁ ସିଧା ହୋଇ ବସିପଡ଼ିଲେ; ତାଙ୍କର ମୁଖ, ଚକ୍ଷୁ ଆରକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସେ କହଲେ, “ତମେ ଚୁଡ଼ାକ ମୁଖ, ନିତାନ୍ତ ମୁଖ—ଏକଦମ୍ ଅଯୋଗ୍ୟ ! କେବଳ ଜମିଦାରୀର ପରାସା ଖାଇ ପେଟ ପୂଲୁଇବାକୁ ଜାଣ ! କିରେ ବାବୁ, ଜମିଦାରୀ ରହିବ କିମିତି ? ଗୋଟାଏ କଇଁଠକାର ଟୋକା ଆସି ଖଜଣା ଆଦାୟ କରିବାରେ ବାଧା ଦେଇ ରଷ୍ଟେଟ୍ ଲୁଟିଆଳକୁ ମାତ ଦେଇ ଯଦି ମାଟି କାମୁଡ଼ାଇ ପକାଏ ତ, ତମର ରଷ୍ଟେଟ୍ ରହିବ କିମିତି ? ଜମିଦାରୀର ସବୁଦାଆଁର ଲୋକ ଖଜଣା ନ ଦେଇ ରମିଟି ମାତଦେବେ ! କଅଣ କରିବ ତୁମେ, ଶୁଣେ ?”

ମୋସା—“ହଜୁର—”

ବଣ୍ଟମୁର ବାବୁ କମିଉଟି କହଲେ—“ସୁଖି ହଜୁର ! ସୁଖି ହଜୁର ! ହଜୁରର ମୁଣ୍ଡଟାକୁ ତ ଗୋଟାଏ ହତସ୍ତ ଟୋକାର ଗୋଡ଼କଲେ ପକାଇ ଦେଇ ଆସିଛି; ସୁଖି କହୁଛ ହଜୁର ! ଭୀରୁ, କାସ୍ତୁରୀ, ଅଯୋଗ୍ୟଗୁଡ଼ାକ ! ତମ ହାତରେ ବାଡ଼ ନ ଥିଲା ? ତମ କବିରେ ଆଉ ଲୋକ ନ ଥିଲେ ? ସେ ଟୋକାଟାର ମୁଣ୍ଡ ପଟାଇ ତାର ଶରୀରକୁ ସଞ୍ଜେଇ ନଦୀରେ ପକେ ଦେଇ ଆସିପାରିଲ ନାହିଁ ? ନିଶ୍ଚିତ୍ କଇଁଠକାର ! ଅଛା ପଚାରେ, ହାଁସ ସଂ, ବୁଧନ ଯଦି ଲୁଟି ଧରି ନ ଜାଣନ୍ତି ତ ତାକୁ ଚାକିରରେ ରଖିଛ କି ? —”

ହାଁସ ସଂ ମୁଣ୍ଡରେ ପଟି ବାନ୍ଧି ତେଲପତା ବାଡ଼ିଶୁକୁ ଠେକ ଦେଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ବଣ୍ଟମୁର ବାବୁଙ୍କ କଥାରେ ତାଙ୍କର ପିଠୁ ଜଳିଯାଇ ଥିଲା । ସେ ପକା ଲୁଟିଆଳ: ତାର ଲୁଟିଆ ଅଦାରେ ଅନେକ ବଳ

ବଡ଼ ଖେଳବାଡ଼ି ହାତରୁ ବାଡ଼ି ଖସିପଡ଼ିଛି । ତାର ଲୁଠିହାତ ପ୍ରତି ଏ ତାଙ୍କର ସେ ସହପାତ୍ର ନ ଥିଲା । ମନେ ମନେ ଭୁଲୁଥିଲା, ଅଗ୍ରମରେ ଅଗ୍ରମ ବୌଦ୍ଧ ଉପରେ ମଢ଼ିତରେ ସେ ଘୋରକାଣ୍ଡେ, ସେ ଲୁଠିହାତର ଲଢ଼ିତ-କହୁଣ କଅଣ !

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁଙ୍କ ଡାକରେ ଦୂର ପାହାଚ ଉଠି ସେ ନମସ୍କାର କରି କହିଲା—“ହଜୁର !”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁ ଗର୍ଜିଉଠିଲେ—“ଲୁଠି ଧରିକାଣ ନା ସବୁ, ଖଜଣା ଅଧୁର କରିବାକୁ ସାଥୀ କାହୁଁକି ? ତମର ବେଲପତା ବାଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ପାଖରେ କାମ ଦେବ ନାହିଁ; ଘୋରୁ ଅତାରବାରେ କାମ ଦେବ ।”

ହୀରା ସିଂ ଶ୍ରେକମ୍ଭର—ତାର ରକ୍ତ ଗରମ ହୋଇଗଲା । ସେ ନିଜର ବୋଧକୁ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ କହିଲା—“ହଜୁର, ଏ ହାତରେ ବହୁତ ଲୁଠିଆଳକୁ ମାଟି କାମୁଡ଼ାଇଛି; କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲୁ, ସେ ଟୋକାଖଣ୍ଡ—ହଁ, ଓସ୍ତାଦ୍‌ର ହାତ ପାଇଛି ! ତାର ଲୁଠିର ମାତ ନାଗସାପର ଚୋଟ ପଡ଼ି କାଟୁ । ପର ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ଉମର ହେଲାଣି, ହାତରୁ ଏ ଯାଏ କେହି ବାଡ଼ି ଛଡ଼େଇ ନେଇପାରି ନ ଥିଲା । ସେ ଟୋକାଟା ବଜୁଲିଖଣ୍ଡେ ପରି ମୋଁ ହାତରୁ ବାଡ଼ି ଛଡ଼େଇ ନେଇଗଲା । ହଁ, ଠିକ୍—ମରବ ପିଲା ! ମନେ ହେଉଛି, ସେ ଟୋକାଟାର ସବୁ ଦେଖାପାଆନ୍ତି ତ, ତାକୁ ବୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ କହନ୍ତି—“ବେଟା, ତୁ ଜାଣି ପା !”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁଙ୍କ ଭିତରର ମନୁଷ୍ୟଟି ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଗୁପ୍ତସରେ ପରିଷ୍କତ ହୋଇଯାଇଛି । କମିତି ସେ ବୁଝିପାରିବେ ସେ, ଲୁଠି ଧରିବା ଘୋଟାଏ ବିଦ୍ୟା, ଲୁଠିଆଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟତା ଅଛି ! ସେମାନେ ସେଉଁଠାରେ ଏହି ବିଦ୍ୟାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖନ୍ତି, ହାରିଗୁଲେ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ସେମାନେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ କଅଣ ? ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସହୃଦ ହୀରା ସିଂ ଅତି ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ଆଣି ସେ ଚମ୍ପାସ୍ତ୍ରାକୁ କହିଲେ—“ଟୋକାଟା କିଛି ଖବର ରଖିଛି ?”

ଚମ୍ପାସ୍ତ୍ରା—“ଆଜ୍ଞା ହଁ ! ପ୍ରାୟ ଛଅ ମାସ ହେବ ଆମ ସେ ଗାଁଠାରେ ଏକ ବୁଢ଼ା—ବୁଢ଼ିଆରେ ସେ ରହନ୍ତି । ଗାଆଁପିଲାମାନଙ୍କୁ ସେ ପାଠ ପଢ଼ାଏ;

ଗାଆଁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଗୁମାସ୍ତା, ମହାଭରତ, ଗୀତା, ଭଗବତ ଶୁଣାଏ । ସେ ଅସିଲ ଦିନ, ସଞ୍ଜେଇକଲ ଗାଆଁଟାର ଜ୍ୟୋତି ଫେରିଯାଇଛି । ଗୁମା, ଘାଟ, ଘର, ଦ୍ଵାର ପରିଷ୍କୃତ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ; ଗାଆଁ ଭିତରେ ମଇଳା-କ୍ଷୁରମାର ଚିହ୍ନବର୍ଣ୍ଣ ସୁଦ୍ଧା ନାହିଁ । ଗାଆଁ ଭିତରେ ସେ ଏକ ପ୍ରାୟତଃ କରୁଛି; ତେଣୁ ଅମ କରୁ ଯାଏ ଆଉ ଅପରି ଅଭିଯୋଗ ଅଛି ନାହିଁ । ହଜୁର ! ସେ ଟୋକାଟା ଗାଆଁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ମତେଇଦେଲାଣି । ସେମାନେ ଆଉ ଶୁଭ-ଶୁଭରେ ଖଜଣା ଦେବାକୁ ନାଗୁଳ ।”

ବର୍ଣ୍ଣମୂର ବାବୁ ଅସହସ୍ତ ଭାବରେ କହୁଥିଲେ—“ତେବେ ଏତେ ଦିନ ଯାଏ ତମେ କରୁଥିଲ କଅଣ ? ସେ ଟୋକାଟା କଂଗ୍ରେସବାଲ୍, ଖଜଣା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଶିଖାଇଛି ବୋଲି ଥାନାରେ ଏତଲ ଦେଇ ନାହିଁ କାହିଁକି ?”

ଗୁମାସ୍ତା କହୁଲ—“ଥାନାରେ ଏତଲ ଦେଇଥିଲ । ସୁଦ୍ଧି ଲୋକ-ମାନେ ଆସି ଇନକୁଆସ କରି ବୁଝିଲେ ଯେ, ସେ କଂଗ୍ରେସବାଲ୍ ନୁହେଁ—ସେ ଖଜଣା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ କହୁ ନାହିଁ । ଅଖପାଖ ଦଶଶତ ଗାଆଁର ଲୋକେ ତ ତାକୁ ଦେବତା ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି; ତା ବରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେଉଛି କିଏ ? ଇନକୁଆସ ପୁର୍ବେ ଯେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ତଳୁଲୁ ସେ ଟୋକାଟା ବରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେବାକୁ କହୁଲ, ସମସ୍ତେ ନାଗୁଲ ହେଲେ । ସମସ୍ତେ ମୁହେଁ ମୁହେଁ କହୁଲେ, ‘ସେ ଅମର ଭର; ସେ ମଣିଷ ନୁହେଁ, ଦେବତା । ତା ବରୁଦ୍ଧରେ ମିଛ କଥା କହୁଲେ ଜିର ଛଡ଼ପଡ଼ିବ ବାବୁ !’ ଆଉ କଅଣ କରାଯାଇପାରେ ?”

ବର୍ଣ୍ଣମୂର ବାବୁ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା ହୋଇପଡ଼ି କହୁଲେ—“ଆଜ୍ଞା ହଉ, ଦେଖାଯାଉ, ସେ ଟୋକାଟା ଦେବତା, କି ଜମିଦାର ଦେବତା । ସାଥ, ତମେ ଯାହା-କି ସାଙ୍ଗେ ଥାନାରେ ଏତଲ ଦିଅ ଯେ, ସେ ଟୋକା—ନାଆଁ ?”

• ଗୁମାସ୍ତା—“ହଜୁର, ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ।”

ବର୍ଣ୍ଣମୂର—“ହଉ, ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ—ତଲ ଦିଅ ଯେ, ମଞ୍ଜେଇ-କଲ ଗାଆଁରୁ ହୁମେମାନେ ଖଜଣା ଅଦାୟୁକଲ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଫେରୁଥିବା

ସମୟରେ ତନ୍ତ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ତଦେଇତି କରିବା ଭବେଶ୍ୟରେ ପିଅଦା ଦ୍ଵାରା ଜଣକୁ ଜଣମ କରି ଟଙ୍କା । କାନ୍ତିନେଇ ପଲାଇଛି । ତମେ ହୀରା ସଂ ଓ ବୁଧନ ମୁଣ୍ଡିଆ ତାଙ୍କର ସାଟିଫିକେଟ୍ ନେଇଛ ?”

ରୁମାଘା—“ଅଜ୍ଞା ହୁଁ ।”

ଶ୍ଵେତର ବାବୁ—“ତେବେ ସାର ଶୀଘ୍ର ଏତଲା ଦିଅ । ମୁଁ ନିଜେ ଘଟଣା ସ୍ଥଳକୁ ସାର ସାକ୍ଷୀ ଯୋଗାଡ଼ କରିବି । ସେ ଟୋକାଟାକୁ ଘଣ୍ଟା ନ ପେଲାଇଲେ ମୋର ଜମିଦାରୀ ବଢ଼େଯିବ—ସାଥ ।”

ରୁମାଘା ନମସ୍କାର କରି ବାହାରିଲେ । ବାବୁଙ୍କ ଘରଭିତରୁ ଶୁଭ୍ରଥାଏ ଡ୍ରାମୋଟୋନ ସଙ୍ଗୀତ—“ତାହାଁ ରେ ଅନ୍ଧନୟନ !”

—୨୪—

ଦୂର ପ୍ରହର ବୋଲ । ନଟବର ବାବୁ ବସି ଶକ୍ତି ଶବ୍ଦରକାମଜ ପଡ଼ିଥିଲେ । କାନ୍ତି ବସି ଅରଟରେ ସୁତା କାଟୁ ଥିଲା ।

‘ଦେଶ’ ‘ଦେଶ’ ବୋଲି ଉତ୍ତରିପ୍ର ହୋଇ ତନ୍ତ୍ର ନିରୁଦ୍ଧିଷ୍ଟ ହେବା କନଠାରୁ କାନ୍ତିର ମନ ଉତ୍ତରେ ଗୋଟାଏ ବୀଷଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠିଛି । ଦେଶ ବସୟ ସେ ପଡ଼ିଥିଲା, ଜନ୍ମଭୂମି ସେ ଜନନୀ—ଏ କଥା ସେ କଲ୍ୟାଣୀ ମାତ୍ର କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଦିନ ସେ ମର୍ଦ୍ଦେ ମର୍ଦ୍ଦେ ଅନୁଭବ କରିପାରି ନ ଥିଲା ଯେ, ଦେଶ ଏତେ ବଡ଼ ସତ୍ୟ, ଦେଶପ୍ରତି ଦେଶ-ବାସୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏତେ ବୃତ୍ତବର ଓ ଦାୟିତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏବେ କାନ୍ତି ଅନୁଭବ କଲା ଅଜି ସଦି ଦେଶର ଗୋଟିଏ ଲୋକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରହେ, ତେବେ ତାହା ପାଇଁ ଦେଶର ସମୁଦାୟ ଲୋକ ଦାୟୀ; ଦେଶର ଜଣେ ଲୋକ ସଦି ପୀଡ଼ିତ ହୁଏ, ତେବେ ତାହାପ୍ରତି ଦେଶର ସମୁଦାୟ ଲୋକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି । ସେ ବୁଝିପାରିଲା । ଦେଶର ସେ ପିମିତି ଗୋଟିଏ, ଦେଶର ଲୋକ କୋଟି ନରନାରୀ ସିମିତି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର । ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି; ପତି ଲୋକପ୍ରତି ସମସ୍ତଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି । ଅତ୍ୟନ୍ତପୁରୁଷ ରାଜ-ଅସୁରାଦା ଦେଶବାସୀ, ଜନସମସ୍ତେ ହିଁ ତାତି । ତାତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ତାତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଯେଉଁ ଲୋକ ନିଜର

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବକୁ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଧରିରଖି କେବଳ ତାହାର ସୁଖଦୁଃଖ ପାଇଁ ସମସ୍ତ କର୍ମ କରିବାକୁ ଠିକ୍ ମନେ କରେ, ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗତିଉଠିବା ପରିବାରର ସୁଖଦୁଃଖ ନେଇ କେବଳ ସବୁବେଳେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଏ, ସେ ଜାତିଦ୍ରୋହୀ, ସେ ଦେଶଧୋହୀ । ଯେଉଁ ଜାତି ନିଜ ବନ୍ଧରେ ସେହି ଲୋକଟିକୁ, ତାହାର ପରିବାରକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛି, ତାହା ପାଇଁ ବ୍ୟାଘର୍ଷକାରୀ କରୁଛି—ତାହାର ଖାଇବା, ପିନ୍ଧିବା ପାଇଁ ଦେଶର କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ଛାଡ଼ି ରକ୍ତକୁ ପାଣି ପରି ଭାଳିଦେଉଛନ୍ତି, ତାହାର ସୁଖ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଅମାନୁଷିକ ପରିଶ୍ରମ କରୁଛନ୍ତି, ସେହି ଜାତିପ୍ରତି କଅଣ ତାହାର କିଛି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନାହିଁ ? ସେ ଜାତିଠାରୁ ସବୁ ସୁଖସୁବିଧା ପାଇବ ; ଅଥଚ ଖାସ୍ ଜାତିକୁ କିଛି ଦେବ ନାହିଁ ? ସେ ବୃନ୍ଦା, ସେ ଅମଳସ୍ୟା ! କୌଣସି ଦେଶ ବା ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ରହିବା ପାଇଁ ସେ ଅନୁପ୍ରସ୍ତୁତ ।

କାନ୍ତି ଭାବଲା—ଭାବ ଠିକ୍ କଲା, ନିଃଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ମାରିବା ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ଅବଶ୍ୟକ, ଜାତିପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବା ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅବଶ୍ୟକ । ଜଣେ ଲୋକ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ନ କଲେ ହୁଏ ତ କେବଳ ଜଣେ ଲୋକ ଭେଟିବ; କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଲୋକ ପ୍ରତି ଜାତି ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ନ କଲେ, ତେବେ ଭେଟିବେ କୋଟି କୋଟି ଲୋକ । ଗୋଟାଏ ଲୋକର କି ଅଧିକାର ଅଛି, ସେ କୋଟି କୋଟି ଲୋକଙ୍କର ଦୁଃଖର କାରଣ ହେବ ? ଜଣେ ଲୋକର କି ଅଧିକାର ଅଛି, ସେ ଜାତିର ସମୁଦାୟ ଲୋକର ପରିଶ୍ରମ ଫଳ ଚୋରି ବା ଚକାଇିଦିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ? ଜାତିର ସମୁଦାୟ ପରିଶ୍ରମର ଫଳକୁ ଯେ ଠକାମିରେ ହେଉ ବା ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀରେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ କରେ, ନିଜେ ଉପଭୋଗ କରେ, ସେ ଚୋର ବା ଚକାଇିତ ଛତା ଆଉ କଅଣ ହୋଇପାରେ ? ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ନିଃଶ୍ୱାସଯାତକ ଛତା ତାକୁ ଅଉ ବା କଅଣ ବୁଝାସାଇ-ପାରେ ? ଆଜି ଯେ ଦେଶର ଏତେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ଜାତିର ଏତେ ଅବନିତି, ତାହାର କାରଣ ଏହି—ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ଦେଶପ୍ରତି, ଜାତି ପ୍ରତି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଲିଯାଇଛନ୍ତି । ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ଧରିରଖୁଛନ୍ତି—

ଦେଶର କୋଟି କୋଟି ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ଵାର୍ଥରୁ ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ଵାର୍ଥ ବଡ଼; ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ପରି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକରେ ଗତା ଜାତିଠାରୁ ସେମାନେ ହିଁ ସତ୍ୟ । ଏ ମୂର୍ଖତା, ଏ ଅଦୂର-ଦୃଷ୍ଟିତ୍ଵ କୌଣସି ଉତ୍ତର ହୋଇପାରେ ନା । ଜାତି ସବୁ ସହପାରେ; କିନ୍ତୁ ତାହାର ଅଭିମତ ଧାରା ଶୁଣିଲେ ସେ ସହେ ନାହିଁ—ତାର ପ୍ରତିଫଳ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଇଥାଏ । ଜାତିପ୍ରତି ସେଇ ମାନେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନ କରି ଜାତିର ଅଭିମତ ଶୁଣିଲେ, ଜାତି ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଫଳ ଦେଲା ନିଜେ ଅବନତି ହୋଇ, ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅବନତି କରି । ଜାତିର ଶକ୍ତି ଦେଶଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶାସ୍ତି ଦେବାର ଶମକା ହସ୍ତ-କାରୁ ହିଁ ଜାତି ଅତି ଅବନତିର ଗର୍ବର ଗର୍ବରୁ ସହକରେ ଉପ-ପାରୁ ନାହିଁ । କାନ୍ତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ ? ସେ କଅଣ ଜାତିର ଦାନ ଚୋରି କରିବ ? ସେ କଅଣ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ହେବ ? ଅସମ୍ଭବ ! ସେ ତାହା ହୋଇ-ପାରିବ ନାହିଁ । ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ମୁନିକ୍ଷ ସଙ୍ଗେତ ନ ବୁଝି ସେ ଜାତି ପ୍ରତି ଅତି ହୋଇ ରହୁଛି, ସେ ରହୁଛି; କିନ୍ତୁ ଏ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥରେ ସେ ବୁଝି ପାରିଲା, ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅତୀବ ରୁଚୁଚର ।

କାନ୍ତି ଭବିଷ୍ୟ, ତାହାର ଶକ୍ତି ଅତି ଶୁଦ୍ଧ; ତାହାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅତି ଶକ୍ତିଶାଳୀ । ସେ କିପରି ଭାବରେ ଏ ଚେତନା କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବ ? ସୁଖି ଭାବି ନେଖିଲା, ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ନିୟମ ଅତି ସହଜ । ଯାହାର ଶକ୍ତି ଯେତେ, ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯେତେ, ତାହା ହିଁ ଦେଖିପାଇଁ, ଜାତି ପାଇଁ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରାଣରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କଲେ, ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବଳିଯୋଗ କଲେ, ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲା । କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମରେ ସେ ତାହାର ଶକ୍ତି ଚୋରି କରିବ ନାହିଁ; ସେ ନିଜକୁ ହେଉ ବା ଜାତିକୁ ହେଉ, ଠକାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ନାହିଁ ।

ଏହି ନୀତିକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି କାନ୍ତି ତାହାର ଜୀବନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗତିନେଇଛି । ତାହାର ଅତି ଶୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଗତା ଗତା । ଜାତୀୟ କ୍ଷୁଧାର ପରିପନ୍ଥୀ ନ ହୁଏ, ତାହା ସେ ଶୁଦ୍ଧ କରିନେଇଛି । ଦେଶସେବାର ଗୁରୁତ୍ଵର ବୋଧବା ପାଇଁ ତାର ଶୁଦ୍ଧ ଶକ୍ତି ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ପାରେ; କିନ୍ତୁ ଜାତିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ତ ସେ ହୋଇପାରିବ ?

ତାହାର ପୁତାବେଦୀରେ ପୁତାବଣୀ ସେ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ହେଁ ତାହାଙ୍କୁ ଅଳକାର ଦୀପ ତ ସେ ତାଳି ଦେଇପାରିବ ? ପୁତାର ପୁଲତାଲ ତ ସେ ସତାଇ ଦେଇପାରିବ ? ସେ ଭୁବଲ, ତାହାର ବସ୍ତ୍ର ବୁଦ୍ଧିଶାଳୁ ଶାନ୍ତ୍ୟ ଯୋଗାଇବା ପକ୍ତି ତାର ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତା ଅଗରୁ ଅସ୍ତ୍ରାକା ଅଦ୍ଭୁତ ବୁଦ୍ଧିର ମୁଖରେ ନିଜର ଶାନ୍ତ୍ୟର ଭାବ ତ ସେ ଦେଇପାରିବ ? ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟର ଖବର ସେ ଜାଣେ ନା; କିନ୍ତୁ ପଥପାଶ୍ବରେ ପଡ଼ି ରହୁଥିବା ଅନାଥ ଶେଫାଳିର ମସ୍ତକରେ ତ ସେ ହାତ ବୁଲାଇଦେଇପାରିବ ? ସମୁଦାୟ ଜାତିର ବସ୍ତ୍ର ସମସ୍ୟା ନେଇ ସେ କିଛି କରିପାରିବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଅରଟରେ ସତା କାଟିକାଦ୍ବାସ ତାହାକୁ ତ ହାତେ ଲୁଗା ସେ ଦେଇପାରିବ ?

କାନ୍ତି ଏହି ପଥ ଧରି ଚାଲିଛି । ସୁନାଲ ଏହା ଦେଖିଲା, ଭୁବଲ, ବୁଦ୍ଧିଲ । ତାହାର ଅଖି ବାସ୍ତାବୁଳିତ ହୋଇଅସିଲା; ତାହାର ଛାତି ଭିତରେ ଚୁଟାଏ ରୁଦ୍ଧବାସ ପୁଲି ପୁଲି ଉଠିଲା । ଗୋପୀବନ୍ଧବ ବାବୁ ଏହା ଦେଖିଲେ, ହସିଲେ, କହୁଲେ—ସାବାସ୍ କାନ୍ତି ! ଜାତିକୁ ଏବେ ଚିହ୍ନ ପାରିବୁ ତୁ ? ନଟବର ବାବୁ ଦେଖିଲେ; ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବାଜିଉଠିଲା ସମନେଦନାର ଝଙ୍କାର । ଯାହାର ତ୍ୟାଗ ଏଇ କାନ୍ତିର ବନ୍ଧରେ ତାପରିତ କରିଛି ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରେରଣା, ସେ ଯେ ତାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର, ସେ ଯେ ତାଙ୍କର ସୁଅ, ସେ ଯେ ତାଙ୍କର ସଂସାର-ସମୁଦ୍ରରେ ଚିତ୍ରଭେଳାଟି ! ଏହା ଭାବ ତାଙ୍କର ଛାତି ଭିତରେ ଏକ ସଙ୍ଗେ ତାରିଉଠିଲା ଗର୍ବ, ଅନନ୍ଦ ଓ ଗୁଣ୍ଠନ ।

କାନ୍ତି ସୁତା କାଟୁଛି, ଗୋଟାଏ ଛିଣ୍ଡା ଶିଅକୁ ଭୁଲି ବଳଣୀ ମୁହଁରେ ଯୋଡ଼ କହୁଲା—“ତମେ କଅଣ କହୁଛ ପୁଅ ଯେ, ମୁଁ ପାରିବି ନାହିଁ ମୋର ଜୀବନଟାକୁ ଦେଶ ପାଇଁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ?”

ନଟବର ବାବୁକୁ କାନ୍ତି ପୁଅ ବୋଲି ତାଙ୍କେ । ବୁଦ୍ଧାପୁଅଟିକୁ ପାଇଁ କାନ୍ତିର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସାନ ମାଅଟିକି ପାଇଁ ନଟବର ବାବୁଙ୍କର ଶାନ୍ତି !

ନଟବର ବାବୁ ଖବରକାଗଜକୁ ମୋଡ଼ି ତଳେ ରଖିଦେଇ କହୁଲେ—“ମୁଁ କିମିତି କହୁପାରିବି ? ସାଗ୍ ଜୀବନଟା ତ ତେଜସ୍ବର

ବଳଦ ପରି ଚାକିରି-ଘଣ୍ଟା ଚାରିପାଖରେ ବୁଲି ବୁଲି କଟାଇଲି; ଦେଶ-ସେବା ଯେ ନଅଣ, କମିତି ଧାରଣା କରିବ ?”

କାନ୍ତିର ମୁଣ୍ଡରେ ସ୍ମୃତିପ ହାସ୍ୟର ରେଖା ପୁଟିଉଠିଲା । ସେ କହୁଲା, “ତମର ସବୁବେଳେ ସେହି ଗୋଟାଏ କଥା—ବଳଦ ଅଉ ବଳଦ ! ଠିକ୍ କହୁଛି, ଚାକିରି ତମକୁ ଧରି ରଖିପାରି ନ ଥିଲା, କି ତମେ ମଧ୍ୟ ଚାକିରି ଖଣ୍ଡକୁ କାମୁଡ଼ି ଧରି ନ ଥିଲ । ଚାକିରିଟା ହୁଏ ତ ଥିଲା ତମର ଗୋଟାଏ ଜୀବିକା—ଠିକ୍ ଯେମିତି ଚାଣିର ଚାଷ, ମୂଲିଆର ମୂଲ ଲାଗିବା । ତମର ମନଟା କଅଣ ଦେଶଠୁଁ ଅଲଗା ହୋଇଯାଇଥିଲା ?”

ନଟବର ବାବୁ ହସି ହସି କହୁଲେ—“ତା କମିତି ଯିବ ରେ ମା ! ମୁଁ ତ ଦେଶ ଭିତରର ଗୋଟାଏ ମଣିଷ । ମୋର ଚାରିଆଡ଼େ ଦେଶର ସୁଖ-ବନ୍ଧୁଣ ପୁଟିଉଠେ । ସେ ସବୁପ୍ରତି କମିତି ଆଖି ବୁଜିଦେବା କହୁ ନ ? ଦେଶେ, ଶୁଣେ, ଛାତି ଭିତରଟା ଗୋଳିଘାଣ୍ଟି ହୋଇଯାଏ, ଅନ୍ଧମାର ସମବେଦନା ମୋର ଏ ବୁଢ଼ା ଛାତିଟାର ବୁଦ୍ଧଦ୍ୱାରରେ ଆଘାତ ପରେ ଆଘାତ କରେ; କିନ୍ତୁ କିଛି କରିପାରେ ନା କାନ୍ତି, କିଛି କରିପାରେ ନା ! ସାରା ଜୀବନଟା ଦେଶଠାରୁ ସେବା ଉପଭୋଗ କରି କରି ରଖିବ ବୋଧେ କମେ ଭାରି ହୋଇଉଠିଛି—କୌଣସି କିନ ଭାବିପାରି ନାହିଁ ଯେ, କମିତି ତାକୁ ଶୁଣିବ ।”

ବୁଦ୍ଧର ଓଷ୍ଠାଧର କମିତି ହୋଇଉଠିଲା, ଚନ୍ଦ୍ର ବାସ୍ତାବୁଳିତ ହୋଇ-ଉଠିଲା । ସେ କହୁଲେ—“ବୋଧହୁଏ ସେହି ପିତୃଭଣ୍ଡ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ର ତାହାର ସାରା ଜୀବନଟାକୁ ଦେଶର ପୁରାବେଦରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଦେଲା ।”

ବୁଦ୍ଧ ନୀରବ; କାନ୍ତି ମଧ୍ୟ ନୀରବ । କିଛି ଯିବା ପରେ ନଟବର ବାବୁ କହୁଲେ—“କେବେ ଦେଶକୁ ଭୁଲିଛି ? ନା ମା, ଦେଶକୁ କେବେ ଭୁଲିପାରି ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ସରକାରୀ ଚାକର ଭୁଲିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ଭୁଲିଛି । ମୁଁ ସେମିତି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଆମ ଘରେ ଯେଉଁ ଲାଜି ଥିଲା, ସେ ମୋତେ ଭୁଲିବାକୁ ଦେଲେ ନାହିଁ—ସେ ଚନ୍ଦ୍ରର ମୁଖ । କେଳାଣେ କାହୁଁକି, ଦେଶର ଦୁଃଖ, ଦେଶର ବେଦନା, ତା ମନରେ ବଡ଼ ଚିରସ୍ମରରେ ଆଘାତ କଲା । ସେ ନିଜେ ବିଚଳିତ ହେଉଥିଲେ; ମୋତେ ବିଚଳିତ

କରୁଥିଲେ । ସେ ଥିଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋତେ ଦେଶକୁ ଭୁଲିବାକୁ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପରେ ଦୀର୍ଘ ୨୫ ବର୍ଷଗଲାଣି; ତଥାପି ତାକୁ ଭୁଲିପାରି ନାହିଁ, ଦେଶକୁ ଭୁଲିପାରି ନାହିଁ । ମନେ ହେଉଛି ମା, ଦେଶର ସେବା କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହା ହୋଇ ଶେଷ; କିନ୍ତୁ ଏ କାହାର ବଳ ଶିଥିଲ ହୋଇଗଲାଣି, ଜାତିର ରକ୍ତ ଶୀତଳ ହୋଇଗଲାଣି । ଅଉ ବୋଧହୁଏ ପାରିବା ନାହିଁ; ଜାତିର ଉନ୍ନତବୋଧ ମୁଣ୍ଡରେ ଧରି ଗାତକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

କାନ୍ତି ଭାବ ନ ଥିଲା ଯେ, ତାହାର ଏ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଟି ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ଦୃଢ଼ରେ ସାଗର ମନ୍ଥିତ କରିପକାଇବ । ନଟର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତାରେ ସେ ନଜେ ଲୁହିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କଥାଟାକୁ ଫେରାର ଦେବାପାଇଁ କହୁଲା—“ଅଛା ପୁଅ, ତମର ମାଆ କିମିତି ଥିଲେ ? ସେ କଅଣ ତେଲେଙ୍ଗାଣୀଙ୍କ ପରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ, ଗହଣା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ ?”

ନଟବର ବାବୁ ହସି ହସି କହୁଲେ—“ମୋର ମାଆ କଅଣ ତେଲେଙ୍ଗାଣୀ ଥିଲେ ଯେ, ସେ ତେଲେଙ୍ଗାଣୀଙ୍କ ପରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବେ, ଗହଣା ପିନ୍ଧିବେ । ସେ ଥିଲେ ଠିକ୍ ତୋର ପରି—ତୋର ପରି ଓଡ଼ିଆଣୀ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଗୋପୀବନ୍ଧବ ବାବୁ ସେ ଘର ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଲେ । ନଟବର ବାବୁଙ୍କ ମୁଖରୁ ହେତୁମିଶ୍ରିତ ହାସ୍ୟର ରେଖା ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗି ନାହିଁ । ସେ କହୁଲେ—“କିଏ ସେ ଓଡ଼ିଆଣୀ ?”

ନଟବର ବାବୁ—“ମୋର ଏଇ ମାଆ ।”

ଗୋପୀବନ୍ଧବ ବାବୁ ହସି ହସି କହୁଲେ—“ଅପଣ ବୋଲି ଏଇଟାକୁ ମାଆ ବୋଲି ଡାକୁଛନ୍ତି; ମୋତେ ଯଦି ସେ କୋଟିଏ ଟଙ୍କା ଦିଏ, ତଥାପି ମୁଁ ତାକୁ ମାଆ କହୁବାକୁ ନାଗୁଛି ।”

—୨୫

ଶୁଣି ଶେର ହୋଇଅସୁଛି । ଆକାଶରେ ବୁଆତରା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚକ୍ର ଚଳୁଥିଲା; ତାମସୀମାଳରେ ଥିବା ମହୁର ବୁଝିବେ କୋଇଲି ନିଦରୁ ଉଠି ଅଳ୍ପକେଳି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ହେଲା, ତାହାର ପଞ୍ଚମ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରିବାକୁ ବସିଛି । ଏହି ସମୟରେ ଦଳେ ପୁଲିଷ୍ ଲାଲପଗଡ଼କୁ ଗରିମାକୁ ମୁଣ୍ଡକରେ ଧରି ସଦୟ ପଦକ୍ଷେପରେ ଦ୍ରାମର ଶାନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦଳତାକୁ ଆକାଶର ଅନ୍ତରାଳ

ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଲମ୍ବେ ଲମ୍ବେ ଯାଇ ସେମାନେ ଚନ୍ଦ୍ର ଥିବା ବୁଟୀରଟିକୁ
ତାରପାଖରେ ଘେରି ଛିଡ଼ା ହେଲେ । ପୁଲିସ୍-ପାହୁଳା ଶବ୍ଦରେ ଗ୍ରାମର
ଜଣେ ଅଧେ ବୁଢ଼ା ଉଠି ଏ ଘଟଣା ଦେଖିଲେ । କମେ କମେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ
ଲୋକେ ଉଠି ସିଧା ସିଧା ପୁଲିସ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟକି ଅସି ଶେଷତରରେ ଛିଡ଼ା
ହୋଇ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ପୁଲିସ୍ ସହକା
ର ଶ୍ରେୟସ୍ ବାବୁଙ୍କ କଚେରୀରୁ ୩୪ ଜଣ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଅସିଛନ୍ତି । ଘଟଣା
ବୁଝିବାକୁ ଅତି ବାଧା ରହିଲା ନାହିଁ । ବୁଟୀର ଭିତରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଶଯ୍ୟାପତ ।
ସୁରୁଯ୍ୟ ପଥାନ ଘରେ ହୀରା ସିଂହାସନରୁ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଯେ ଲାଠି ପ୍ରହାର
ବାଜିଥିଲା, ତାହାର ଯତ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଣି ନାହିଁ; ଯତଯୋଗୁଁ ରୁ ହୋଇଥିବା
କ୍ଷୁଦ୍ର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାଡ଼ି ନାହିଁ । ପୁଲିସ୍ ସବ୍-ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ବୁଟୀର ଦ୍ଵାରରେ
ଲୁଚିଥିବା ଚାଟିରେ ସବଳେ କରାଯାତ କଲେ । ଘର ଭିତରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଠି ତାଟି
ପିଟାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସବ୍-ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର, ୪ ଜଣ ପୁଲିସ୍ ଓ କଚେରୀରୁ
ଅସିଥିବା ୩ ଜଣ ସାକ୍ଷୀ ଘର ଭିତରକୁ ପଶିଗଲେ । ଦୁଇ ଜଣ ସିପାହୀ
ଚନ୍ଦ୍ରର ଦୁଇ ବାହୁକୁ ଧରି ତାକୁ ଅଟକାଇ ରଖିଲେ ।

ଘର ଭିତରେ ଖାନଜାହାନ୍ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଗୋଟାଏ ତାଖରେ ଥିଲା
ଏ ଶକ୍ତି ସ୍ଵରାଜ୍ୟ, ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାସ୍ଵରାଜ୍ୟ, ରାମକୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ । ସେହି
ଘର ଭିତରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା—‘କର୍ମଶ୍ୟେବାଧିକାରସ୍ତେ ମା
ପଲେଷୁ କର୍ମାତନ ।’ ପୁଲିସ୍ ସେ ସବୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା କଲେ । ଶକ୍ତି ଦନ୍ତତା
କଟୁଛି, ଅତି ଶକ୍ତି ରଜା ଲଜଲ ଲୁହା ଗୋଟାଏ କଣରେ ପଡ଼ିଥିଲା—ତାହା
ମଧ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟ ହେଲା । ଘରର ଜାଗାଏ ଦୁଇ ଜାଗା ଓ ଦୁଇଲର ମାଟିକୁଣ୍ଡ
ତଳ ତାଡ଼ି ସାରିଲା ପରେ ପୁଲିସ୍ ସବ୍-ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କହିଲେ
—“ତମକୁ ଡେପୋର କରାଗଲା । ସିପାହୀ, ଲଗା ହାତକଡ଼ି ।”

ଏଥିପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ର, ଅପରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ଶ୍ରେୟସ୍ ବାବୁଙ୍କ ଲାଠିବାଲକୁ
ମାତ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡ ପଟାଇବା ପରେ ସେ ଜାଣିଥିଲା ଯେ, ଶକ୍ତିଘର ମୁଖର
ଦ୍ଵାରରେ ବାଧା ଦେଇ ଖସିଯିବା ସହଜ; କିନ୍ତୁ କମିଦାର ଲୋକ ବାବୁଙ୍କ
ଜଣା ଅବାସରେ ବାଧା ଦେଇ କୌଣସି ଲୋକ ସହକରେ ନିଷ୍ଠାର
ପାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଜାଣିଥିଲା ଯେ, ତାହାକୁ ଏଥିରୁ ସହଜରେ

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମିଳିବ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରକଳର ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ
ଯାଇ ପ୍ରକଳର ଅନ୍ୟାୟ ନିବାରଣରୁ ବରଣ କରି ଅଣିବ । ତାହାର
ଦଣ୍ଡ ଦେଇ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ; କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଯଦି ତାରୁ ଶର-
ତ୍ତ୍ୱେକ ବୁଝିବ ସେ, ଖଟଣା ଅସ୍ତ୍ରକୁ କରିବାରେ ତମିଦାର ଯଦି ତୋଳାର
ଅସ୍ତ୍ରସ୍ବ ନିଏ, ତେବେ ତାହା ବେଅଇନ, ତାହା ଅନ୍ୟାୟ, ତାହା
ଅନ୍ୟାୟର, ତାହା ହେଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲା । ସେ ତାଣେ ସେ, ଜମିଦାରର
ଅନ୍ୟାୟରେ ତାଣିମାନଙ୍କର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗିଯାଇଛି; ସେଥିପାଇଁ
ଅନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟର ବରୁଦରେ ସେମାନେ ଯିଆ ହୋଇ ପ୍ରତାହୋର-
ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ସେ ତାଣେ ସେ, ଅର୍ଥଶାଳୀ ତମିଦାର ବରୁଦରେ
ଦରିଦ୍ର ପ୍ରଜା କିଛି କରିପାରେ ନା—ଅବସ୍ଥାର ବିପାକରେ ପଡ଼ି
ଅଇନର ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ତାକୁ ମିଳିବା କଷ୍ଟ । ଏହାର ପ୍ରତିକାର କଅଣ ?
ଏହାର ଉପାୟ କଅଣ ? ଚନ୍ଦ୍ର ହୁଁସାର ଘୋର ପରିପନ୍ଥୀ; ତାହାର ବଣ୍ଟାସ୍ବ,
ହୁଁସାନୀତିଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ
ଅହୁଁସା ତ ଭୀରୁତା ନୁହେଁ ! ଯେଉଁଠାରେ ଅବସ୍ଥାପତ୍ତରେ ଭୀରୁତା ହିଁ
ସାଧାରଣ ନୟମ ହୋଇପଡ଼ିଛି, ସେଠାରେ ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଭୀରୁତା ଦୂର
କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯେତେ ତ୍ୟାଗ ସ୍ବାକାର କରିବାକୁ
ପଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଭୁଲ୍ । ସେ ଯେତେବେଳେ ସ୍ବରୂପ ଧ୍ୟାନ କଲେ
ତମିଦାର ଅନ୍ୟାୟର ବରୁଦରେ ଗାଧା ଦେବାକୁ ଗଲା, ସେତେବେଳେ
ସେ ତାଣିଲା ସେ, ହୁଏ ତ ଏଥି ନିମିତ୍ତ ଦୂର ପ୍ରହାର ଖାଇବାକୁ ହେବ,
ଦୂର ପ୍ରହାର ଦେବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ ସେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ହେଉ,
ତାକୁ ଅଇନର ମାରପେଶ୍ ଉପରେ ପଡ଼ି ହୁଏ ତ ତେଲ ଭେଟିବାକୁ ହେବ ।
ସେ ଭାବ ଦେଖିଛି, ପଇସାବାଲା ଜମିଦାର ହାତରେ ଅଇନ ହୋଇ-
ପଡ଼ିଛି ପ୍ରଜା ଉପରେ ଅନ୍ୟାୟର, ପ୍ରଜା ମନରେ ଭୀତି ଉତ୍ପାଦନ କରିବାର
ପ୍ରଧାନ ଅସ୍ତ୍ର ! ଅଇନ ଯଦି ଗରିବ ପ୍ରଜାକୁ ରକ୍ଷା କରି ନ ପାରେ, ତେବେ
କେବଳ ଅଇନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ତଳିବା ହିଁ ନିର୍ବୋଧତା । ସେତେ-
ବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ସେହି ଅଧିକାର ଅସି ପଡ଼େ, ଯାହା ଅଇନ ଉପରେ
ଅଇନ, ଯାହା ସମସ୍ତ ଅଧିକାରଠାରୁ ବଡ଼ ଅଧିକାର । ସେହି ଅଧିକାର

ଅଧିକାର, ସେ ଅଧିକାର ନିଜ ସମ୍ପର୍କର ଅଧିକାର, ସେ ଅଧିକାର ନିଜର ମାନସମାନ ରଖିବାର ଅଧିକାର । ଅନ୍ତର ବସନ୍ତରେ ଅଜ୍ଞ ହୋଇ ପ୍ରଜା ଟିକିରେ ଏ ଅଧିକାରକୁ ବ୍ୟବହାର କରୁ ନାହିଁ । ସେହି କାରଣରୁ ଜମିଦାର ତାହା ଉପରେ ଏତେ ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ ସାହସୀ ହେଉଛି । ତନ୍ତ୍ର ହାତ ସଂ ଓ ବୃଥା ମିଶ୍ରକୁ ଆଦାତ କରି ଅଧିକ କରିବାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହି ଆଦର୍ଶକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ତାହା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା କି ନା, ସେ ଜାଣେ ନା; କିନ୍ତୁ ଏ ଚେଷ୍ଟାପତ୍ତରେ ଯାହା କିଛି ଦୁଃଖ ଆସୁ, ହସି ହସି ତାହା ସହ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସେଥିଲେ ତ କି ପୁଲିସ ଡେପୁଟି କରିବାଯୋଗୁଁ ସେ ଅସୁଖୀ ହେଲା ନାହିଁ, ବଚଳିତ ହେଲା ନାହିଁ, ଦୁଃଖିତ ହେଲା ନାହିଁ ।

ପୁଲିସ୍ ମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରର ହାତରେ ହାତକଡ଼ ଦେଇ ଅଣ୍ଟାରେ ଦଉଡ଼ି ବାନ୍ଧି ଚାଲିଲେ—ଚନ୍ଦ୍ର ଚାଲିଲା । ଏହା ଦେଖି ଗ୍ରାମର ଲୋକେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ିଲେ, ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଗ୍ରାମର କେତେକ ଯୁବକ ଠେଙ୍ଗା ଧରି ଏକ ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ରୁଣ୍ଡି ହେବାର ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖିପାରିଲା । ଚନ୍ଦ୍ର କିଛି ଭାବପାରିବା ପୂର୍ବରୁ ଦୂର ଜଣ ବଳିଷ୍ଠ ଚାଷୀ ଯୁବକ ସବ୍-ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଆସିବାକୁ ଆସି ବାଟ ଓଗାଳିଲେ । ପୁଲିସ୍ ମାନେ ପ୍ରମୁଦ ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସାନ ଗାଆଁ ଖଣ୍ଡେ—ସେଠାର ଲୋକମାନଙ୍କର ଏତେ ସେ ସାହସ ହୋଇପାରେ, ତାହା ଶୁଭା ସେମାନଙ୍କ କଳ୍ପନାର ପୀତକ ।

ଯୁବକ ଦୂର ଜଣ ସବ୍-ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଆଗରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ ଉତ୍ତେଜିତ ସ୍ୱରରେ କହିଲେ—“ତୁମେ ଆମ ଭାଇକୁ କୁଆଡ଼େ ନେଉଛ ?”

ସବ୍-ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ମନରେ ତର ଅସିଲାଣି; ତଥାପି ପୁଲିସ୍ ଟାଣ ଜାତିବାକୁ ନାଗୁଳ । ଦୃଢ଼ସ୍ୱରରେ କହିଲେ—“ଆମେ ଆସାମୀକୁ...”

ଯୁବକ ଦୂର୍ଘଟର ଚକ୍ରରୁ ବାହାରି ଚ୍ୟୋରାଫୁଲ୍ ପଡ଼ିବାକୁ ଗଲିଲା । ପୁଲିସ୍-ହାତୀମର ମସ୍ତକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି, ଦୂର ଠାରୁ ଠେଙ୍ଗା ଶୂନ୍ୟକୁ ଉଠିଲା । ସନ ୧୯୮୧ରେ କିଛି ବୁଝିପାରିବା ପୂର୍ବରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ଧାରକୁ

ଦଉଡ଼ି ସହଚ ଟାଣି ହୋଇ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ସ୍ବର୍ଗ
ଦୂରରେ ନିର୍ଦ୍ଦୀତ ପ୍ରହାର ଶ୍ରାବ୍ୟରେ ଅଟକି ରହିଲା ।

ତମ୍ଭ ସ୍ବେଦପୁଣ୍ଡ ହସ ହସି ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲା—“ତୁ ତମ୍ଭ, ତୁ ହସ ,
ଭାରିବା ପରି କାମ କରନ୍ତି ? ମୁଁ ନିଜେ ନିଜେ ଧରା ଦେଇଛି,
ମୁଁ ନିଜେ ନିଜେ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଚାଲିଛି । ମୁଁ ଯଦି ପାଖି ପାଏ,
କେନ୍ଦ୍ର ପାଏ, ତେବେ ତାହାଦ୍ୱାରା ଦେଶର କାମ କରାଯିବ ବୋଲି
ଆଶା କରି ମୁଁ ଏ ବାଟରେ ଚାଲିଛି । ତମେମାନେ ପରା ମୋର
ଭାଇ—ତମେ କଅଣ ଏଥିରେ ବାଧା ଦେବ ? ମୁଁ ତମର ଭାଇ-
ଭବରେ ଯାହା କରିବାର କରିଛି, ଭାଇର ଯେଉଁତକ କାମ ଅସୁସ୍ଥ
ରହିଲା, ତାହା ଧୀରସ୍ଥିରଭାବରେ ତମେ ପୁଣି କରିବ । ତମର-
ମାନଙ୍କ ହାତରେ ତ ଏ ଗାଆଁର ସବୁ କାମ ଛାଡ଼ି ଯାଉଛି । ତମେ ଏତେ
ବଚଳିତ ହେଲେ ଚଳିବ ? ମୋପରି ହତାର, ହତାର ଭାଇ ହୁଏ ତ ତମ
ଚାରିଆଡ଼େ ମରି ପଡ଼ିବେ; ତାହା ବୋଲି କଅଣ ତମେ ବଚଳିତ ହେବ ?
ତମେ ବାଟ ହୁଡ଼ିଯିବ ? ତମେ କାମ ଛାଡ଼ିଦେବ ? ରଣେନ୍ଦ୍ରରେ
ଜଣେ ସିପାହୀ ଚାରିପାଖର ଲୋକ ଶବ୍ଦରୁ ଚାଲିଲେ ମଲେ ସେ କଅଣ
ଘର ଚଳାଇବା ବନ୍ଦ କରେ ? ସେ କଅଣ ସେନାପତିର ହୁକୁମ ନ ମାନି
ସ୍ବତନ୍ତ୍ରରେ ପଳାଏ ? ସେହୁପରି ଆମେ ପରା ଦେଶର ସିପାହୀ; ତାହା
ସୈନ୍ୟ । ଆମେ ଦୁଃଖ କରି ବଚଳିତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଚଳିବ ?
ତମେ ଫେରିଯାଅ; ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହ, ସେମାନେ ଅଜିଯାଏ ଯେଉଁ କାମ
କରୁଛନ୍ତି, ତାହା ହୁଁ କରନ୍ତୁ । ଗାଆଁର ଭଗବତ ଘର ସିମିତି ଚାଲିଥାଉ,
ଗାଆଁର ପଞ୍ଚାୟତ ସିମିତି କାମ କରୁଥାଉ, ସବୁ ଘରେ ସିମିତି ଅରଟ
ଚାଲିଥାଉ—ସମସ୍ତେ ସିମିତି ଭାଇ ଭାଇର ଦୁଃଖମୁଖ ବୁଝି ଚଳନ୍ତୁ । ମୁଁ
କେବେ ଫେରିବି ତାଣେ ନା, ତମ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଭାଇ ଦେଇଗଲି—
ତୁମେ ମୋ ବୋଉଟିକୁ ଦେଖିବ ।

ତମ୍ଭ କହିଲେ, ଜଳଭାବକାଳ ହୋଇଅଛି । ସେ କହିଲା—
“ଚାଲି ସିପାହୀ ।”

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ହାତ ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାଇ ଦେଇଗଲେ ।

—୨୨—

ସାଣି ଯୋଗାତ କରିବା ପାଇଁ ବଣ୍ଟମର ବାବୁ ମଫସଲ କଚରିକୁ
ବଳେ ନଈଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର, ପୁରୀର, ଗାଡ଼ି, ମୋଟର ପାଇକରେ କଚରି
ଘର ଘର ଘୁଞ୍ଚାଉଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବସାର ସରକାରୀ ଓକିଲ ବାବୁ ଦୀନାନାଥ
ମିତ୍ର ମଧ୍ୟ ବଣ୍ଟମର ବାବୁଙ୍କ ସହଚର ବୁଲିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ସେ ବଣ୍ଟମର
ବାବୁଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ କି ନା !

କଚରିରେ ଆନନ୍ଦ ଲାଗିଛି ସତ; କିନ୍ତୁ ବାତା ବା ମରୁତ ପଡ଼ିଲେ
ଲୋକେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ହୋଇଥାଆନ୍ତି, କଚରି ପାଖ ଗାଆଁର ଲୋକେ
ସେହିପରି ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଜମିଦାର ବାବୁ ଆସିବେ ବୋଲି ଅଠ ଦିନ
ହେଲା ପିଆଦାମାନେ ଘର ଘର ବୁଲି ଯାହା ବାଡ଼ରେ ଯାହା ଥିଲା,
କବରଦସ୍ତ ସବୁ ନେଇଯାଇଛନ୍ତି । ଗାଆଁ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଖାସି ହେଲି
ଦେଖିବା ସ୍ବପ୍ନ ! ଯାହା ଘରେ ଖାସି ଥିଲା, ସବୁ ଅତେଇ ନେଇଯାଇଛନ୍ତି ।
ଏପରି କି, ହାତପାଖଚୂଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏ ଶୋଷଣ ଆୟୋଜନରୁ ବାଦ୍ ପାଇ
ନାହାନ୍ତି । ଯାହା ଘରେ କିଛି ବସ୍ତୁ ବୁକୁଡ଼ା ଥିଲା ବା ବୁକୁଡ଼ା ଡମ୍ବ ଥିଲା,
ତାହା ମଧ୍ୟ ଜମିଦାରଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିବା ପାଇଁ କଚରିକୁ ଯାଇଛି ।

କଚରିର ପଛପାଖ ଘର । ସେଠାକୁ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ
ଯିବା ଅସମ୍ଭବ; କେବଳ ନିଜେ ଜମିଦାର ଓ ତାଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ବଣ୍ଟ
କର୍ମଚାରୀମାନେ ସେଠାକୁ ଯାଇପାରନ୍ତି । ସେଠାରେ ଦୂର ଖଣ୍ଡ ଅଗ୍ରମ
ଚୌକିରେ ବଣ୍ଟମର ବାବୁ ଓ ଦୀନାନାଥ ବାବୁ ବସିଛନ୍ତି । ଘରର ଏକ
କଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ପୁଲିଦାନରେ ପୁଲିତୋଡ଼ା
ସଜାହୋଇ ରହିଛି । ବଣ୍ଟମର ବାବୁଙ୍କ ହାତପାଖରେ ଏକ ଛୋଟ ଟେବୁଲ୍;
ସେଥିରେ ରହିଛି ସୁନାର ସିଂଗାରଟ୍, ପେଡ଼ି, କାଗଜ, ଦୁଆର, କଲମ । ଏହି
ସମୟରେ ଚୁମାସ୍ତା ସୁରୁପ ପଥାନକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେ ଘରେ ପ୍ରବେଶ
ହେଲେ ।

ସୁରୁପ ପଥାନ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇ ଜମିଦାର ବାବୁଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି
ବେକରେ ପଡ଼ିବା ନିଶ୍ଚା ମଇଳା କରିବା ଶକ୍ତିକୁ ସଜ୍ଜିତନେଇ । ମୁଣ୍ଡର
ସୁଲୀଏ ପୋତି ତାହାର ଧଳା କେପ ଉତରୁ ପୁଟି ଦେଖୁଥିଲା ।

ତାକୁ ଦେଖି ବଶ୍ମସୁର ବାବୁ ହସି ହସି କହୁଥିଲେ—“ଆସ, ଆସ ପଥାନେ । ଅଜ୍ଞ ସବୁ ଭର ତ ? ହଜ ହଜ, ମୁଁ ସବୁ ଖୁଣିଛି । ବୁଝିଲୁ, ମୁଁ ଏଠାର ରମାସ୍ତ୍ରାକୁ ବରଖାସ୍ତ କରିବି । ତମ ଭଳିଆ ପ୍ରଜା, ତମ ଗଣ କେଉଁଟା ଟଙ୍କା ନ ଆଣିଥିଲେ କଥଣ ମୋର ତମିଦାସ ବୁଡ଼ିଯାଇଥିଲା ? ମୁଖିଆ, କେବଳ ମୁଖିଆ, ବୁଝିଲୁ ? ତମେ ବାପାଙ୍କ ଅମଳର ଲୋକ—ତମ ଉପରେ ପୁଣି କେଉଁ ? ରମାସ୍ତ୍ରାର ଚାକିର ପିତା—ନିଶ୍ଚୟ ଚାକିର ପିତା । ମୁଁ ତାକୁ ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ ।” ଏତିକି କହୁ ବଶ୍ମସୁର ବାବୁ ଘୋଷାଏ ସିଂହାସେରେ ଦିଅସିଲି ଲଗାଇଲେ ।

ସୁରୁପ୍ତ ପଥାନ ନିର୍ବାକ ହୋଇ ଛିଟା ହୋଇଥାଏ । ସିଂହାସେରେ ଟାଣେ କଟାଣଦେଇ ଧୂଆଁ ଛାଡ଼ି ସେ ପୁଣି କହୁଲେ—“ତମିଦାର ବାପ, ପ୍ରଜା ପୁଅ । ବାପ ପୁଅ ଭିତରେ ମରାମତି ହେବେ, ହୁଣାହୁଣି ହେବେ, ପୁଣି ଘର କରିବେ । କଥଣ କହୁଛନ୍ତି ଦୀନାନାଥ ବାବୁ ?”

ଦୀନାନାଥ ବାବୁ—“ନିଶ୍ଚୟ, ନିଶ୍ଚୟ ।”

ବଶ୍ମସୁର ବାବୁ ସୁରୁପ୍ତ ପଥାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପୁଣି କହୁଲେ—“ଯଦି କେହି ବାହାର ଲୋକ ଜଣେ ଆସି ପୁଅର ଭାବ ମଙ୍ଗଳାବାଞ୍ଛୀ ବୋଲି ଦେଖାଇ ହୋଇ ପୁଅକୁ ବାପ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମତାଏ, ଘର ଭଙ୍ଗାଏ, ତେବେ ତମେ ସହ୍ୟ ? କଥଣ କହୁଛ ପଥାନେ ?”

ସୁରୁପ୍ତ ପଥାନ—“ଆଜ୍ଞା ନା, ତା କିଏ ସହ୍ୟ ?”

ବଶ୍ମସୁର ବାବୁ—“ଠିକ୍ କଥା, ମୁରବୀ ପରି କଥା, ଘର କର ଲୋକର କଥା । ଅଜ୍ଞା ପଥାନେ, ଘୋଷିଏ କାମ କର—ସାତକଥାଅସିଅ ମୁଣ୍ଡରେ ଅମର ସେଉଁ ଚାହି ମାଣ ନିକଟାଣ ତମି ଅଛି, ସେତକ ତମ ନାଆଁରେ କରିଦେଉଛି—ତମେ ତାକୁ ଭାବ ନିଅ । ବୁଝିଲେ ଦୀନାନାଥ ବାବୁ, ବୁଢ଼ା ବଚାସ ବଡ଼ ଦୁଃଖୀ, ପୋଷଣାହାର ପୁଅ ମରିଗଲା; ବଚାସ କଲେ କୁମିତି ? ତା ଉପରେ ଅମ ରୁଣମଣି ରମାସ୍ତ୍ରାଙ୍କ କିରୁମ୍ । ଇନ୍ଦିଆ ଦେଖିଲା, କାହିଁକି କିରୁମ୍ କରିବି ନାହିଁ ? ଅନ୍ଧତା ମହାରରେ ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କା ପଡ଼ିଛି; ଏ ମର୍ଦ୍ଦିନି ଅସୁର ହୋଇ ନାହିଁ ।”

ଦାନାନାଥ ବାବୁ—“ଏତେବେଳେ ଅପଣଙ୍କ ରୂମାସ୍ତାର ବଦଳାଅଛି ।”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁ କହିଲେ—“ହଉ, ପଧାନେ ସାଥ, ଫେର ଦେଖା ହେବ । ଏଇ କମି କଥାକତ କହିବା ପାଇଁ ତମକୁ ଡାକିଥିଲି ।”

ସୁରୁଷ୍ଟ ପଧାନ ନମସ୍କାର କରି ଫେରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେବାକୁ ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁ କହିଲେ—“ବୁଝିଲ ପଧାନେ, ତମ ଗାଆଁରେ ସେ ଯେଉଁ ଟୋକାଟା ଥିଲା—ତା ନାଆଁରେ ମକଦ୍ଦମା କରି ମୁଁ ବଡ଼ ମୁସ୍ତିଲରେ ପଡ଼ିଛି । ଅମ ଲୋକକୁତୁହାକୁ ମାରିଲା, ତମ ଘରେ ପଶି ବେଇଟ୍ କଲା...।

ସୁରୁଷ୍ଟ ପଧାନ ଏତେବେଳେ କମିଦାର ବାବୁଙ୍କ ଅପାଚିତ ଅନୁଗ୍ରହର କାରଣଟା ଟିକିଏ ଟିକିଏ ବୁଝିପାରିଲା । ସେ କହିଲା—“ଆଜ୍ଞା ନା, ଅପଣଙ୍କ ଲୋକ ଯେତେବେଳେ ଅମ ଘରେ ପଶି ପିଟାପିଟି କରୁଥିଲେ, ସେ ଅମ-ମନକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଆସିଥିଲା ।”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁ—“ହଉ, ହଉ, ହେଲା ଯେ, ମୁଁ କଅଣ କହୁଥିଲି କି, ତମେ ଟିକିଏ ଅମ ପକ୍ଷର ସାକ୍ଷୀ ହେବ । ସତ କଥା କହିବ ଯେ, (ଦାନାନାଥ ବାବୁଙ୍କୁ ଦେଖାଇ । ଏ ସରକାରୀ ଓକିଲ ବାବୁ ଆଉ ଯାହା ଟିକିଏ କହିବାକୁ କହିବେ, ତାହା ବ ହାକିମ ଆଗରେ କହିଦବ । ବୁଝିଲ ? ଦେବଲ ଏଇତକ ! କିଏ ଅଛ ନେ, ରୂମାସ୍ତାକୁ ତାକ, ସେ ଚାରି ମାଣ ତମିର ପଟା...।”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁଙ୍କ କଥା ସରି ନାହିଁ, ସୁରୁଷ୍ଟ ପଧାନ ଦୃଢ଼ଭାବରେ କହିଲା—“ମୋଁ କହୁରେ ତାହା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ହଜୁର । ଗରିବ ଲୋକ, ବୁଢ଼ା ହେଲଣି—ଏତେ ବଡ଼ ପାପ କରିପାରିବ ନାହିଁ ! ତନ୍ତ୍ର ଅମର ଭାବ । ଆଜି ସେ ମୋର ପାଇଁ ହାଜତରେ ବନ୍ଦ ହୋଇଛି; ପୁଣି ମୁଁ ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେବ ? ଅପଣ ତମିଦାର, ବଡ଼ ଲୋକ, ସବୁ କରିପାରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଅମ ଗରିବକୁତୁହା କହୁରେ ଏତେ ବଡ଼ ପାପ ସହିବ ନାହିଁ ।”

ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁ ଦାନାନାଥ ବାବୁଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ଦାନାନାଥ ବାବୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ବାବୁଙ୍କ ମୁହଁକୁ । ସୁରୁଷ୍ଟ ପଧାନ ଅନ୍ତେ ଅନ୍ତେ ଘରୁ ବାହାରି ଚାଲିଗଲା ।

—୨୭—

ପିଅଦା ଚେଷ୍ଟା କଲୁ, ଗୁମାସ୍ତା ଚେଷ୍ଟା କଲୁ, ଜମିଦାର ବେଶ୍ମର ବାବୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ; କିନ୍ତୁ ସଞ୍ଜେଇକୂଳ ଗାଆଁରୁ ଜଣେ ହେଉଲ ଚନ୍ଦ୍ର ନାମରେ ମିଥ୍ୟା ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାକୁ ବାହାରିଲେ ନାହିଁ । ବେଶ୍ମର ବାବୁ ବରକ୍ତ ହୋଇଉଠିଲେ; ନିଜେ ସୁଅଗୁରେ ଚଢ଼ି ସଞ୍ଜେଇକୂଳ ଗାଆଁକୁ ବାହାରିଲେ ।

ସୁବେଳେ ଜମିଦାର ବଜେ ହେଲେ ଗାଆଁରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖାଉଥିଲା; ଲୋକେ ସୁଅଗୁ ପଛରେ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ନିଜର ଦୁଃଖ ହୋଇ କହୁଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ତାଙ୍କ ସୁଅଗୁ ଗାଆଁଦାଣ୍ଡ ଦେଇ ଚାଲିଛି, ସେଥରକୁ ଯେପରି କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ସୁରୁସୁ ପଧାନ ଗାଆଁକୁ ଯେଉଁ ଯେତେବେଳେ ଜମିଦାରଙ୍କ ସହଚରାହାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ବସନ୍ତ କହୁଲା, ସେତିକିବେଳୁ ଗାଆଁର ଲୋକେ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ ଯେ, ଜମିଦାର ବାବୁ କାହିଁକି କରବରୁ ଅସିହନ୍ତ । ତାହା ପରେ ଏ ଗାଆଁର ଯେତେ ଲୋକକୁ କରବରୁ ଡକାଗୁ ଅସିଲା, କେହି ଗଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଠିକ୍ କଲେ, ହୁଏ ତ ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ବନ୍ଧା ହୋଇଯିବୁଁ; କିନ୍ତୁ ଏ ଜମିଦାରର ମୁହଁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ, କି ମିଛ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବୁ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ବେଶ୍ମର ବାବୁ ଭାବିଲେ, ସରକମିନକୁ ଯାଇ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବା ଜଣେ ଅଧିକ ସାକ୍ଷୀ ମିଳିବ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସୁଅଗୁ ବାଟରେ ଯିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ତାଙ୍କର ସେ ଆଶା ମଧ୍ୟ ରହିଲା ନାହିଁ ।

ଗାଆଁ ମଝିର ବରପଡ଼ା ମୁଳରେ ସୁଅଗୁ ରହିଲା; ତଥାପି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ କେହି ଅସିଲେ ନାହିଁ । ଗୁମାସ୍ତା ଯେଉଁ ମାନକୁ ତାଙ୍କୁ ଅଖିଲା, ସେମାନେ ଆସି ନମସ୍କାର କରି ସେହି ଗୋଟିଏ କଥା କହିଲେ—“ଅପଣ ଖଜଣା ଗଣ୍ଡାକର ମାଲିକ । ଅମେ ଏ ବର୍ଷର ଖଜଣା ଦେଇ ରସିଦ୍ ରଖିବୁ ।”

ସାକ୍ଷ୍ୟଦାତା କରିବା କଥା କହିବେ କଅଣ, କୋଥର ଅଗ୍ନିଦଳକୁ ଗାଆଁ ଛାଡ଼ି ଉଠିବେ ଫୁଲ ଉଠିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ବରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—“ଉଠାଅ ସବାଗ ।”

ସେ ଦିନ ଶୁଣିବେ କବିର ଅଖପାଖ ପାଆଁର ଜଣେ ଦୁଇ ଜଣ ଖୋସାମୋଦିଆ ଲୋକଙ୍କୁ ସାଣି ବୋଲି ଠିକ୍ କର, ତାକୁ ଶିଶା ଦେଇ, ତାକୁ ବାନ୍ଧିପର ରଖିବା ପାଇଁ ଗୁମାସ୍ତାକୁ କହ ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁ ଓ ଦାନାନାଥ ବାବୁ ତାଙ୍କ ବସା ଅଭିମୁଖରେ ଯାହା କଲେ ।

—୨୮—

ଚନ୍ଦ୍ର ବଚାର ଚାଲିଛି । ଅଳ୍ପ ସମୟ ଦିଅଯିବ ।

ତାଙ୍କ ବସା ଜେଲ୍‌ଠାରୁ ଅନତିଦୂରରେ ବାଟ ଉପରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ମହଲ ପଛ ତଳେ ସଞ୍ଜେଇକୂଳ ଗ୍ରାମର କେତେକ ଲୋକ ଜେଲ୍ ପାଖେ ଅତିକ୍ରମ କରି ବସିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କ ଛାତିର ହାତ ପୂର୍ବ ଦିଗୁଛି; ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି ମଇଳା ପୁରୁଣା ଲୁଗା ! ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ୀ, ତାହାର ଶରୀର ଅବନତ, ମସ୍ତକର ଶୁଭ୍ରକେଶ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ, ମୁଖରେ ପୂର୍ବ ଭିତ୍ତି ଅଶ୍ରୁଙ୍କାର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ରେଖା ।

ଦିନ ୧୧ଟା ବାଜିବ, ସରକାରୀ ଓକିଲଙ୍କ ମୋଟର ଗାଡ଼ି କବିର ଅଭିମୁଖରେ ଧାଇଁ ଗଲା । ତାହାର କେତେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପରେ ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁ ତାଙ୍କ ଦାମୀ ମୋଟରକାରରେ କବିର ଯାହା କଲେ ।

କିଛିଶେଷ ପୂର୍ବେ ଜଣେ ଆସାମୀକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଅର୍ପ ସୁଲିଷ୍ଟ ଜେଲ୍ ଭିତରୁ ବାହାରିଲେ । ତାହାର ହାତରେ କଣ୍ଡ, ଅଣ୍ଟାରେ ଦଉଡ଼ି, ମସ୍ତକର ବୁଝିତ କେଶ ଡ୍ରୋଲିଆସ୍ତବରେ ଅବନୀସ୍ତ ଓ ଚମ୍ପଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ମୁଖରେ ଅସୀମ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟର ଜ୍ୟୋତି । ଲୋକେ ଚିହ୍ନିଲେ—ଏହି ଚନ୍ଦ୍ର ! ଏହି ସେମାନଙ୍କ ଭ୍ରାତୃ; ଏହି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଳ୍ପ ଏ ଦଶା ବରଣ କରିଛି !

ଅର୍ପ ସୁଲିଷ୍ଟ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନେଇ ଚାଲିଲେ । ଏମାନେ ଖଣ୍ଡେଦୂରରେ ସେମାନଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଲେ ।

ତେପୁଟି କମ୍‌ସନରଙ୍କ କବିର । ଚନ୍ଦ୍ରର ଦଣ୍ଡାଦେଶ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଓକିଲ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଛନ୍ତି । ସରକାରୀ ଓକିଲ ଦାନାନାଥ ବାବୁ ପ୍ରକ୍ତିପଦର ପର ପର ଓକିଲ ଦାସଗୁରୁ ଦୁଇ ଜଣ ପାଖରେ ଚିକିତ୍ସା ନିତାଇଦେଇ ଆସି ଧାଡ଼ି ବୋକରେ ବସିଛନ୍ତି । ବଣ୍ଟମୂର ବାବୁ ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡେ ବୋକିକେ ଚାଲିଛନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ର ପଣର ଦେହ ଓକର ନାହିଁ—ସେ ଅମ୍ବପର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ କରୁ ନାହିଁ । ସଞ୍ଜେଇକ୍ତନ ଗାଆଁର ଲୋକେ ତଣେ ଓକର ନିୟୁତ କର ତାକୁ ତାମିନରେ ଅଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ; ତନ୍ତ୍ର ମନା କଲ ।

ବନ୍ଧୁମୂର ବାବୁଜୀଦାସ ବଜ୍ରହୋଇଥିବା ସାକ୍ଷୀମାନେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଲେ ଯେ, ତନ୍ତ୍ର ତକାଇତ କରନ୍ତି; ହୀରା ସିଂ ଓ ବୁଧନ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ମାରି ଟଙ୍କା ହଜାଇ ନେଇଛି । ଖାନତଲ୍ଲସ୍ରେ ତନ୍ତ୍ରର ବୃତ୍ତୀରୁ ମିଳିଥିବା ଗୀତାକୁ ହସ୍ତଲେ ଧାରଣ କରି ଦାନାନାଥ ଦାବୁ ବଜ୍ରପ୍ରସାରି ସ୍ଵରରେ ବଜ୍ରତା ଦେଲେ ଯେ, ଏ ସ୍ଵସ୍ତକରେ—‘ତସ୍ମାତ୍ ଉତ୍ତମ କୌଳେୟ ଯୁକ୍ତାୟ ବୃତ୍ତ-ନିଷ୍ପତ୍ତଃ’, ‘ମୟେବ ନେ ନିହତା ପୁର୍ରମେବ, ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର ବକ ସତ୍ୟସାଚନ’ । ‘ବୁଦ୍ଧିଷ୍ଠ ସଶୋ ଲଭସ୍, ଜିତ୍ତା ସବୁନ୍ ବୁଦ୍ଧି ସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧମ୍’ ଇତ୍ୟାଦି ଭୀଷଣ ହତ୍ୟା ଓ ବପ୍ତବମ୍ଭକ କଥା ଅଛି । ଏହାପୁ ଯେ ପଡେ, ସେ ତକାଇତ ହେବା, ହତ୍ୟାକାରୀ ହେବା ବଚନ ନୁହେଁ । ଏହି ଗୀତା ଭୀଷଣ ଗୁଳଦୋହମ୍ଭକ ସ୍ଵସ୍ତକ ବୋଲି ଗୁଳଦୋହ ଅନୁସନ୍ଧାନ କମିଟି ସ୍ଥିର କରନ୍ତି । ଗୁମାସ୍ତାଣ, ମହାଭରତ ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ହତ୍ୟାମଳକ ସ୍ଵସ୍ତକ । ଗୀତାର ତନ୍ତ୍ର—ଅର୍ଥାତ୍ ନରହତ୍ୟା ଓ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦେଉଥିବା ମେଢ଼ିଆରେଲା ପରି ବୁଦ୍ଧି, ଲେନନ ପରି ବୁଦ୍ଧି, ଗାନ୍ଧୀ ପରି ଧର୍ମ ଅବରଣରେ ଭୀଷଣ ଗୁଳନୀତି ଘୋଡାଇ ନିଶିବାରେ ଯେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ, ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜୀବନୀ—ସେହି ବପ୍ତବର ଜୀବନୀ—ଏହି ୧୩ ଖଣ୍ଡ ଭାବବଚରେ ଅଛି । ତେଣୁ ଏ ସମସ୍ତ ସ୍ଵସ୍ତକ ହିଁ ଭୀଷଣ ବପ୍ତବମ୍ଭକ ସ୍ଵସ୍ତକ । ଅସାମୀ ନିତିପ୍ରତି ଏ ସ୍ଵସ୍ତକ ପଡେ ଓ ପଢି ଲୋକଙ୍କୁ ଶୁଣାଏ ବୋଲି ସାକ୍ଷୀ-ମାନେ କହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବପ୍ତବ ଓ ଗୁଳଦୋହ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଅସାମୀର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ ଅର୍ଥ ଅବଶ୍ୟକ । ତମିସାର ଘର ଖଜଣା ଯାଉଥିଲା—ଅସାମୀ ଏହି କଟୁରା, ଏହି ଲୁହା ଧରି ସେମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଟଙ୍କା ହଜାଇ ନେଇଛି । ଦେଖନ୍ତୁ, ଏ କଟୁରର ଏକ ଫୁଲଦଳକଲକି ଲଗାଇ ପରି ଦିଶୁଛି—ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ସିନ୍ଦୂର । ଅସାମୀ ଏ କଟୁରକୁ ଖଡ୍ଗ ଓ ଏ ମୁନିଆ ଲୁହାକୁ ବଜ୍ର ବୋଲି ମନେ କରେ । ଖଡ୍ଗ ତାଳିଙ୍ଗର ଅସ୍ତ୍ର; ବପ୍ତବମାନେ ତାଳିପୁତା କାଦ୍ଦାନ କଲକତାର

୧୧୫ ନମ୍ବର କୋଷରେ ପ୍ରମଣିତ । ଇନ୍ଦ୍ରଜ୍ୟୋତି ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ର ବୋଲି ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । କେଶୁ ଅସୀମୀ ଯେ, ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ପ୍ରଚାର କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଲାଗି ଏ ତକାଇତି କରିଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ତନ୍ତ୍ର ଏ ସବୁ ଶୁଣି କେବଳ ହସିଲା । ହାକିମଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଜବାବରେ କହିଥିଲା, ସେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ଓଡ଼ିଶାର ସେବା କରିବା ହିଁ ତାହାର ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତାହାର ବଂଶୀସ, ଜାତିର ଲୋକଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଜାତି ପରମ୍ପରାପାରେ ନା । ବଞ୍ଚିଲ ଅସ୍ତ୍ରଲର ଲୋକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜାତୀୟ ଭାବ ଜାଗରିତ ନ କଲେ, ଜାତି ଏକତ୍ରିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ; ଦେଶ ଉନ୍ନତିର ମାର୍ଗ ଧରିପାରିବ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବଞ୍ଚିଲ ଅସ୍ତ୍ର ସିଂହଭୂମିର ଲୋକମାନଙ୍କ ସେବା କରୁଛି—ଏ ଜୀବନ ଥିବାଯାଏ କରିବ । ସେ ଦେଶର ସେବକ, ଜାତିର ଭୂତ୍ୟ, ହିଂସା ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟର ମାର୍ଗ ହୋଇପାରେ ନା । ହିଂସା ପରକୁ ହିଂସା କରିବାକୁ ଯାଏ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ନିଜକୁ ହିଁ ନାଶ କରେ, ନିଜର ନୀତିକୁ ହତ୍ୟା କରେ, ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ଧ୍ବଂସ କରେ । ସେଥିପାଇଁ ଯଦି କେହି ଦେଶ-ସେବାର ପଥ ଧରିବାକୁ ତାହାଙ୍କୁ ସର୍ବାଙ୍ଗେ ତାକୁ ପୁଣ୍ୟ ଅହିଂସାର ସାଧନା କରିବାକୁ ହେବ । ତନ୍ତ୍ର ପୁଣ୍ୟ ଅହିଂସାର ସାଧକ । ତକାଇତି ସେ କରିବ କାହିଁକି ? ଅର୍ଥ ତାହାର ଫିକ୍ସ କଅଣ ? ଜମିଦାରଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର କବଳରୁ କପରି ଅସୁରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ, ଆଇନ-ପ୍ରଦତ୍ତ ଅସୁରକ୍ଷାର ଅଧିକାରକୁ କପରି ଭାବରେ ପରିଚାଳିତ କରିବାକୁ ହେବ, ତାହା ହିଁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ସେ ଯାଉଥିଲା ।

ଅର୍ଥ ସୁରକ୍ଷା ତନ୍ତ୍ରକୁ ନେଇ ଅସୀମୀର କାଠଦୋରଜା ମଧ୍ୟରେ ଛିଡ଼ା କରାଯିବେନି । ଇଲଜାସ୍ ଭିତରେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ନୀରବତା ବରାଜିତ ହେଲା । ହାକିମ ପେସ୍ତୁର ହାତରୁ କାଗଜ ନେଇ ଶୁଣାଇଲେ—ବର୍ଷେ ସଶ୍ରମ କେଲ ।

ତନ୍ତ୍ରର ମୁଣ୍ଡରେ ହାସ୍ୟର ରେଖା ପଡ଼ିଉଠିଲା, ତାହାର ଚଷ୍ମ ଉଠିଲା ହୋଇଉଠିଲା । ଖଣିକହସ୍ତରୁ ଅସାଧ୍ୟ ଦେବା ଯଦି ହାକି ପୁଣ୍ୟାଶ୍ରମ

ଦ୍ରୁଶ କରନ୍ତି । ସାଧକର କପାଳଦେଶରେ ଯେପରି ପ୍ରଣାଳୀ ନ୍ୟାୟାତି ପୁଣି ଉଠେ, ତଦ୍ୱାର କପାଳରେ ପୁଣି ଉଠିଲା ସେହିପରି ଜ୍ୟୋତି ମାତ୍ର ଅତି ତାର ସାମାନ୍ୟ ସାଧନା ଦ୍ରୁଶ କରିଛନ୍ତି, ଭଲ ପାଇ ଦୃଷ୍ଟି ସହଜା ଲାଗି ସେ ଉପଦେଶ ହୋଇଛି, ଦୁଃଖର ସ୍ପର୍ଶରେ ତାହାର ଭାବନା ହୋଇ- ଉଠିବ ଜନ୍ମଭୂମିର ନିର୍ମଳ୍ୟ ପରି ପରିହା । ତାହାର ଛାତି ଭିତରେ ଜାତି ଉଠିଲା ମାତେରୀ !

କାଠଦୋରଡାରୁ ବାହାର କରି ସୁଲିସ୍ମାନେ ତାକୁ ହାତତଳୁ ନେଲେ । ବାଟକଡ଼ରେ ସଞ୍ଜେଇକୁଲର ଚାଷୀମୁଣ୍ଡିକ ତାହା ରହୁଥାଅନ୍ତୁ —ସମସ୍ତଙ୍କ ଚାରି ସତଳ ।

ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ବୃଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ଘ୍ୟନାମ କରି ଉଠିଲା—
“ବାପା ଚନ୍ଦ୍ର !”

ତହୁଁ, ତାକୁ ତାକୁ ପଛରୁ ଫେରି ବାହୁଁ । ତାହାର ଚକ୍ଷୁର ଲୁହ
ଉଡ଼ୁଳି ପଡ଼ିଲା । ଅଜ୍ଞାତରେ ତାହାର ବସ୍ତ୍ର ଢେପକରି ଉଠିଲା—‘ବୋଉ !’

— ୩୦ —

ଚାରୁ ବସାର ତେଲ । ଚାଟା ହେବ । ଚାରିଆଡ଼ ସ୍ଥିର ନଃଶବ ।
କଲଦୀପୁତ୍ରକ ଘନଭବରେ ବନ୍ଧ । ତେଲଭବରେ ମଳିନ ଅନ୍ଧକାର
ପେପର ବନ୍ଧନର ଜ୍ୟାଳାରେ ଅନ୍ଧର ମଳିନ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

ତାରିଆତ ନିସ୍ତବ୍ଧ—କେବଳ କରଦୀ ଘର ନିୟମାନବରୁ
କରଦୀ ପଦ୍ମର ଜୈଲିକ ସ୍ୱରରେ ଗଣନା ଶୁଭୁଷି—ଏକ, ଦୁଇ, ତିନି,
ଚାରି... ସନ୍ଧ୍ୟାମାନବର ସଦର୍ପ ରୁଚି ଶବ୍ଦ ପୁସ୍ତ କରଦୀମାନବ ଛାତିରେ
ସ୍ୱପ୍ନରେ ପ୍ରେତର ପଦକ୍ଷେପ ପରି ଶୁଣାଯାଉଛି ।

ତଦ୍, ଗୋଟିଏ ସେଲ—ନିର୍ଜନ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ଆବଦ୍ଧ । ତାହାର
 ଦେହଦେଖିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ବୁରୁଡ଼ା । ଲୁହାକବାଟ ପାଖରୁ ସେ ଦମ୍ଭ
 ଦୃଢ଼ ଶକ୍ତି ବିଫଳି, ତାହାର ଲୁହାର ପାଦ ଘୁରୁଟା କଠରେ ରଖି ଆକାଶକୁ
 ଚାହିଁ ରହୁଛି ।

ତେଲୁରୁର ପ୍ରାଚୀରର ପାଦ ଦେଇ ଦେଖାଯାଉଛି ସୁନୀଳ
ଅକାଶ ଦେହରୁ ଛୁଟୁ ଏକ ଅଂଶ । ଯେପରି କି, ଅନନ୍ତ ଅକାଶ ମଧ୍ୟ
ତେଲୁରୁର ଲୌହଶୃଙ୍ଗଳର ସସୀମତାର ନିକଟରେ ନିଜର ବରୁଣ ମହୁମା
ପ୍ରକାଶେ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛିତ । ସେ ଅକାଶଶକ୍ତି ଦେହରେ ପୁଟିଉଠିଛି
କେତେକଟି ନକ୍ଷତ୍ର । ସେହି ନକ୍ଷତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଦେହରେ ତନ୍ମୟ ତନ୍ମୟ
ଅବସ୍ଥାରେ ।

ତାହାର ଚକ୍ଷୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପୁଟିଉଠିଲା, ଦଶଭୁଜା ମାତୃମୂର୍ତ୍ତି ।
ଦେବୀଙ୍କ କ୍ୟୋଗରେ ଦଗଳୁ ଅଲୋକିତ । ତାଙ୍କର ସଂହାସନ ନିକଟରେ
ଅମିତତେଜା ପୁରାଣ ଅରବିର ପ୍ରଦୀପ ଧରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ରକ୍ତବୃନ୍ଦା
ସ୍ତୋତ୍ରସାଗରେ ମନ୍ଦିରପ୍ରାଙ୍ଗଣ ମୁଖରୁ । ଶଙ୍ଖଦଣ୍ଡାର ନାଦ ଉତ୍ତଳ
ପଡ଼ୁଛି । ତାହାର ମଧ୍ୟରେ ତନ୍ତ୍ର ଅନ୍ଧକାରମୟ ଏକ କଣ୍ଠରେ ଗୋଟିଏ
ରକ୍ତକମଳ ହସ୍ତରେ ଧରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ସେ ଦେବୀଙ୍କୁ ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ
ଚାହିଁରହିଛି । ଦେବୀ ଯେପରି ଇଚ୍ଛିତ କରି ତାହାକୁ ତାଙ୍କରେ—
‘ତନ୍ତ୍ର, ।’

ତନ୍ତ୍ର ତମକି ପଡ଼ିଲା । ଦେବୀଙ୍କ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରକ୍ତକମଳଟି
ନିଶେପ କରି ସେ ମନ୍ଦିର ଛାଡ଼ି ଧାଇଁଲା ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟାସରେ । ପଛକୁ ଫେରି
ଦେଖେ ଯେ, ଦେବୀଙ୍କର ଶୁଭ୍ର ମନ୍ଦିରର ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ଚୂଡ଼ା ଅକାଶର ବନ୍ଧି
ରେକ କରି ଉଠିଛି । ସେହିଠାରେ ସମୁଦ୍ରର ପବନ ହିମାଳୟରେ ଗର୍ବରେ
ଉଠିଛି ଏକ ବଶାଳ କେତନ । ସେଥିରେ ଜ୍ଵାଳାମୟ କ୍ୟୋଗରେ ବରୁଣିତ
ସ୍ବାଧୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚକ୍ର । ତାରିଆତୁ ଶୁଭିଉଠିଛି କବର ସଙ୍ଗୀତ, ସ୍ବପ୍ନର
ବାଣୀ ସଙ୍ଗୀତ । ସେ ତାହିଁ ଦେଖେ ଯେ, ତାହାର ତାରିଆତେ ପୁଟିଉଠିଛି
ହସ ହସ ମୁଖ—ଦୃଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ନିରାଶା, ହତାଶା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ ହୋଇଛି—
ତାରିଆତେ ହୁଟିଛି ଅଲୋକର ଧାର, ଅନନ୍ଦର ପ୍ରୋତ ।

ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ତୁମ୍ଭ ନାଦ କରୁ କରୁ ସ୍ଥିତ ହୋଇଛି । ତାଲେ
ତାଲେ ପଦସେପ କରି ତାରିଆତେ ଦଳେ ସୈନ୍ୟ । ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ସୂର୍ଯ୍ୟବିରାଜିତ ଝଲମଲ ହୋଇଉଠୁଥିଲା । ତେଣେ ଅଶ୍ବାରୋହୀ

ଏକ ବରଷ ପତାକା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କରି ତାଲିକା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ପହଞ୍ଚି ସେ ପତାକାରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ରହି ମନୁ ହବ ।

ତନ୍ତ୍ର ଦାନ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା ପରି ପଥପାଶ୍ବରେ ଚିଆ ହୋଇ ବସୁନ୍ଦର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିବ ।

ଲୋକେ ତା ପାଖ ଦେଇ ଚାଲିଗଲା । ତାହାର ଦୀର୍ଘସୂତ୍ର ଚେନସୂତ୍ର ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ପଚାରିଲା—“ତମେ କିଏ ଭାଇ ? ତମେ କାହିଁକି ଦାନଦୁଃଖୀ ପରି ପଥପାଶ୍ବରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଛ ?”

କମିତ କଣ୍ଠରେ ତନ୍ତ୍ର କହିଲା—“ମୁଁ ତନ୍ତ୍ର—ମୁଁ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ । ଏ କେଉଁ ଦେଶ ?”

ଲୋକେ କହିଲା—“ତମେ ଓଡ଼ିଆ ? ଜାଣି ନା, ଏ କେଉଁ ଦେଶ ? ଏ ପରା ସ୍ବଧୀନ ଓଡ଼ିଶା !” ମାତୃମନ୍ଦିରର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭୋଗେ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା ବସ୍ତ୍ରାଳ ପତାକା ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ସଙ୍କେତ କରି କହିଲା—“ଏହି ପରା ସ୍ବଧୀନ ଓଡ଼ିଶାର ପତାକା !”

ତନ୍ତ୍ର ସେ ପତାକା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣାରେ ନମସ୍କାର କରି ଧୀରେ ଧୀରେ ପଚାରିଲା—“ମୋର ଦାନଦୁଃଖୀ ଭାଇଙ୍କେ କାହାନ୍ତି ? ମୋର ବୁଦ୍ଧି ବସୁନ୍ଦରୀ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କାହାନ୍ତି ?”

ଲୋକେ ଉତ୍ତରରେ ହାସ୍ୟ କରିଉଠିଲା । କହିଲା—“ଏ ସେ ଉଚ୍ଚଳ ଦେଶ; ବସୁନ୍ଦର ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର । ଦୁଃଖଦାରଦ୍ୟ ଧିକ୍ ଅସିବ କାହୁଁ ?”

ତାହାର କଥାକୁ ବୁଝାଇଦେଇ ଉଠିଲା ଶଙ୍ଖ, ଘଣ୍ଟା, ମନ୍ଦିର, ପଟ୍ଟଚୁର ସ୍ବର । ବିପଳବନ୍ଧରେ ପୁଣିଉଠିଲା ଉଚ୍ଚଳ ଜ୍ୟୋତିଷପୁଞ୍ଜ । ତାହାର ମଝିରେ ପୁଣିଉଠିଲା—ମାତୃମନ୍ଦିର ।

ତନ୍ତ୍ର ମସ୍ତକକୁ ଭୁଲୁଣିତ କରି କହିଲା—“ମା !”

ସେତେବେଳେ ତାହାର କୋଠରୀର ସମ୍ମୁଖରେ ଜଣେ ସିପାହୀ ତାକୁ ଉଠିଲା—

ତନ୍ତ୍ର ପରା ହୋଇଥିବା କମଳ ଉପରେ ଶୋଇଲା ।

—୩୨—

ତାର କିନ ପରର କଥା । ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ ଝିଅ ପରି ଘର ଭିତରେ ପଶି ଡାକିଲେ—“କାନ୍ତି, କାନ୍ତି, ତୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଦାର ଖବର ମାରିଛି ରେ !”

କାନ୍ତି ଧାଇଁ ଆସିଲା; ନଟବର ବାବୁ ଧାଇଁ ଆସିଲେ । ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ କହିଲେ—“ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ତାର ବସାରେ ଅଛି—ଜେଲ୍‌ରେ ।”

କାନ୍ତି ବଚଳିତ ହୋଇ କହିଲା—“ଜେଲ୍‌ରେ ?”

ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ—“ହଁ, ଜେଲ୍‌ରେ । ତାକୁ ବର୍ଷେ ଜେଲ୍ ହୋଇଛି । ଦେଶସେବା ଯେ କରିବାକୁ ଯାଏ, ସେ ଖେଳେ ନିଆଁ ନେଇ । ତାହାର ଘର ନାହିଁ, ଦ୍ଵାର ନାହିଁ, ନିଃଶ୍ଵାସ ମାରିବାକୁ ଅବସର ନାହିଁ । ତାହାର ଘରଦ୍ଵାର ଜେଲ୍—ନିଃଶ୍ଵାସ ମାରିବାର ଅବସର ପାଏ ସେ ଜେଲ୍‌ରେ ।”

ନଟବର ବାବୁ ନିର୍ବାକ୍, ନିଷ୍ଠିର । ସେ ଜାଣନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ବାଟ ଧରିଛି, ତାହା ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଜେଲ୍, ମାତ ଭିତର ଦେଇ ପଡ଼ି ରହିଛି । ସେଠାରୁ ଦୁଃଖ ନାହିଁ; ସେଠାରୁ ଶୋଚନା ନାହିଁ । ତାହାର ସେ ଖବର ମିଳିଛି, ଏହା ହିଁ ସପେକ୍ଷ । ସେ ତାକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯିବେ ।

ନଟବର ବାବୁ ବାହାରିଲେ, ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ ବାହାରିଲେ, ସୁନୀଲ ବାହାରିଲା; ତାଙ୍କ ସହଚ କାନ୍ତି ମଧ୍ୟ ବାହାରିଲା ।

—୩୩—

କିନ ଅଠଟା ହେବ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କରଦୀମାନଙ୍କ ସହଚ ଚନ୍ଦ୍ର ଧାଡ଼ି ହୋଇ ପାଇଲ୍‌ରେ ବସିଛି । ଜେଲ୍-ଫାଟକରୁ ସିପାହୀ ଆସି କହିଲା—“ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଜେଲ୍‌ର ବାବୁ ଡାକିଛନ୍ତି ।”

ଚନ୍ଦ୍ର ପାଇଲ୍‌ରୁ ଉଠି ସିପାହୀ ପଛେ ପଛେ ଗଲା ।

ଜେଲ୍‌ର ଭିତର ଫାଟକ ପିଟିଲା । ଚନ୍ଦ୍ର ଜେଲ୍‌ର ଅଫିସ୍‌କୁ ପଶିଯାଇ ଦେଖେ—ନଟବର ବାବୁ, ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ, ସୁନୀଲ ଓ କାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର

ଅପଣ କରବ, କହ ବୁଝିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ସେଇଁ ସ୍ନେହର ବନ୍ଧନଠାରୁ
ନିଜେ ଧାର ପଳାଇ ଆସିବ, ସେହିମାନେ ଆସିବନ୍ତ ତାକୁ ଲୋଡ଼ିବା ପାଇଁ ।

ସେ ନଟକର ବାବୁ ଓ ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ
ନମସ୍ତାର କଲା । କାନ୍ତ ତାକୁ ଛୋଟ ନମସ୍ତାରଟିଏ କରି ଛିଡ଼ା ହେଲା ।
ସମସ୍ତଙ୍କ ଶ୍ରେ ବାଞ୍ଛାବୁଲ; ସମସ୍ତଙ୍କ ପତା ସଜଳ !

ତେଲର ବାବୁ ତାଙ୍କ ଚୌକିରେ କରି ନିଲମ୍ବ ପରି ଏ ବୃକ୍ଷ
ଦେଖିଥାଆନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ର ମୁକ ପରି ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲା ।

ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ କହିଲେ—“ବାବା, ମୁଁ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ନାହିଁ,
ମୁଁ ହତାଶ ହୋଇ ନାହିଁ । ମୋର ସୁଅ ହୋଇ ସେ ହୁ କେତେ ବଡ଼
ତ୍ୟାଗ ବରଣ କରିବୁ, ତାହା ଭାବ ମୁଁ ଖୁସି ହେଉଛି—ସର୍ବରେ ମୋ ଜାତି
ପରିଚିତ ।”

ତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚ; କାନ୍ତର ବୃକ୍ଷ ସଜଳ ।

ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ ପୁଣି କହିଲେ—“ତୁ ସେଇଁ ବାଟ ଧରିବୁ ବାବା,
ତାହା ବଡ଼ ବଳିର, ବର ବଞ୍ଚିବାକୁ । ସେ ବାର, ସେ ସାହସୀ, ସେ
ମଣିଷ ପରି ମଣିଷ, ସେହି କେବଳ ଏ ବାଟ ଧରିପାରେ । ଆମର ସର୍ବ ସେ,
ଆମର ସୁଅ ବୀର, ଆମର ସୁଅ ମଣିଷ ! ହେଲେ, ଏ ବୁଝା ଦୁଇଟାକୁ ଏତେ
କନ କପରି ଭୁଲିଥିବୁ ବାପା ?”

ତନ୍ତ୍ରର ବଞ୍ଚ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଆସିଲା । ସେ ନିଜକୁ ସମ୍ମାନ ନେଇ
କହିଲା—“ମୁଁ ଅତି ହିତ୍ୱ, ଅତି ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମାନ । ଅପଣମାନଙ୍କ
ସ୍ନେହର ବଗିଚା ଅବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ମୁଖରୁ ମୋର ଲକ୍ଷ୍ୟଟିକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ନିଜକୁ
ଭୁତାଇ ରଖିଥିଲି ।”

ଗୋପୀକନ୍ଧର ବାବୁ ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲେ—“ଆଉ ତାହା ଦରକାର
ନାହିଁ; ଘର ତୋତେ ଫେରାଇବାକୁ ତାହେଁ ନା—ଘର ତୋର ବାଟ ଧରି
ଚାଲିଲା । ତୁ କାନ୍ତ ବୁରୁତର ବଞ୍ଚିବାର ଭାବ ଏ ବୁଝାବୁଝା ମୁଣ୍ଡରେ
ରକ୍ଷାକରି ବାପା ! ତୋର ବଗିଚା ତ୍ୟାଗଦ୍ୱାରା ତୋର ଅନୁମୁଦିତରେ

ଃଦାର ଅସୁସ୍ଥ କାଶି ମୁଁ କରୁନି, ସୁନୀର କରବ, ବାନ୍ତ କରବ; ତୁ
ଫେରିଲେ ତୋରୁ ଗାଠ ଧରି ଆମେ ସମସ୍ତେ ଚାଲିବୁ ।”

ସାକାନ୍ କରବାର ସମୟ ଶେଷ ହୋଇଅସିଲା । ଜେଲର ବ୍ୟାପ୍
କଲେ—“ସମୟ ହୋଇଛି ।”

ଫେରିଲା ବେଳେ ନିଟବର ବାବୁ କୃତ୍ରିମ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—
“ଚନ୍ଦ୍ର !”

ଜେଲର ଅଞ୍ଚଳରେ ତାହାର ହୃଦୟ ଶେଷ କରି ଉଠିଲା—
“ବାପା !”

ଜେଲର ଆଗ ପାଟକ ପିଟିଲା । ସମସ୍ତେ ବାହାରିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚ
ଆଗରେ ବଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଲା ବାନ୍ତର ଅଶ୍ରୁସଜ୍ଜଳ ଆଖି ଦୂରଟି ।

ସମସ୍ତେ ଘରେ । ଜେଲର ପାଟକ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ବନ୍ଦ
ହେଲା ।

ଜେଲ ବାହାରେ ନାହିଁ ସତକ । ମହଲ ବଣପାଖରେ ମୁହଁ ଫେରାଇ
ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଛି । ସେଥିରେ ତାଙ୍କୁ ଘୋଟିଏ ବାଟୋର । ଜେଲ ପାଟକ
ଏ ପାଖରୁ ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ବାହାକୁ ହୁଁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ବନ୍ଦେ ନାତରାଜ୍

